JAUNOSIOS KARTOS KULTŪROS ŽURNALAS

metmenys

11

1966

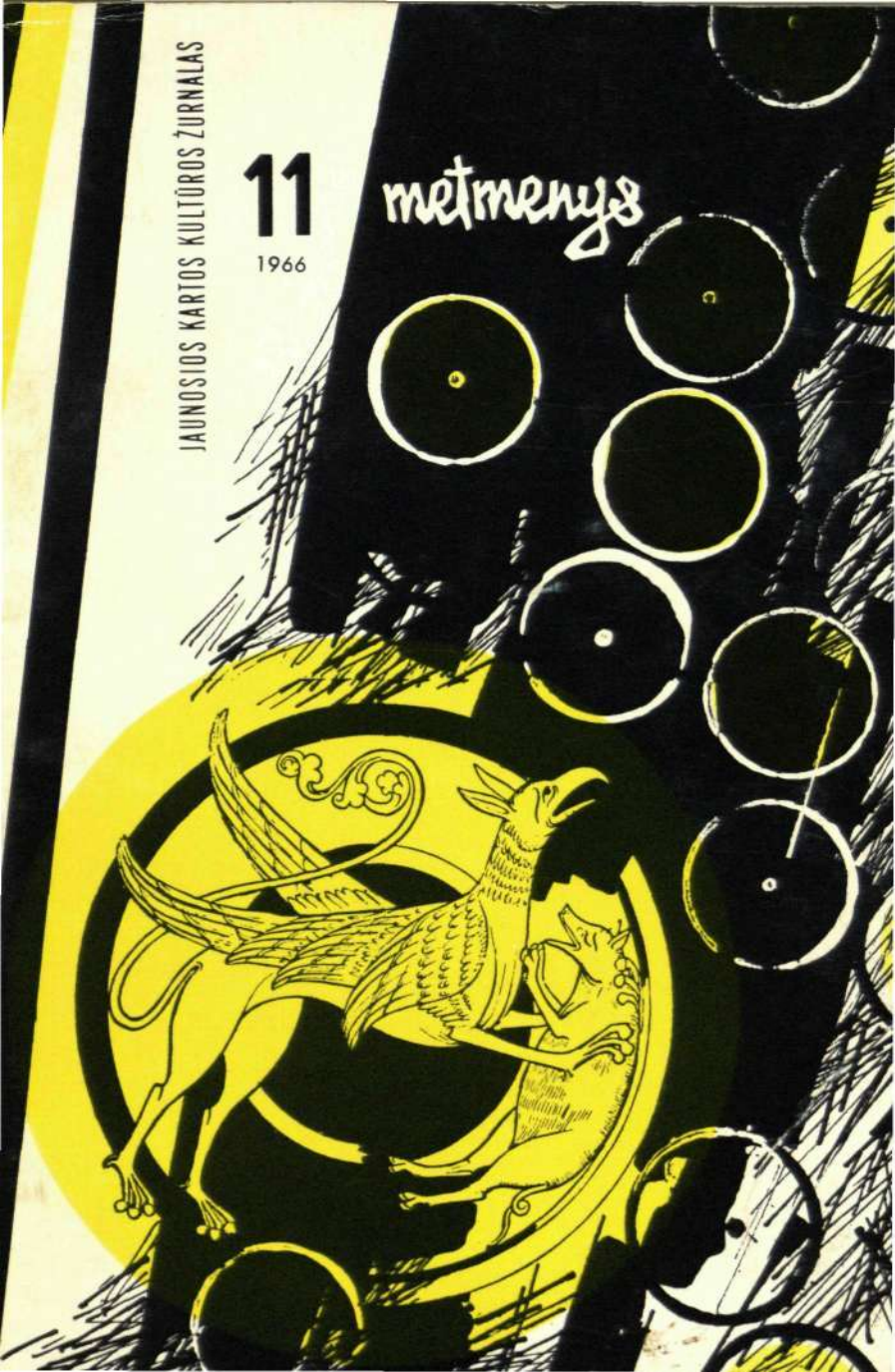

metmenys

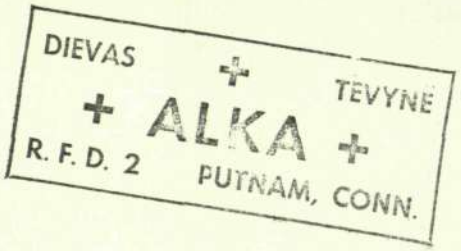

Rimvydas Šilbajoris, Nepakartojamojo liudininkas — Albinas Marius Katiliškis, 3 * *Jurgis Baltrušaitis*, Atbudimai ir prajovai, 24 * *Jonas Mekas*, Ant kranto, 43 * *Stasys Goštautas*, Pasikalbėjimas su Jonu Meku apie Naująjį Amerikos Kiną ir lietuvišką poeziją, 47 * *Marius Katiliškis*, Kaip surandamos žmonos, 63 * *Jurgis Blekaitis*, Kostas Ostrauskas ieško savo teatro: II, 85 * *Marija Gimbutienė*, Europos civilizacijos pradžia ir Indo-Europiečių antplūdis, 107 *

Algirdas Landsbergis, Sudiev, istorija; sveika, meile, 122 * *Julius Šmulkštys*, Mitai ir Lietuvos laisvinimas, 126 * *R. Tautrimas*, Literatūrinės periodikos problema Lietuvoje, 137 * *Vytautas Jonynas*, Nuo "Amerikos pirty" iki pirties Amerikai, 149 * *Vincas Trumpa*, Sena ir nauja apie lietuvių tautinį atgimimą, 154 * *Liūtas Mockūnas*, Upė į rytus, upė į šiaurę, 159 * *Kęstas Reikalas*, Grožinė literatūra 1965 metais, 162 * *Z. V. Rekašius*, Prekyba mirusiųjų sielomis, 178 * *Dalia Bylaitienė*, Čikagos antras kaimas, 181 * *Donatas Šatas*, Tiksliieji mokslai Lietuvoje, 186 * *V. Rastenis*, Ateina nauji vadai? 196 * *Mykolas Drunga, Kęstutis Paulius Žygas*, Keturiasdešimtųjų metų karta: mažumos grupė ar atsinaujinimo sąjūdis? 200 *

Alp 1742

LTSR vaist. respublikinė biblioteka

Dailės darbai: *Vida Krištolaitytė* — 116-121; *Ž. Mikšys* — 23, 62, 84.

NEPAKARTOJAMOJO LIUDININKAS — ALBINAS MARIUS KATILIŠKIS

RIMVYDAS ŠILBAJORIS

Tragiškasis Šekspyro princas, išgirdęs šiurpią paslaptį iš savo tėvo šmėklos, ir pats išsigandęs galimųjų nebūties sapnų, pavadino meną tikrovės veidrodžiu. Jis norėjo, kad tame veidrody žudikas atpažintų savo nuodėmę ir, gal būt, kad visas pasaulis, save ten pamatęs, suprastų, koks jis klaikus. Bet kritikai, vaizdingo palyginimo suvilioti, užmiršo jame glūdinčią grėsmę ir pradėjo kalbėti, kad menas, aplamai, yra tikrovės atspindys. Užmiršo jie ir tai, kad savo esme literatūra negali vien tik kartoti tikrovę, kaip negyvas mėnulis, šviesdamas svetimais saulės spinduliais. Menas pats savyje yra kažkas kitas, negu jame vaizduojamasis pasaulis; jis turi savo nuosavą gyvybę. Jis yra kaip gėlė, kuri susideda iš saulės šviesos ir iš drėgno žemės juodumo, ir iš vėjo dvelkimo, ir lietaus lašų, bet pati ji visai nepanaši į ją supančią ir sudarančią

tikrovę. Ji nėra nei saulė, nei vėjas, nei žemė, nei lietus, o kaip tik gėlė — kažkaip nesuprantamai iš tikrovės susikūręs ir joje augąs stebuklas.

Katiliškio kūrybai galioja abidvi meno sąvokos. Jo giliai savitas kūrybinis pasaulis išauga organiškai iš gyvenimo tikrovės kaip gėlė, arba, geriau sakant, kaip rupus, išsišakojęs ąžuolas. Tuo pat metu jame, kaip tragiškam veidrody, atsispindi ir mūsų visų bendras likimas — mūsų didelis ir juodas praradimas, kurį vadiname tremtim. Tuo būdu Katiliškis rašytojas sprendžia tą patį sunkųjį būties uždavinį, kuris stovi ir prieš kiekvieną iš mūsų: kaip būti, tartum ąžuolas, visoj amžinybėj nepakartojamu, vieninteliu individu ir vis dėlto pasilikti laiko ir įvykių neatskiriama dalim, priklausyti istorijai.

Pirmaisiais tremties metais mus ištikęs praradimas buvo tuo ypač sunkus, kad kaip tik šito uždavinio sprendimas atrodė nebeįmanomas. Palikę savo žemę, vienu ypu lyg ir netekom savo žmogiškosios individualybės, tapdami tiktai bėglių minia, ir kartu buvome grubiai ir staigiai išmesti iš istorijos eigos. Lyg tai būtų kas ant paskutinio tėvynės kiemo vartų užrašęs: "Palikite visą viltį tie, kurie pro juos išeinate".

Dėl to praradimo šmėkla ir vaikšto per visą pirmąjį Katiliškio novelių rinkinį **Prasilenkimo valandą.** Autorius, atrodo, stengiasi suprasti patį praradimo faktą kaip tokį, pergyventi įvairius jo niuansus įvairiose aplinkybėse, tarp kurių tėvų žemės netekimas tiktai vienas iš daugelio galimų variantų. Kartais likimo nuskriaustieji būna juokingi, kaip novelėj "Ponios kiaulytės galas", kur dypukų stovykloj ponia, palikusi Lietuvoj vyrą, dabar praranda savo numylėtą ir gerai nupenėtą kiaulytę, prigėrusią srutų duobėj. Jau pats pavadinimas duoda suprasti, kad, gal būt, ponia kiaulytė čia svarbesnė, negu ponios kiaulytė, ir kad ta nešvari duobė yra mūsų dypukiškas, niekam nereikalingas gyvenimas. Kitur juokas dingsta ir lieka tik skaudus su-

simąstymas, kad gal tėvynę jau praradom dar prieš ją palikdami, nes užteršėm jos gyvąją versmę, ją išduodami svetimiems dievams. Taip "Šulinio istorijos" novelėj žmogus netenka tyro ir gaivaus tėviškės šulinio vandens — šulinio, kurio dugne glūdėjo visos jo šventos vaikystės svajonės. Vokiečiams ateinant, raudonieji lietuviai milicininkai ieškojo kaime partizanų, ir vienas tų milicininkų peršautas įkrito į šulinį ir užteršė jį savo pūvančiu lavonu. Abejose novelėse krintame į praradimą kaip į kokią duobę. Kartais ta duobė pavirsta į beviltiško sąžinės graužimo plačią bedugnę, kaip novelėj "Nuobodžiu krantu", kur vyras pameta, palieka Lietuvoj žmoną, galvodamas, kad ji buvo jam neištikima. Tik daug vėliau — per vėlai — tremtinių stovykloj iš savo buvusio konkurento jis sužino, kad žmona jį vis dėlto tikrai mylėjo ir kad nereikėjo jos palikti.

Visas novelių rinkinys yra lyg muzikoj temos ir variacijos praradimo rakte. Bet tuo pat metu jame vyksta ir priešingas procesas — Katiliškis ten ieško ir suranda ir mums atneša dovanų pats save menininką. O tai nėra lengva, nes pasitaiko viliojančių akligatvių, kurių reikia atsižadėti, juos, taip sakant, prarasti tam, kad atrinkus sau tikrąjį kelią, atitinkantį paties kūrėjo asmenybei, vidinei jo dvasinio gyvenimo logikai. Kartą, pavyzdžiui, autorius pasidavė pagundai pamėginti per daug iš karto pasakyti, pažaisti praradimo temos atspindžiais, kartu įjungiant ir romantišką, sakyčiau, retorišką stilių, ir "dirbtinai natūralų" miesčionišką dialogą, ir literatūrines užuominas nuo Knuto Hamsuno iki ironiškai traktuojamos pastoralės, dar priedui pridedant žiauraus patoso ir melodramatiškų efektų. "Nutolusios meilės" novelėj matome šlapią sniegą ir tamsią, vėjuotą naktį, per kurią, kaip ir pridera tokiomis naktimis, eina du nelaimingi žmonės, "kaip nuplėšti lapai". "Pasiusti galima tokioje velnių veselijoje", melodingai prabyla vienas iš jų, ir prideda, kaip iš tribū-

nos: "Bet galvas aukštyn ir į priekį su narsa!" Kodėl tie du vyrukai klaidžioja po laukus naktį? Ogi todėl, kad jiems prisiėjo apleisti šaunią puotą pačiam įkaršty. Tai čia jau pirmasis praradimas—pašėlusiai garas buvo konjakas. Antrasis praradimas, gal būt, dar didesnis — ta puota turėjo būti vieno iš jų, vardu Kaliksto, sužadėtuvės, bet sužadėtinė jį atstūmė ir pasirinko sau kitą. Jo draugas, norėdamas paguosti šį vyno ir meilės netekusį žmogų tokiu romantišku vardu, papasakoja jam savo paties praradimo istoriją — melodramą su dvigubu geluoniu, nes jis neteko mylimosios todėl, kad ši buvo prieš tai jau praradusi visą savo grožį. Jaunystėje šis vyras buvo įsimylėjęs saulėlydžio rausvai apšviestą mergaitę, parašęs ir nusiuntęs jai jautrias eiles (pavyzdys: "Naktimis neužmiegu ir sapnuoju/ Tave, o mano nepažįstamoji"). Nepažįstamoji vis dėlto neparodė noro susipažinti, bet vieną dieną jis ją užtiko miške, grybaujančią, verkiančią ir kartojančią jo eiles. Ir tada paaiškėja visa tragiška paslaptis — mergaitė vaikystėje buvo sirgusi raupais ir šiltine ir netekusi visų savo plaukų, o su jais ir galimybės būti bet kada kieno nors mylima. Dėl to ji ir slapstėsi nuo visų su savo blizgančia, prakaituota plike. Herojus po to mus informuoja, kad jis nepersišovė sau kojos, kaip leitenantas Glanas, ir pasiūlo dar išgerti. Yra dar toj novelėj dantų kalenimas ir karštligiškas veidų degimas ir, kažkodėl, autentiška, maloni kaimo žmonių šnekta.

Katiliškis įžengia į daugiau žadantį kelią, kada jis stengiasi praradimo pergyvenimą išsakyti visų pirma ne per žmogų ir jo tragišką arba melodramatišką situaciją, bet per gamtą, per savarankiškai ir amžinai pulsuojančią gyvybės srovę, kurios dalim žmogus gali būti ir nebūti. Kaip tik tas nebebuvimas tėviškės peizažo dalim ir sudaro visą praradimo sopulio įtampą. Iš esmės paėmus, tai poetiškas rašymo būdas, ir jam reikalinga savita, lyriška ir kartu daiktiška, sodri kalba. Pirmieji žingsniai ta kryptim matyti jau pačioj pirmo-

jo rinkinio novelėj, kuri ir prasideda peizažu:

> Skęstate jūs praeities rūkuose — medžiai — didžiųjų mano atminimų vasaros. Basų kojų brydė dar buvo likusi žvangučių lankoje, kur pūkinės miglos ritosi iš slėnio, ir nuėjo pjovėjų būrys tuo metu, kai pailsęs saulės atšvaistas tiško plieno ašmenyse.

Dėmesį patraukia aiški pastanga iš sakinių ritmo išgauti užslėptą ilgesio melodiją ir kartu sukurti peizažą, tiesiog pavadinant vardu tuos dalykus, kurių eiliniai romantiški rašeivos dažnai nė nepastebi. Čia matome ne šiaip sau margus žolynus, bet konkrečiai žvangučių lanką, ne abstrakčius tolimos vaikystės takelius, bet aiškiai įsirėžusią basų kojų brydę. Antrasis sakinys, tiesa, kažkaip pasimeta, praranda ritmą ir formą, autoriui besistengiant į jį sudėti vos ne visą vakarą. Dėl to įdomu, kad daug vėlesnėj šios novelės redakcijoj, rinkiny **Šventadienis už miesto,** randam šį sakinį sutrumpintą ir padalintą pusiau:

> Basų kojų brydė dar buvo likusi nutraukus pjovėjų būriui. Pailsęs saulės atšvaitas ruseno plieno ašmenyse.

Ramus, pavargęs žodis "ruseno" čia geriau sutinka su vakaro nuotaika, negu dinamiškas "tiško". O pūkinės miglos dabar išsisklaidė todėl, kad jos pirma trukdė matyti tiek pievoj tą brydę, tiek ir dalgio ašmenų rusenimą.

Kiekvienu atveju, tikras menas prasideda ten, kur idėjinės, emocinės ar filosofinės problemos visų pirma pavirsta į kalbos, sintaksės ir stiliaus problemas, lygiai kaip ir, pavyzdžiui, skulptūroje mintis ir forma privalo pirmiausia tapti akmens savybių, ir kalto aštrumo, ir skulptoriaus rankos jėgos aspektais. Katiliškis šiandien yra mums mielas ir vertingas rašytojas kaip tik todėl, kad šitą pagrindinę kūrybos sąlygą aiškiai suprato ir kantriai, be atvangos, tobulinosi ją pildydamas.

Nežiūrint sugebėjimo taip atkurti savo vaizduotėje mus supančią gamtą, kad pačiam jos paveiksle įsikūnija

mūsų žemiškieji pergyvenimai, autorius vistiek turi surasti savo veikaluose vietą ir pačiam žmogui. Ir tai todėl, kad, pirma, bet koks menas galutinėj analizėj kalba tik apie žmogų, o antra, Katiliškis, nors dvasia ir poetas, rašo prozos veikalus, ir dėl to jam reikalinga fabula, reikalingas sąmoningas, jaučiąs ir galvojąs žmogus, veikėjas. Šita problema irgi neišsisprendžia iš karto — yra ir čia akligatvių. Paimkim, pavyzdžiui, "Prasilenkimo valandos" novelę iš to paties vardo rinkinio. Pagrindinis veikėjas — romantiška figūra, žmogus, neturįs jokių ryšių su aplinka ir nebijąs visiškai nieko, nes pati didžiausia nelaimė, kokią jis tik galėtų įsivaizduoti, jau buvo jį ištikusi. Ir, štai, dabar jis sako:

> Aš pasidariau tartum riebalais išteptas, nuo kurio nubėga vanduo — visa, kas nereikalinga. Dienų dienom galiu stebėti gyvenimą su visom jo apraiškom, patsai palikdamas nuošalyje. Man tereikia sugretinti tai kas buvo ir kas dedasi, kad galėčiau patvirtinti menkystę ir visišką beprasmybę.

Šis žmogus yra visiškai laisvas ir nepažeidžiamas todėl, kad nebeturi daugiau jokių vilčių ir jokio reikalo gyventi. Toks herojus ateina iš jau senos literatūrinės tradicijos. Tai ir Byrono Childe Harold, su nykia ramybe žvelgiąs į nutolstantį Anglijos krantą, ir Lermontovo Pečorinas, kuris žiovaudamas stebi, kaip kiekvienas jo prisilytėjimas prie kitų žmonių gyvenimo atneša jiems kančią ir mirtį. Šitoj literatūrinėj tradicijoj tai savotiškai įdomi figūra, bet Katiliškiui jinai palieka svetima ir tuščia — koks tai atklydėlis iš kitų pasaulių, neišplaukiąs iš vidujinės jo kūrybos logikos. Tai yra todėl, kad, pastatęs atskiro žmogaus sąmonę prieš bendrąjį gyvenimo upės tekėjimą, autorius šiuo atveju nutraukė jam būtiną grandinę, kurioje žmogus turi būti organiška ir neišvengiama gamtos buvimo išdava.

Visai kitaip problemos sprendimas užsimezga "Nelaimės" novelėje. Iš pradžių atrodo, kad herojus čia irgi tokia pat kilniai beviltiška, romantiška figūra, ne-

paliečiama ir paslaptingai patraukli savo vienatvėje. Albinas Derkintis mėgsta stovėti su sukryžiuotomis ant krūtinės rankomis, pas jį žili plaukai paausiuose, platūs pečiai ir su jais nesiderinanti "mergaitės šypsena", ir toks "begalinis abuojumas ir bodėjimasis stovyklos nuotaikomis ir džiaugsmais". Bet iš tiesų jisai nuo savo literatūrinio šablono esmiškai skiriasi, nes supranta, kad yra intymus ryšys tarp žmogaus ir visų gamtos procesų:

> Viso to šaknys glūdi daug giliau... Toji mažytė sėkla, suplėšiusi kevalą, suleidžia savo rajus čiulptukus į molį, įsiskverbia į uolenas, perauga smėlynus. Ir kai nukertamas medis, kelmas vistiek leidžia atžalas. Nei sausra, nei ugnis negali išnaikinti tų gyvų gelmės raizginių. Jie yra susikūrę saugioje vietoje — žmogaus širdyje.

Autorius toliau rašo, kad "Albinas Derkintis nusigręžė nuo lango, tarsi norėdamas patirti, kokį įspūdį paliko jo samprotavimai". Įspūdis neblogas, čia jau daug žadanti pradžia. Tik dar reikia išmokti taip rašyti, kad tai nebūtų tik samprotavimai, kad žmogaus ir gamtos gyvenimas nebūtų dirbtinai jungiamas sąmoningomis paralelėmis, kaip "Paryčio vėsos" novelej — zmogus nelaimingas: lauke siaučia audra; prašvito ramus rytas — nusiramino ir žmogus. Reikia, kad mes atpažintumėm tik vieną buvimą, kuriame žmonės, daiktai ir gamta — tai tik įvairūs tos pačios ir nedalomos būties aspektai. Šitą nedalomumą Katiliškis ir pasiekia savo sekančiame veikale, **Užuovėjoje.**

II

Jau nuo pat pradžios mus ten patraukia speciali kalbos kokybė, kokia tai magiška jėga, kuri mus užkrečia autoriaus vidujiniu pergyvenimu, pripildo jį užvaldžiusiu jausmu, nes jis tą jausmą išreiškia per daiktus, per pačias gamtos apraiškas. Atrodo lyg tai kentėjimas, džiaugsmas ar ilgesys būtų ne žmogaus, o pačios gam-

tos savybės, užgimusios vėjo dvelkime ir gėlių žydėjime ir perduotos į mūsų sąmonę, kad mes jas saugotume ir tobulintume. Štai, pavyzdys:

> Anų valandų palaima aplankė mane. Ko nebesitikėjau ir nebelaukiau ir tariausi visa tai jau seniai užmiršęs, kaip sušalusio miškinio obuolio skonį, kai jis, atneštas iš speigo ir atsileisdamas viduje, pakvipo saulėta palauke.

Obuolys tiktai yra, jo skonis yra tai, ką žmogus jaučia jame, o palaima — tai, ką tas jausmas žmogui reiškia. Tuo būdu nutiesiama grandinė, jungianti sąmonę su organišku buvimu. Kartais tai, ką jaučiame, neturi jokio vardo, bet vistiek glūdi pačios gamtos aprašyme, ir niekaip kitaip negali būti išsakyta, pavyzdžiui, kada skaitome, kad "Ir eglių žievės ir jų žalių spyglių rūkštim atsidavė vėjas", arba kad "sodžius suposi kmynų žieduose, apsalęs žiogelių ir svirplių čirpime", arba vėl, apie bites, kad "tiek daug gyvasties vasnoja sparnais aplinkui". Kitaip sakant, pergyvenimas pas mus ateina ne iš vidaus, iš mūsų dvasinio pasaulio,bet iš lauko, per mūsų penkius pojūčius. Įdomu ir tai, kad Katiliškis ne visuomet atrenka tiktai tokius vaizdus, kuriuos bendrai priimta skaityti estetiškais, švelniais ar lyriškais. Dažnai vaizdas būna pusiau humoristinis, kaimietiškai rupus: "ruduo nejučiomis kyštelėjo parudusią barzdą", arba jau ir visai grubus, nemandagiai užgaunąs jautrią ponišką nosį, kaip, pavyzdžiui, kad kaimo gaspadinė turguje "silkėm nugaras gnaibo ir turškiasi po rasalą, kaip antis". Svarbu tai, kad viskas, ką vaizduose matome, yra tikra teisybė, neišskiriama dalis to gyvenimo, kuriame obuolių ir kmynų kvapas, ir silkių rasalas, ir sūri ašara ant veido sudaro vientisą būties tekėjimą, kuriam priklausome kiekvienas. Viskas prasideda nuo žemės — viskas, o ne tik elegantiški, estetiškai malonūs įspūdžiai.

Vientisumo su gamta principas išlaikomas ne tik kalboje, stiliuje, bet ir pačioj veikalo struktūroj. Žanro

atžvilgiu **Užuovėja** sudaro grupę epizodų, lyg ir prisiminimų, apie vieno aukštaičių kaimo buitį ir žmones. Tokio pobūdžio veikalą rašant sunku apseiti be tam tikros įžangos, kuri mus perkeltų iš vienos būties plotmės į kitą. Tam perkėlimui atlikti būna įvairių priemonių. Marcel Proust tai pasiekė specialiu pyragėlio skoniu burnoj, Goethe pradėjo savo **Faustą** su šmėklomis, susibūrusiomis apie autorių ir užvaldžiusiomis jo mintis ir jausmus; dar kitas, gal būt, surastų kur palėpėj seną dienoraštį, o Katiliškis aprašo debesis:

> Aš mačiau debesis, kylančius priešais iš vandenų. Juos pažinau ir ko nesurikau iš laimės — pačią pažvelgimo akimirką. Jie lipo, vertėsi, kabinosi, lyg rankomis iš gilumos, ir paskui lėtai, pamažiukais, sugulė panamės danguje.
>
> Galva apsisuko bežiūrint užsivertus, ir širdis suskambo varpu. Mes vėl susitinkame, mano jaunų dienų auksiniai debesys! Kokiais keliais turėjom išklajoti dešimtis metų, kad susidurtume akis akin svetimų pasaulių tolimam krašte! Dieve brangiausias!

Autorius nesako, kad tai svetimi debesys, kurie tik atrodo be galo panašūs į kadaise tėviškėj matytus, bet tiesiog, kad tai tie patys seni jo draugai, kurie "sugėrė rasą anuomet nuo mūsų pievų ir vasarojaus", ir tame džiaugsmingame atpažinimo momente įvyksta magiškas praeities ir dabarties susitikimas, ir mes net nepastebim, kaip persikėlėm atgal į Lietuvą, į buvusias dienas. Ir suplaukia tada į tuos debesis tiršti dūmai iš trobų kaminų ir iš piemenėlių laužo, paskui dar iš kuliamos mašinos katilo, ir išsivysto iš jų pamažu seni, gerai pažįstami žmonės, ir mes jau kartu su autorium einame tėviškės keliu, šnekam su ūsočium dėde Vaitiškiu, esame namuose, Gružiškių kaime.

Svarbu suprasti, kad tie debesys ir iš jų palaipsniui išryškėjąs kaimas ir žmonės nėra vien tiktai tėvynės ilgesio metafora, bet egzistuoja ir iš tikrųjų, visiškai tiesiogine, neperkelta prasme. Šičia ir glūdi realizmo jėga literatūroj — išvesti žmogų tiesiog iš jį suda-

rančios tikrovės ir tada parodyti, kokiu būdu žmogus atpažįsta, kad jis yra daiktų ir žemės neatskiriama dalis, ir kaip iš to atpažinimo savaime išplaukia gilus ir tvirtas gyvenimo prasmės supratimas. Pavyzdžiui, "Polaidžio" epizode yra toks senis Dryža, kuris, rūpestingai ir kantriai padaręs alų, kaip tai nustatyta iš senų senovės, išeina apvaikščioti savo laukų:

> Vėjas vis judino slenkantį ūkininko šešėlį, jis ėjo vis didyn ir keliavo į tolį, ir pagalvojo Juozapas Dryža, kad nėra gal piršto dėjimui vietos jo dirvose, kur nekrito šimtą kartų jo šešėlis. Šimtą kartų vasaros rytais, kada jis ilgas taip, kaip vakare. Ir vidudieniais, kada jo tik trys pėdos. Ir ūkanose ir lietuose turėjo kristi jo šešėlis, kaip žingsnių sukeltas šlamesys, kaip trupėjimas grumsto ir traškus velėnos slydimas nuo raikančios žagrės. Tuo būdu įgyta amžina savastis žemei. Ne pinigais ar kuom nors kitu. Savo šešėliu nuklostyta, nučiupinėta pirštais, nuletenta naginėm, iškilota kas metas į saulės šviesą.

Ir tada Dryža suvokia, kad jis ir žemė yra viena ir ta pati esmė, kada jis liečia tą žemę ranka: "kaip neregys mylimą veidą", ir ateina ir mums staigus, kaip dyglys per širdį, supratimas, kiek daug iš tiesų praradome, atsukę nugarą į savo namus. Ir dar kitas ateina supratimas — kad žinoti ir priimti gyvenimo prasmę yra tas pats, kaip žinoti ir suvokti, kad mirtis neišvengiama tos prasmės dalis. Šitas epizodas iš tiesų aprašo senio Dryžos mirtį, kaip jis nueina atgal į savo protėvių žemę, visą amžių gyvenęs "santarvėje su mirtim". Mes, kurie to suprasti ir priimti nepajėgiame, be galo mažyčiai pasidarome šito milžino Dryžos paūksmėje.

Tokiu būdu išryškėja esminė Katiliškio pažiūra į žmogų kaip į galutinį žemės vaisių. "Pažiūra" gal čia netinkamas žodis, nes atsiduoda kuo tai išgalvotu, primena teorijas, principinius nusistatymus, kai tuo tarpu iš tiesų čia vyrauja jausmas, panašus į žinojimą. Taip jau išeina iš vėjo dvelkimo ir pušų kvepėjimo ir javų augimo, kad užsimezga sąmonė ir ateina žmogus, kaip "Kaitros" epizode Petriukas, "karštos vasaros radinys".

Pasižiūrėkime į jį:

> Vaikas voliojosi, pynėsi vikiuose. Jo balsas buvo, kaip cypsėjimas paukščiuko, šiltoje gūžtoje, krūmų tankumyne, javų pašaknėse, vilna susivėlusioje ir sukritusioje žolėje. Patsai vasaros brendimas, patsai vidudienis ir žemė, kaip perinti paukštė, plačiais sparnais apgūžusi trapias, besikalančias gyvybes.

Tačiau būtų labai didelė klaida užsisvajoti šių lyriškų vaizdų grožybėj, pradėti galvoti, kad Katiliškio kaimas tai toks pastoralinis paveiksliukas, kur porcelano piemenukai gano gryno šilko aveles. Anaiptol — tikrovė jam turi gaižų skonį, kaip ąžuolo gilė; ten yra ir raumenų skaudėjimas, ir prakaito kvapas, ir užslėpta likimo grasa, alkanu žvilgsniu sekanti žmogų, kaip katinas mažus paukščiukus. Yra ten ir vakaro ir dvasios sutemos, ir žiemos speigai, ir žmogaus klastinga, nedovanojanti širdis. Tiek **Užuovėjoj**, tiek ir **Miškais ateina ruduo** romane, žmogus yra visapusiškas, švelnus ir kietas, lyriškas ir rūstus, kaip pati gamta, ir jo džiaugsmai ir kentėjimai turi savo šaknis toj pačioj žemėj, iš kurios auga usnys ir kviečiai.

Šiaip dažniausiai literatūroje žmogaus profilį atpažįstame pagal savybes, kurios galutinėj išvadoj yra kokia nors prasme moralinės, t.y., esmiškai skiriasi nuo kitų gyvybės formų. Bet apie Katiliškio žmones labai sunku daryti moralinius sprendimus, jeigu norima juos išvesti iš kokio nors transcedentinio tikėjimo arba iš intelektualinės, abstrakčios vertybių sistemos. Kada visi žmonių veiksmai turi savo pradžią gamtos dėsniuose, kurie gi negali būti kaip nors moraliai vertinami, tikruoju visų vertybių mastu pasidaro pati gamta, pats amžinas visatos buvimo faktas. Vienintelis moralinę vertę turįs veiksmas tada gali būti tiktai susitaikymas su tuo visatos faktu — nebūtinai nusilenkimas jam, atsižadėjimas savo žmogiškųjų polėkių, bet daugiau sąmoningas priėmimas ir savęs ir pasaulio tokiais, kokie esame, apsisprendimas už organišką gyvybės ir mirties

principą su visomis iš jo išeinančiomis pasekmėmis. Jeigu kalbėti apie filosofinį Katiliškio kūrybos aspektą, tai jį sudaro šita giliai visose tikrovės apraiškose glūdinti, savyje daug pergyvenimų ir kentėjimų slepianti dvasios ramybė, amžinoji visatos rimtis.

Tačiau dėl šito pačios gamtos stovėjimo Katiliškio kūrybos centre susidaro lyg ir optinė iliuzija, lyg ir išdyla žmogaus profilis jį supančioj tikrovėj. Atrodo, kad jam charakteriai vaidina mažesnę rolę, negu aplinkybės, kuriose jie atsiduria, ir dėl to skaitytojas, nežiūrint daugybės visokių nuotykių, komedijų ir tragedijų, lyg ir pasigenda žmogaus nepriklausomai vykdomo veiksmo, laisvai pasirinkto šviesaus arba tragiško likimo. Čia nenorima pasakyti, kad jo charakteriai lėkšti ar netikri, kad jiems trūksta individualumo. Kaip tik priešingai — iš daugybės žmonių, kuriuos sutinkame jo romanuose ir novelėse, kiekvienas savaip daugiaspalvis ir gyvas, nepakartojamas ir neužmirštamas. Kas galėtų užmiršti, pavyzdžiui, tą ramų dvasios milžiną Dryžą, arba keistai bejėgį, savo aistrų ir gyvenimo vėjų blaškomą stipruolį Tilių Gelažių, arba, vėl, turtingą ir gašlų senį Doveiką, kuris praleido amželį, ardamas žemę mylinčia ranka, bet taip pat ir visais būdais skriausdamas silpnesniuosius, kad pats dar daugiau praturtėtų, ir kuris jaučiasi, kad jis kaip upė, į kurią taip savaime suteka visokių žemiškų gėrybių upeliai. Dalyko esmė ta, kad šitie žmonės mums neužmirštami ir nepakartojami lygiai taip, kaip ir eglė kad stovi vienintelė ir nepakartojama tankiam eglyne. Jos individualumas grynai statistinis. Panašiai ir Katiliškio žmonių gilumas nėra pastatomas prieš juos supančią tikrovę, bet tą tikrovę tiktai išreiškia; žmogus savo mintimis ir jausmais tiktai išsako tai, kas gamtoje jau savaime glūdi.

Tokiu būdu žmogaus gyvenimo eiga pasidaro lyg ir gamtoje vykstančių procesų galutinė išdava. Kol žmogus neprievartauja gamtos, nesistengia kaip nors nukreipti tos didžiosios upės tekėjimo, tol jis ir pats pa-

silieka turtingas ir tvirtas, ramus savo instinktyviame visatos paslapčių žinojime. Bet tada niekas ir nesikeičia, amžinybės laikrodžiui vienodai tiksint, ir neįmanoma duoti gyvenimui tą staigų tempo pasikeitimą, tą nukrypimą iš nustatytos vagos, kurį literatūroj vadinam veiksmu arba fabula. Ta prasme kiekvienas romanas faktinai aprašo tam tikrą katastrofą — natūralios dalykų eigos pakeitimą ir jo pasekmes tiek žmogui, tiek ir gamtai. Katiliškio novelių, o ypač jo romano **Miškais ateina ruduo**, kūrybinė dinamika kaip tik ir susideda iš to, kad žmogus pradeda keitimosi procesą gamtoj ir pats tada neišvengiamai keičiasi, dažniausiai rieda žemyn, menkėja ir iškrypsta, kol jį ištinka tragedija — jo veiksmų logiškas galas. Romano pradžioj zimagorai kerta mišką, keičia gamtovaizdį, ir kartu su tuo keičiasi jų likimas. Paskui dar ateina balų sausinimas, kelių pravedimas, ir atneša su savim naujus pasikeitimus žmonių gyvenimuose, vedančius į galutinę nelaimę. Pagrindinis veikėjas, Tilius Gelažius, vis svajoja kaip nors išeiti iš aplinkybių rato, bet jam nesiseka, ir jis, pats to nenorėdamas ir nesuprasdamas, daro tai, ką padėtis diktuoja — pasisamdo pas Doveiką bernu, duodasi gražios šeimininkės Doveikienės suviliojamas, pameta savo buvusią numylėtinę, ir galų gale mes jį matome gulintį kruviną pievoj, peršautą pavydaus Doveikos.

Šitas neišvengiamas nelaimės artėjimas yra autoriaus labai gerai apvaldytas romano struktūros atžvilgiu. Griežtai kontroliuodamas kiekvieną žingsnį, rūpestingai apgalvodamas kiekvieną smulkmeną, autorius vis dėlto sugeba sudaryti gaiviališko žemyn smukimo iliuziją, tarsi kokia didelė upė nejučia kauptų jėgas, didintų greitį ir staiga užlūžtų baisiu katastrofos kriokliu, nusinešdama su savim bergždžiai kovojančius žmones ir jų menkus laivelius. Romano kreivė susideda iš lėto, palaipsniško nelaimės ženklų augimo, vis didėjančio jausmo, kad turės įvykti kažkas negero, ir po to —

staigios katastrofos, kada susikerta visi keliai ir veikėjus užgriūva skaitytojo jau seniai nujausta katastrofa. Kai kurie veikėjai pasilieka akli beveik iki pat galo, o kitiems yra duota pasibaisėtina dovana skaityti ir suprasti visus ženklus ir permainas ir žinoti, kad tragedija tikrai įvyks, ir vistiek pasilikti bejėgiams gyvenimo srovėj.

Iš pradžių tie ženklai sunkiai pastebimi. Štai, Tilius, ką tik susiderėjęs dirbti pas Doveiką, išsineša neaiškų įspūdį, kad naujoji šeimininkė Doveikienė labai jauna ir graži. Prie to įspūdžio, tačiau, prisideda ir dar vienas, ypatingas jausmas:

> Jos pavidalas tai traukėsi, tai tįso, tartum žiūrint pro langą, kur įdėtos prastos gamybos stiklas, nevienodais sluogsniais susiklostęs ir biauriai sudarkąs daiktus ir žmones.

Tuo būdu tarp Tiliaus ir Doveikienės jau iš karto atsistoja toks likimo stiklas, pro kurį galima kiaurai matyti, lyg jo ir visai nebūtų, bet kuris vistiek jau sudarko jų veidus nelaimės ženkle.

Romanui besivystant, perspėjimai dažnėja. Doveika jautriai miega, jis laiko parankiui užtaisytą šautuvą. Tiliaus ir Agnės meilės istorija, rodos, taip švelniai lyriška, gaivališka ir nenugalima, vis dėlto negali išvesti jų iš likimo paruoštų pinklių. Skaitytojas tai gali nujausti iš to, kaip aprašomas vienas judviejų pasivaikščiojimas: gražus miško takelis atsimuša į biaurų klampyną.

Paskui jau negeras nujautimas lyg ir išplečia savo sparnus virš visos vietovės. Žmonės dirba, keičia aplinką, o tuo tarpu virš jų pakimba nyki grėsmė. Senas eigulys, įpratęs skaityti gamtos hieroglifus, labai priešingas pelkių ir ežero nusausinimui, visur jis mato ženklus, žadančius nelaimę:

> Senasis jau dabar gali pasakyti, kuom baigsis ta velnystė. Kas upę ir nuleis ežerą. Tai kur pasidės lietaus vandenys, ir kur susirinks palaidžių nuvarytas sniegas? Jis pasakytų,

bet kas jo klausys? Gerai, gerai. Tai ko traukiasi gyvatės iš tyrelio, jeigu gerai? Vieną jis matė suvažinėtą ant vieškelio, kai buvo atkrapenęs prie griovio ir ten jį apnešė dulkėmis nužviegusi, juoda, kaip kurmis mašina. Ir už laidario, už epušroto, kur prasideda lieknas, vadinamas Velnio akim, jos rinkosi tabūnais ir po kelias, virvėmis susivijusios, šliaužė paupin ir plaukė į kitą pusę.

Šitaip visa romano atmosfera prisipildo negero nujautimo gyvatėmis ir palengva užnuodija žmonių širdis. Jau paskui paaiškėja, kad Doveikienė savo vyro niekados nemylėjo, biaurėjosi juo, gašliu seniu, ir nebesitverdama ilgėjosi jauno, stipraus Tiliaus. Vėliau miršta juodasis pranašas eigulys, ir kaip tik Tilius iškasa jam duobę, tuo tarpu jausdamas, kad po jo paties kojomis veriasi kita duobė. Doveika, apvaikščiodamas savo laukus, randa nugulėtą vietą rugiuose ir žmonos šukas, kurių, tačiau, neatpažįsta. Jis dar nežino, kad jo žmona jau seniai leidžia naktis su Tilium, niekas dar to nežino, ir vistiek visi jaučia, kad kažkas darosi netaip. Tilius jau galutinai atsisveikina su Agne, niūriai galvodamas, kaip jis vis giliau grimsta į piktą ir klastingą liūną. Žiūri jis į savo šeimininko vienkiemį ir mąsto:

Saulė pakyla ir nusileidžia. Basiuliškių vienkiemyje taip neišpasakytai tylu. O vieną dieną viskas susijauks ir istorija pasibaigs negražiai.

Ir taip Tilius laukia, "kas kartas vis baisiau ir baisiau", o istorijos galas jau visai čia pat. Staiga Doveikos nuskriaustas mažažemis Krivickas Vargdienis uždega mišką, tikėdamasis Doveikai pakenkti. Gaisras, tiesa, greit praeina, bet kemsynai smilksta ir toliau, leisdami dvokiančius dūmus, degindami bėgančias iš jų gyvates. Tilius jaučia, kaip jo širdyje "rūpestis smelkėsi lėtai, beveik nepastebimai, bet užtikrintai, pastoviai, tarsi skalsus lietus, prasidėjęs rūku ir lijundra, permerkiąs iki paskutinio siūlelio". Ir, štai, griausmu trenkia staigi atomazga. Doveika iš Agnės sužino, kas jo namuose de-

LTSR valst. respublikinė biblioteka

dasi ir netikėtai grįžta naktį namo, norėdamas užklupti nusidėjėlius, bet ant jo galvos krinta dar kitas smūgis — Krivickas šį kartą padega jo daržinę. Doveika griebia šautuvą, užmuša Krivicką, paskui pamato Tilių su savo žmona, peršauna Tilių ir pats tuomi krinta po likimo dalgiu.

Norėtųsi išvengti įspūdžio, kad Katiliškis yra nepagydomas pesimistas, kuriam galutinė realybė yra pražūtis. Kaip tik priešingai — po tokio stipraus žmonių tragedijos pavaizdavimo, jis gali atrodyti net nepagydomu optimistu, nes jame aiškiai jaučiasi nenugalimas žmogaus ir gamtos gajumas, pro visas nelaimes prasiskverbia užslėptas žinojimas, kad ir žmonės ir gamta ištvers šias permainas, atgaus pusiausvyrą, ir gyvenimas eis toliau. Romane duodama suprasti, kad Tilius, gal būt, pasveiks ir paveldės Doveikos ūkį ir net pačią Doveikienę, ir kad Agnė perkentės savo nelaimę ir susikurs sau šiokią tokią ateitį.

Kada menininkas išlaiko įvykius, nors ir katastrofiškus, pilnoj savo kontrolėj, rezultate visuomet gaunasi daugiau, negu tik tikrovės atvaizdavimas. Prisideda dar vienas išmatavimas: viskas, kas egzistuoja ant žemės ir danguje, būna dar padauginta iš genijaus, t.y., iš individualios kūrėjo vaizduotės, pergyvenimo ir sugebėjimo save efektingai išreikšti. Bet pasitaiko ir taip, kad pati vaizduojamoji tikrovė menininkui žmogiškai per didelė, kad katastrofa pasidaro jau niekaip nebeišmatuojama, užgriūna ir nusineša su savim ir patį autorių ir jo sukurtus žmones. Šitaip atsitiko **Išėjusiems negrįžti** romane. Ten, kaip žinome, tiesiogiai aprašomas viso mūsų tada buvusio pasaulio sugriuvimas, visatos gaisras, mūsų sielų mirtis. Autoriui neįmanoma planuoti įvykius — jie vyksta savo pačių nesuvokiama, chaotiška logika. Viskas atsitinka taip greitai ir nelauktai ir beprasmiškai, kad vos yra laiko paskubomis, ir kartais gana primityviai, reaguoti į likimo smūgius. Dėl to, nors **Išėjusiems negrįžti** romano turinys yra daug dau-

giau dramatiškas ir tragiškas, negu **Miškais ateina ruduo**, visumoj pats veikalas, kaip romano žanro pavyzdys, sudaro kiek menkesnį įspūdį.

Bet ir čia negalima sakyti, kad Katiliškis pasimetė užgriūtas tikrųjų, asmeniškų savo pergyvenimų. Atsiminkime, kad romanas išėjo 1958 m., taigi daugiau negu dešimtmetį po jame vaizduojamųjų įvykių. Taip pat reikia atkreipti dėmesį ir į autoriaus įžangoje pabrėžtą mintį, kad: "Viskas čia — ir laikas ir vieta ir žmonės joje, netikri, o pramanyti". Taigi, tam tikra prasme čia turėtų būti, taip sakant, "išgalvotas" chaosas, suplanuota tragiška beprasmybė. Tai kodėl tada susidaro vaizdas, kad įvykiai čia valdo autorių, o ne atvirkščiai? Atsakymas, gal būt, glūdi tame, kad ne pati nuoga tikrovė užgulė ir sutriuškino autorių, o neišpasakytai galingas jausmo antplūdis, sukeltas tautos katastrofos prisiminimų. Ši knyga atrodo, kaip nesukontroliuojamas jausmo prasiveržimas ir dėl to savo esme ji stovi arčiau poemos negu romano, arčiau paties pergyvenimo, negu organizuoto jo atpasakojimo.

Dėmesį ypač patraukia poetiška pergyvenimų kokybė — prasmė ir mintis glūdi daugiau pavieniuose įspūdžiuose, negu viso romano sąrangoje. Štai, kad ir pats giliai ir skaudžiai lyriškas praradimo sielvartas. Ankstyvesniam novelių rinkiny daug rašalo buvo išlieta jį kaip nors pagauti ir užfiksuoti, bet rezultatas kartais būdavo tik romantiška gražbylystė. O čia tas jausmas ateina lyg pauzėse tarp sprogimų — būna tokie neišpasakytos tylos momentai, kada aiškiai girdėti, kaip verkia širdis. Ir daug žodžių nereikia, pakanka tik vieno Evangelijos sakinio: "pasilik su mumis". "Pasilik su mumis, saugos mus Dievas", sako senutė, išvargus motina knygos herojui tėviškę apleidžiant, "pasilik su mumis", šnara medžiai ant seno piliakalnio, ir tų žodžių aidas kartojasi be galo, prasikverbia pro visą žūstančio pasaulio triukšmą. Kritišku momentu, kada herojus žiūri mirčiai į akis, vėl jam pasigirsta žodžiai: "pasilik su

mumis". Skamba jie ir Kretingos bažnyčios šventoriuje, kur du ramūs vienuoliai grėbia rudenio lapus, ir taip jie patampa vienintelių ir teisingu atsakymu į visus pabėgėlio sąžinės perkratinėjimus, į pastangas griebtis ginklo žūtbūtinei kovai, į negarbingą to ginklo numetimą, į visus nesibaigiančius ir painius istorijos momento klausimus. Vėlesniam novelių rinkiny **Šventadienyje už miesto,** "Paukščių" apsakyme, ta pati užslėpto skausmo melodija gervių riksmu pasigirsta aukštai virš triukšmingo amerikoniško miesto, kuriame senukas tremtinys, jų besiklausydamas, supranta, kad jam jau laikas myriop, gimtų kapelių besiilgint.

Beprotiškas karo triukšmas palengva nustelbia šį lyrišką refreną, ir jo vieton ateina karti ironija, toks pakaruoklio humoras, rupus, beveik ciniškas žvilgsnis į pasaulio pakvaišimą. Šiam beprasmiškam chaose tai vienintelis dvasios stovis, kuris gali žmogų išgelbėti, pridengti lyg šarvais jo minkštą sielą. Ir iš tiesų tam tikra klaikia prasme galima sakyti, kad situacija juokinga, bent jau žiūrint į ją tokio žmogaus akimis, kurį išaugino ir suformavo miško šlamėjimas ir javų augimas ir kaimo darbai — tokie paprasti, aiškūs ir giliai prasmingi dalykai, nieko bendro neturį su abstrakčiomis ideologijomis, principais, visokiais "izmais". Tų "izmų" vardan masiškai žudomi gyvi žmonės ir teriojama žemė, ir kuo baisiau tie du fašizmo ir komunizmo milžinai mušasi, tuo labiau aiškėja visiškas jų kovos absurdas. Dėl to ir matome romane, kaip žmogus žiūri į pakaruoklius blaiviomis kaimiečio akimis ir postringauja, kad, girdi, žmogus "taip neatsiejamai surištas su žeme. Užtenka tik pusę sprindžio jo kojoms pakilti, ir jis jau nebe šios žemės gyventojas". Arba, vėl, klaiku ir vistiek juokinga skaityti, kaip du nepataisomi lietuviško kaimo bernai šventą Kūčių vakarą rūpestingai aiškina drausmingam vokiečiui, kad tos gražios kalėdinės žvakutės, uždegtos štai taikos ir meilės šventei, yra padarytos — iš žydų taukų!

O kartais vis dėlto nukrinta to juoko kaukė ir iškyla paviršiun tai, kas už jos slepiasi, būtent, baisus ir žvėriškas mirtinai sužeistos sielos rėksmas, beviltiškas ir neatleidžiąs protestas, apkaltinimas, mestas Dievui, žemei ir žvaigždėms. Štai, toks kareiva Jonušas, kurį "velnias buvo apsėdęs ir jo liežuvį pamerkęs į verdančią smalą". Skausmo nebepakeldamas, jis užpuola bejėgį klierikėlį, dar vis bandžiusį toj pekloj išlaikyti savo šviesų tikėjimą:

> Mes palikti bandymui ir atpirkimui už kažkieno įsivaizduotas nuodėmes, — sako Jonušas. — Jeigu tai visa išeina iš Jo gailestingos rankos, ir apveizdima Jo visareginčios akies, tai man rodos, kad permaža nuodėmių ir perdaug kančios. Kur Dievas milijonams į purvą sumintų kareivių, kur tiems kūdikiams, jaunoms motinoms ir karščiančiams seneliams, sukaišiotiems į arimų vagas? ... Bet tu nepasakysi, nes tu nieko nežinai, nes tavo Dievas kurčias ir beširdis. Už vienut vieną neatpirktą nuodėmę tremia visiems laikams į savo pragaro ugnis. Tu pasakyk, ar čia yra nors krislelis tiesos? Žmogiškajame teisme nuteistasis mirti savo mirtimi, reiškia, atlikdamas jam uždėtą bausmę, užmoka už viską ir jo jau nebegali antrą kartą pakarti. Ir po dvidešimties metų kalėjimo jis išeina iš jo švarus — atsimokėjęs ir atpirkęs. O čia ne. Iš Dievo tu niekad neišsipirksi ir Jis tavęs laukia, tau parengęs milijonams ir dar milijonams metų pasigėrėtinas kankynes.

Už vienut vieną neatpirktą nuodėmę šie maži romano lietuviai žmonės tapo išmesti į tremties pragarą. Kokia tai nuodėmė? Ogi tai, kas buvo matyti senutės motinos išvargusiose akyse, ką šlamėjo girios: "pasilik su mumis". Gal būt, net ir šitas Jonušo kalbėjimas, šitas, atrodytų, šventvagiškas Dievo užsipuolimas iš tiesų yra tik savotiška malda, tik pakartojimas tų žodžių, kuriuos mokiniai sakė Kristui: "Pasilik su mumis, nes artėja vakaras, ir diena jau baigiasi".

Iš Katiliškio romano taip ir nesužinome, ar pasiliko su žmogum Dievas. Gal greičiau ne, nes matyti kaip karo srovės daužomas ir trinamas, lyg akmuo sraunios upės dugne, žmogus tolydžio dyla, trupa, menkėja, kol

iš jo pasidaro tik karikatūra, kaip iš didžiojo kombinatoriaus viršilos Rak-čiak-čiak, kurio baimė turėjo "šimteriopus ir labai rafinuotus niuansus", ir kuris knygos gale išvirto į tokį purviną, apdriskusį vaikščiojantį pilvą.

IV

Visų skaudžiausia yra tai, kad šitaip sunykusiame žmoguje nėra tragiškos didybės. Kada Kristus juodžiausią savo valandą šaukė: "Mano Dieve, kam mane apleidai!", tai Jis buvo didis ir kilnus, ir jau pats tas šauksmas savy turėjo Prisikėlimo pažadėjimą. Bet **Išėjusiems negrįžti** romane tas viršila, arba dar kitas toks į jį panašus žemaitis, moka pasakyti tik: "rek kombiniout". Ir tokiu būdu jie sau "išsikombinuoja" tikrą ir galutinį pasmerkimą.

Kyla klausimas — ar privalom iš to pasidaryti išvadą, kad Katiliškis į žmogų netiki ir kad yra nepataisomas pesimistas? Bet kaip gi galima nematyti, kad jo kūryboj tikėjimas ar netikėjimas nėra pirmapradžiai dalykai. Visa jo kūrybos versmė yra tiek daiktų, tiek ir žmogaus buvimas — visapusiškas, pilnas buvimas, ir kraujo ir prakaito, ir žiedų ir saulėlydžių, ir daug žadančių vilčių ir tamsaus likimo. Mes juk neturime teisės sakyti: "tikiu" — ir po to atrinkti iš tikrovės faktus savo tikėjimui pateisinti. Šitaip pasiliksime melagiais tol, kol nepriimsime visos tikrovės jos pilnumoj. O išmokus tikrovę, kaip juodą žemę, priimti, kaip ją priėmė senis Dryža, neišvengiamai ir nesulaikomai iškyla širdyje visa neišpasakyta pasaulio didybė. Toks gilus ir platus, toks neaprėpiamas pasidaro tada pasaulis, kad jam išsakyti galų gale ir belieka tik vienas žodis: "tikiu".

Šičia, gal būt, ir reikia ieškoti Katiliškio reikšmės mūsų literatūroj, arba, kas daug svarbiau, jo reikšmės mums, žmonėms ir lietuviams. Liūnė Sutema jį kartą pavadino "nepakartojamojo liudininku". Žmogiškai ne-

įmanoma paliudyti tai, kas buvo nepakartojama visuose pasaulio kampuose ir įvairiais žmonijos istorijos momentais. Katiliškis mums paliudijo vieną žemę — Lietuvą ir vieną žmogų — lietuvį, paliudijo taip, kad jinai pasidarė mums vienintelė žemė, ir lietuvis — vienintelis mums pilnai suprantamas žmogus.

Galima net sakyti, kad įvyko kažkas daugiau, negu tik paliudijimas. Tikrovėje, kas buvo nepakartojama, yra ir nesugrąžinama. Dryža numirė, ir Gružiškių kaimo daugiau jau niekad nebebus. Bet mene galima susigrąžinti tai, kas laiko tekmėje niekad nepraeina, būtent, pats kūrybinis tikrovės pergyvenimas. Kūrėjo žodis gali sutalpinti savyje amžinybę ir nugalėti praradimą. Tai tokį žodį mums Katiliškis ir atnešė dovanų ir mus visus juo praturtino. Ir dabar jau šito iš mūsų niekas nebeatims.

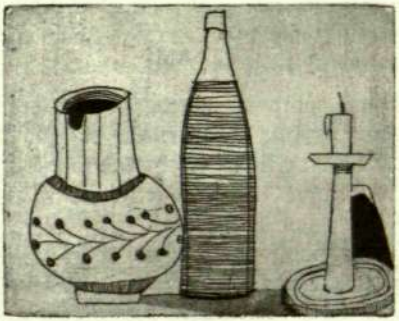

ATBUDIMAI IR PRAJOVAI

Fantastiškoji gotika

JURGIS BALTRUŠAITIS

Šis vėliausias J. Baltrušaičio veikalas, prancūziškai pavadintas **Réveils et Prodiges**, yra per turtingas, kad galima būtų padaryti jo santrauką, per daug preciziškas savo detalėse, kad būtų galima duoti didesnes jo ištraukas. Norint lietuviškąją visuomenę supažindinti su jo mokslinės veiklos charakteringiausiais bruožais, pasirinkta tad išversti šio veikalo įžangą ir išvadinius puslapius. Skaitytojas tokiu būdu galės suvokti ne tik J. Baltrušaičio erudicijos apimtį, leidusią jam iš pagrindų atnaujinti tradicinę viduramžių viziją, bet ir jo, kaip meno istorijos metodologo, įnašą į naują forminių struktūrų evoliucijos interpretaciją.

N. B. verčiant, deja, nepavyko surasti jokio "grynо" lietuviško žodžio, galinčio išreikšti mūsų liaudyje dar taip gyvus p r a j o v u s.*)

Tradicinė samprata paprastai sutapdina gotiškojo meno susiformavimą su visiškai naujo pasaulio išsiskleidimu: viduramžius, atžymėtus tūkstantmetinių civilizacijų palikimu, pakeičia iš esmės modernūs viduramžiai. Romaniškasis pasaulis yra viršžmogiškas. Jis išsivysto, nelyginant Apokalipsė, žvėries ženkle, apreiškimo ir paslapties siaube. Jis — spekuliacija, geometrija, skaičių simbolika. Patys griežčiausi samprotavimai ir apskaičiavimai sukelia jame didžiausius vaizduotės

*) Vertė ir svarbesnių žodžių paaiškinimus parūpino Ona Bagdonaitė-Greimienė.

siautėjimus. Visi žemės pavojai, visos pabaisos susirenka jo prieglobstyje. Gotiškasis pasaulis atranda žmogiškąsias proporcijas ir saikus. Giliame gamtos ir dvasios darnume, harmonijoje ir susikaupime jisai atstato žmogiškąjį gyvenimo veidą. Didžioji katedros knyga yra drauge ir teologija, ir Evangelija, ir viso Sukurto Pasaulio enciklopedija. Medžiaginių formų grožis joje išreiškia dvasiškumą. Gyvoji flora ten atvaizduojama su tokia pat meile kaip ir šventųjų figūros. Realybė, iš naujo suprasta kaip aukščiausios sąrangos atspindys, nuolat artėja prie dar tikslesnės transpozicijos, kuri darosi detalesnė ir, tuo pačiu metu, dramatiškesnė.

Gotiškųjų formų ir vaizdinių pasaulis, be abejonės, neišsivysto tiesiogiai iš romaniškųjų formų ir vaizdinių pasaulio. Jisai įsitvirtina, griaudamas tai, kas buvo prieš jį, bet ir jame galima atpažinti kitą, siaubingą ir iškankintą veidą, ir jo formų sistemos nėra visos natūralios, nei visiškai naujos. Jos turi ir pasakiškąją pusę, sudarytą iš atbudimų ir prajovų, kurie vystosi paraleliai su "realizmo" įsigalėjimu. Fantastiški ciklai nuolat atgimsta ir atsikuria kaip tik toje sferoje, iš kurios jie buvo beveik visiškai išstumti. Šie monstrai, priklausą toms sritims, kurias istorinės sintezės paprastai laiko "no monster's land", kaip tik ir sudaro pagrindinį šios studijos objektą.

Viduramžiai ne visados ir ne visur vystosi ta pačia kryptimi, nei tuo pačiu greičiu. Tyrinėdami romaniškosios skulptūros ornamentinę stilistiką, stebėjomės rasdami didelį skaičių romaniškųjų paminklų, kurie, nors ir turėdami visus specifinius to stiliaus bruožus, chronologiškai yra labai nutolę nuo tos epochos ribų. Ši problema mums tada atrodė susijusi su palaikų klausimu. Iš to paties taško į ją buvo pažvelgęs iš pradžių ir Focillon, kuris, kiek vėliau, įžiūrėjo tradicinių XII amžiaus formų atbudimą ir liepsnojančiosios gotikos dekoracijose. Mūsų atlikti ieškojimai, apimą visas vaizdi-

jos sritis, pilnai patvirtino ir praplėtė šią interpretaciją.

Dvi fazes — betarpišką romaniškojo meno tąsą ir atgimimą tikrąja to žodžio prasme — reikia atskirti vieną nuo kitos. Prasitęsimai nevienodai pasireiškia atskirose zonose ir skirtinguose sluogsniuose: sulėtintu ritmu — gotiškojo meno lopšiuose, su ypatingu švystelėjimu — daugiau ar mažiau nepriklausomose, daugiau ar mažiau nuo Ile-de-France nutolusiose srityse. Didysis formų sugrįžimas tepasireiškia gi tik po visiškos eklipsės, atitinkančios viduramžių "klasicizmo" apogėjui, periodo; jo programa, tačiau, jau galutinai nustatyta dar pirmojoje fazėje.

Savo rūšies išvirkščia evoliucija, atgaivinanti proto-romaniškas ir pre-romaniškas formas, barbariškus archaizmus, ar net franko-insularinius barbarizmus, reiškiasi savo ruožtu. Pati tolimiausia praeitis leidžia numatyti kai kurias formalinių elementų transpozicijas ateities sąrangose. Tai bendro pobūdžio fenomenas, veikiąs priešingomis kryptimis. Gotiškųjų formų genezė irgi prasideda antikizuojančių karolingiečių epochos elementų — taigi, iš esmės anti-romaniškų pradų — atgijimu. Visas viduramžių dualizmas glūdi jo fundamentų struktūros aptarime.

Gotiškajame mene beieškant fantastiškumo šaltinių, mums teko atlikti du savo rūšies piūvius, vieną — horizontalinį, kitą — vertikalinį. Egzotizmų paženklinti viduramžiai yra sudaryti iš išorinių ano meto atnašų, kurių tinklas nusidriekia iki Tolimųjų Rytų, prie kurių prisideda graiko-romėniškosios keistenybės, XIII amžiaus būvyje atpažintos ant brangakmenių ir monetų ir paskleistos su tolygia meile visiems svetimšališkiems žavesiams. Atbudimų viduramžiai sudaryti iš autochtoninių prajovų, naujai iškilusių iš pačių giliausių Vakarų kultūros klodų, kur net ir rytietiški įnašai jau spėjo įgauti organiškų elementų pobūdį. Jie vystosi kas

kart naujų suliedinimų ir praturtinimų kontekste. Atgimusios romaniškosios formos nebepriklauso romaniškajam menui. Atgimusios karolingiškosios formos nebepriklauso karolinginiam menui. Judančio pasaulio fone įvykstančios ciklinės revoliucijos pasireiškia kas kart vis naujuose registruose. Fikcijos įsibrovimas į realybę ir realybės — į fikciją apibūdina paskutinįjį viduramžių periodą. Atsijauninusios toje pačioje žemėje, abidvi antinomiškos sistemos galų gale susilieja, užkariaudamos naujus irrealius pasaulius. Aiškiaregių karalystėje atbudimas nėra gyvenimo sapno pertrauka, o jo tąsa.

* * *

Gotiškieji viduramžiai nėra sustingę vienoje dėsnių sampratoje. Atsirėmę į pastovias bazes, jie be perstogės vystosi, periodiškai atnaujindami savo esminius elementus, kurie, kiekvienas skirtingai, buvo paženklinę pirmąsias jų fazes. Atbudimų mechanizmas susideda iš dviejų pamažu susiliejančių judesio krypčių: iš ciklinių revoliucijų, kurios pagrindžia pačių formų biologiją, ir iš istorinių ritmų nevienodumų, kurių dėka tam tikri formų užtrukimai nusidelsia iki visuotinių atgijimų momento. Viena kitą sekančios ir tarpusavyj kovojančios sistemos yra susinarsčiusios vienu ir tuo pačiu būdu. Antikinių imperijos laikų meninių turtų išsilaikymas Rytų ir Šiaurės-Rytų Europos meno židiniuose perdavė Ile-de-France provincijai viduramžiškojo humanizmo daigus, kurie, pasodinti tinkamu metu ir derlioje žemėje, visiškai apvertė vystymosi raidą ir galutinai pakeitė Vakarų veidą. Romaniškų turtų išsilaikymas periferijose, savo keliu, leido išlaukti iki XIII amžiaus, kur atiškojo grynumo susilpnėjimas sudarė progą jų masiniam integravimui. Palaikai ir prisikėlimai seka vieni kitus ir susiraizgo, suliedindami skirtingus požiūrius. Peržengęs klasicizmo stadiją, gotiškasis pasaulis, sudarytas, pradžioje, iš vienų tik priešingybių ro-

maniškajam pasauliui, dabar pats pritaria daliniam romaniškumo renesansui. Romumo ir pabrėžto grakštumo periodą seka perkrautų ir konvulsyvių formų drama ir farsas. Su savo pitoreskiškomis išdaigomis, su savo pasakiškomis architektūromis, savo patetiškomis kaukėmis ir veidais, savo neužaugomis ir groteskomis, "helenistiškasis" laikotarpis paruošia kelią fantastiškumo atoslūgiui.

Užsiliekančios formos ar tiesioginės jų transpozicijos savo keliu grindžia nuo pat pradžių stiprius pamatus šiai stilių dinamikai. Romaniškoji fauna dar ilgam užsidelsia kai kuriose kapitelių grupėse. Jinai susigūžia ant konsolių, kur ir vėl pasirodo architektūriniai akrobatai ir atlantai, kurių judesiai ir disproporcingumai kontrastuoja su to meto plastikos rimtimi ir saiku. Antropomorfinės rožės, skliauto raktą užantspauduoją ratais sugrupuoti žvėrys ir vėl ima atkartoti, jau naujame kontekste, tas pačias ornamentalinės technikos priemones, naudojančias tą patį motyvų repertuarą. Morfologiniai siužetai ir dėsniai vėl atsikuria pačiame centre tų tendencijų, kurios kaip tik daugiausia prisidėjo prie jų sunaikinimo. Monumentalinis gyvulynas iš naujo grupuojasi apie antikinę gargouille. Žmonių, po kojomis sutrypusių gyvulius, kompozicijos atgimsta su karolingietiškų formų renesansu. Rankraščių dekoracijoje drakonai išsilaiko raidžių viduje. Geometrinės įmantrybės sukuria naują filiforminių pabaisų rūšį ir rungtyniauja su ankstyvųjų viduramžių anglo-airiškų kaligrafų abstrakcijomis, nepanaikindamos, tačiau, jų teisės į gyvenimą. Villard de Honnecourt eskizai atidengia paskutiniųjų didžiųjų technikos laimėjimų šaltinius bei užkulisius, o drauge ir jos tęstinumą. Palaikai, be abejo, išsaugo, visose jų apraiškose, požeminį savo charakterį. Jie išlieka statulų šešėlyje, ano meto skulptūros ir miniatūros paraštėse, laukdami kol išsibaigs istorinis ciklas ir ateis laikas, įgalinąs jų pilną sugrįžimą.

Šalutinių srovių kompleksą apibūdina, priešingai, formų tęstinumas pilnoje šviesoje ir naujas jų suklestėjimas. Anachronizmas ir pastovumas, anachronizmas ir evoliucija charakterizuoja pagrindines serijas, susiformavusias tam tikrame atstume nuo novatoriškų centrų. Vienas ir tas pats chronologinis lygmuo, per labai ilgą laikotarpį, atitinka ypatingai įvairioms vystymosi stadijoms. Tuo metu, kai Chartres ir Amiens katedros jau puošia savo fasadus gražiomis statulomis, po kojų mindančiomis praėjusių kartų padarus, tuo pat metu, tarp Reino ir Dunojaus išsidriekusiose šalyse, romaniški archaizmai ir romaniškasis barokas ant portalų, fryzų ir kapitelių gausiai žarsto siaubinančią fauną ir pabaisingą žmoniją. Tuo pat realizmo pergalės metu galima stebėti vis didėjantį skaičių pačių keisčiausių žuvies hibridų, iškraipytose perspektyvose į visas puses griuvančių pastatų, planisferų, kuriose sukasi tai vėjus pučiančių žvėrių galvos, tai angelų chorai, tai dažnai keisti medžiagą ir dvasią išreiškiją simboliai. Palaipsnės vėžio metamorfozės į gėlę išrodymai viename Stirijos rinkinyje irgi priklauso tam pačiam gamtos atsiskleidimo gotiškose katedrose laikotarpiui. Rankraščių inicialuose ir toliau stiebiasi ir laksto žmogiškos figūros ir drakonai, nieko nepraradę iš savo ankstybesnio laukiniškumo.

Diametraliai priešingoje periferijoje, Lamanšo pusėje, pasakiškas gyvulynas nė kiek neretesnis. Jį dažnai sutiksi skulptuotoje dekoracijoje, kur skliauto raktai ir tarparkiniai plotai jai tarnauja ekspansijos židiniais, o dar daugiau grindiniuose, kurie su savo į skritulius ir į šachmatų kvadratus įrašyta žvėrių gausybe naudoja galo-romėniškų mozaikų kosmografines temas. Gyvulių pasakos pasiekia dabar savo gražiausio klestėjimo, pirmučiausia Anglijoje, vėliau Normandijoje, Pikardijoje, Artois provincijoje, naujų komplikacijų pagalba suliedamos į krūvą įvairiąs figūratyvines ir lite-

ratūrines tradicijas. Kiti du legendiniai ciklai — "Apokalipsė", pilna viršgamtiškų iliuminacijų, ir "Pragaras", su XI ir XII amžių formų žiaurumu atkuriąs airių vizijas — išsisklaido, susidūrę su šviesos ir švelnumo apgaubtu aprimimu, surastu kontinento širdyje. Rankraščių enluminure'os vėl grįžta į labai jau senas išdaigas: jų vislios formos, įsiskverbdamos į paties teksto kolonos pamatus ir į jo paraštes, ima griauti net paties puslapio architektūrą. Eilučių pabaigų zoomorfiniai pratęsimai atranda kelią į VIII amžiaus anglų insularinę tradiciją, paraštiniai piešiniai — į XI amžiaus anglo-saksišką manierą. Tačiau tolimesnis plėtojimasis pasireiškia romaniškų formų potvyniu. Drakonai vėl atkariauja paraštes. Įvairios figūros, kurios, juos sekdamos, išsiplėtoja paraštėse, vaizduoja groteskus ir gimnastus, iki šiol sukaustytus inicialuose ir įspraustus į jų spirales. Toksai išlaisvinimas sukelia aibes naujų formacijų ir transformacijų. Bendrame periferinių palaikų tinkle, Šiaurės-Vakarų atšakos, fiksuodamos pagrindines raidos kryptis, yra daugiausia prisidėjusios prie šios praeities integracijos į atnaujintas formų sistemas, jos ir turėjo patį didžiausią spinduliavimą. Kitoje Lamanšo pusėje suklestėjusios srovės, su savo įmantrumais ir techniškų virtuoziškumu keleta kartų pasiekia net Europos vidurį, atrasdamos tuos pačius kelius, kuriuos jos jau buvo išbandę XI amžiuje.

Tačiau atbudimai, tikrąja ta žodžio prasme, yra organiškos evoliucijos padarinys. Jie pasireiškia nelyginant užslopintos pasąmonės išsilaisvinimas ir iškyla tuo laiku, kai, praėjus rimties ir taikos metui, pakilios nuotaikos atmosferoje atsileidžia visi varžtai. Besiartinant prie 1300 m. evoliucijos vyksmas daugelyje sektorių sugreitėja ir suvienodėja.

Skulptūrinėje dekoracijoje viskas juda, viskas atsinaujina. Figūrų ašys lūžta ir dauginasi. Jų tūriai pučiasi ir draskosi. Veidų bruožai pagyvėja, virsta karikatūriniais ar dramiškais. Tačiau šiame formų išbujojime

kiekvienu momentu atsistato visi tie metodai ir schemos, temos ir vaizdiniai, kurie valdė XII amžiaus meną ir kurie išsilaikė įvairiuose židiniuose ir įvairiuose pavidaluose. Atlantai, akrobatai ir "plaukikai" vėl atgimsta ir integruojasi į konstruktyvinę santvarką, bet jau su trūkčiojančiais, dažnai pompastiškais judesiais. Antitetiniai gyvuliai, išdėstyti tai X raidės, tai širdžių tūzo pavidaluose, dvigalviai arba dvikūniai sutvėrimai, daugialypės būtybės skverbiasi iš visų pusių. Juos randame skliautų raktuose, tarparkių plokštumose, net ir keturiaskilčiuose medalionuose, iki šiol puoštuose vien tik grynai gotiškais reljefais. Kapitelių kompozicijos transponuojamos ant konsolių, sudarančių architektūrines atramas. Bažnyčios krėslų mizerikordijos metodingai grįžta prie savo specifinių siužetų. Zoomorfinės fryzos atgimsta ir ant atbrailų, ir ant kapitelių, ilgą laiką rezervuotų vien augalinei ornamentikai. Liepsnojančiosios gotikos dekoracijoje stebėtinai romaniška gyvulija ima kaišioti galvas iš krūmokšnių, iš ornamentinių garbanų ir kuokštų. Bendrame polėkyje atgaivintos visos archaizuojančios ar archaiškos nuosėdos ima judėti ir maitina naują formų raidą.

Naujas romaniškų elementų panaudojimas architektūrinėms kompozijoms dailininkų paveiksluose atvaizduoti atžymi paskutinę šios evoliucijos fazę. Iš pradžių dar pusiau gotiškas romaniškasis stilius, fantazijos sukurtas romaniškumas, atmieštas Bizantijos ir Islamo įnašais, pagaliau ir grynas romaniškas stilius išsivysto, vis labiau ir labiau susijęs su pasakiškais miestais, su Šventąja Žeme, dangiškąja Jeruzale, su hebraiškomis šventyklomis, su bažnyčiomis — rojais. Simetriškame vieno pastato — romaniško — palyginime su kitu pastatu — gotišku — vienas iš jų simbolizuoja Bibliją, o kitas evangeliją. XII amžiaus paminklai šio laiko žmonėms atrodo mįslingai, apšviesti tolimų amžių ir pasaulių legendos aureole. O toje legendoje jie sumaišomi

ir su romėniškais paminklais. Ankstyvojo renesanso metu vadinamieji "antikinių akmenų tašytojai" dar kopijuoja romaniškus kapitelius.

Knygos ornamentacijoje, kur įvairiausi fantazijos padariniai raizgosi puslapio pakraštėse, dominuoja kontrastai. Dekoruota paraštė, pradėjusi vystytis Anglijoje su romaniškų padarų išsilaisvinimu ir jų išsiplėtojimu, o gotiškoje Prancūzijoje — su viduramžiško "helenizmo" išbujojimu, skirtingai derina priešgamtinius dirbtinumus su dirbtinumų pilna gamta. Ta ornamentika tęsiasi išilgai rankraščio teksto ir jo iliustracijos, kaip koks divertismentas, sakytum teatro misterijos burleskiškos intermedijos, tai vėl kaip žvėrynų ir dresiruotų gyvulių paradas ar kaip kermošiaus štukorių fokusai. Luoši arba su skirtingomis galūnėmis padaryti sutvėrimai, "beždžionėlės", priklausančios tai pačiai klasei kaip ir Šv. Bernardo aprašyti "deformuotų grožybių prajovai", gyvuliai pamėgdžioją žmones, žmogystos persirengę į gyvulius, tai parodijos, tai pitoreskiškos scenos staiga pasirodo vijoklinių augalų šakose ir drakonų vingiuose, nelyginant pasakėčiose, rodydamos "daiktus iš atvirkščios pusės". Dievo sukurto pasaulio bufonerijos ir mįslės išdėstomos malonioje aplinkoje, lyg jos būtų antimikrokosmo atvaizdas.

Keistenybėmis ir išdaigomis iškaišytų paraščių pagrindinės serijos, išpildytos su nežabotu polėkiu ir trykštančia vaizduote, susidaro Prancūzijos Šiaurės — tarp Lamanšo ir Reino — dirbtuvėse; iš ten jos jau pasklinda žaibo greitumu. Paryžius, su savo garsia Jean Pucele mokykla, suteikia net labiausiai perversiškiems groteskams, iš kurių keli yra angliškos kilmės, tam tikrą manieringą eleganciją. Italijoje ir Ispanijoje pasipila bizantiniai ir islamiški egzotizmai. Pietų Prancūzijos mokyklose kai kurios figūros liudija vietinių teratologinių tradicijų tiesiog neįsivaizduojamą gyvastingumą ir griežtumą. Tokiu būdu knygos paraščių pie-

šiniai, savo koncentruotumo ir savo spinduliavimo dėka, suvaidino pagrindinę rolę visuotiniame pabaisų atbudime. XIV amžiaus tėkmėje sienos, skliautai, pieštos lubos, netgi vitražai atkartoja šią paraštinę fauną: atsiduriame epochoje, kur tapyboje pirmauja rankraščių menas. Progresyviai ryškėjąs realizmo ieškojimas virš-realybėje tiktai padidina jos paslaptingumą. Gotiškuosius groteskus seka tapybinės išdaigos, pamėgdžiojančios Romos "grotas": jos galutinai užbaigia evoliuciją, atskleisdamos pirmuosius šių motyvų šaltinius.

Kitas šios dekoracijos elementas — sugyvinta raidė — irgi sulaukia didelio pasisekimo. Ištisi raidynai sukuriami iš personažų ir gyvulių raizginių, su svaigulingu preciziškumu besikeičiančių viesule. Jie įsitvirtina ypatingai Rytų ir Šiaurės-Rytų židiniuose, kur zoomorfiniai inicialai išsilaikė nepasikeitę iki XIII amžiaus pabaigos, tačiau jie periodiškai prisimenami ir Prancūzijoje. Romaniškasis palikimas, įvairiais būdais įtaigojąs gamtos ir formos anomalijas, ir šioje srityje pasireiškia su visa savo jėga.

Reakcija prieš dėsningą gamtos santvarką išsivysto tad m a r g i n a l i a pagalba. Jos netrukus įsiskverbia ir į patį gyvenimą, integruodamos jį į fikciją, o fikciją paversdamos vienu iš gyvenimo veiksnių.

Kosmografiniuose paveiksluose iš naujo surasta realybė užima ženklų ir konvencionalinių figūracijų, nustumiamų į kampų kadranus, vietą. Atpažįstamos vietovės ima rodytis pasaulio skrituliuose ir sferose. Ir atvirkščiai — mus supančiuose peizažuose imami vaizduoti pasaulio skrituliai. Religiniai ar profaniški piešiniai, atlikti ano meto "realistiniame" stiliuje, atsiduria zodiako ir planetų vainikuose. Priešingai, kosminė geometrija įsibrauna į scenines kompozicijas. "Astronominės" aureolės išdėsto savo šviesos spinduliuose angelus ir šventuosius ant tų pačių kreivių ir tų pačių ašių, tartum jie būtų žvaigždžių personifikacijos, išskirstytos ant dangaus ratų. Nestebėtina tad, kad iš dieviško-

"Reformacijos pabaisa: Melanchtono asilas — popiežius", Ženeva, 1557 m.

← *"Sudėtinė pabaisa", Jan Mandyn (ar Pieter Huys), Muenchenas*

jo spinduliavimo šaltinio išeinančios linijos apgaubia žmonių grupių ir juos supančios aplinkos konfigūracijas universalinės harmonijos braižiniu. Geometrinės figūros ir gyvi vaizdai atsimuša, įsiterpia vieni į kitus, uždedami vieni ant kitų, iš naujo pradėdami abstrakcijos žaismą dar neseniai atnaujintame pasaulyje.

Peizažinių perspektyvų, miesto peizažų, laukų peizažų įvedimas į geometrinį, "T" formos pasaulio žemėlapį, tik dar labiau sustiprina tą schematizuotą jo vaizdą, nežiūrint jūrininkų ištirtų kontinentų pakraščių vingiuotumo, kurio paralelus atvaizdavimas atitinka skulptorių ir dailininkų pastangoms atkurti tikslius daiktų kontūrus. Žemės pažinimo pažanga surišta su pasakų pasauliu. Net tiksliu piešiniu pasižyminčiuose portulanuose Afrika ir Europa kartais pasirodo su žmogaus ar žvėries profiliais, o jūros tuo pat metu vaizduojamos turinčios demoniškų sutvėrimų kontūrus. Svetimos šalys dažnai pagražintos ne vien tik realių ar legendinių miestų vaizdais, bet taip pat ir visokių ten gyvenančių prajovų piešiniais, kopijuojančiais **Gyvulynų** figūras ar paraščių groteskus. Pasaulio žemėlapiai išvirsta į keistenybių ir stebuklų atlasus.

Gamtos aprašymai taip pat neatskiriami nuo užburtų pasaulių istorijos. Aštrus gotiškos gamtos išjautimas vyrauja atvaizduojant medžioklės vadovėlių fauną, miško žvėries ir ūkio gyvulius, ar net išdaigaujančias bežd̄žiones; bet tai anaiptol nesuardo senųjų zoologijos veikalų ikonografinių ir simbolinių metmenų: šie veikalai ir toliau plinta, net ir turtėja naujomis nerealiomis figūromis. Vis augantis pasisekimas Thomas de Cantimpré, kurį į vokiečių kalbą išverčia Conrad de Megenberg, sudaro progą naujam žmogiškų pabaisų ir vis įvairesnių hibridų suklestėjimui, privedančiam prie masinio specifiniai romaniškų sutvėrimų grįžimo. Dispozicijos ir formos įmantrumai, reti gyviai, iki šiol dar niekad netilpę jokame **Gyvulyne**, visa vėlyvinė Rytų

Europos ichtiomorfinė šeima atsiranda viename Reino krašto XV amžiaus pabaigos veikale, kur net normalūs gyvuliai pasikeičia į įvairialypes pabaisas, sudarytas antikinių sudėtinių žodžių paraidinės transpozicijos pagalba. Erudicija juos transfigūruoja, naudodamasi tais pačiais metodais, kurie anksčiau buvo susilaukę tokio pasisekimo, ir, būtent, tose periferinėse srityse, kurios vystėsi bendrai evoliucijai priešinga kryptimi. Toliaregystės dvasia, atgimstanti lygiagrečiai su šiais samprotavimais apie pasaulio ir jo tvarinių struktūrą, irgi naudoja, savaime aišku, tuos pačius repertuarus, susidariusius tuose sluogsniuose ir tais laikotarpiais, kur ir kada jie daugiausia buvo pasklidę. "Apokalipsės" spektras, besivaidenąs žmonėms drauge su Joachim de Flore pranašystėmis apie artimą Antikristo atėjimą, įkūnėja anglo-normandiškose figūrose, kaip tik dabar paplitusiose visoje Europoje. Žiaurūs archaizmai, siaubai ir kvaituliai pamažu išsidėsto hieratiškame savo elementų sustingime: visi šie elementai pagaliau integraliniai panaudojami gana primityvaus tipo medžio raižiniuose. Olandijoj ir Koelne pergrupuota ir kondensuota, ši aiškiaregė vizija išsilieja Duererio graviūrose, kuriose jisai sukomponuoja galutiną jos orkestraciją, su visu kosminiu didingumu sferų, žvaigždžių ir žvėrių, kurių spindėjimas ir siautėjimas gniuždo pasaulį. Naujai pasirodęs angelas, su kolonomis kojų vietoje, yra paskutinysis viduramžių hibridų palikuonis.

Insularinis veiksnys, kurio dėka buvo iš naujo sugrįžta prie "Apokalipsės" ciklų, nei kiek ne mažesnis "Pragaro" vaizdiniuose, iš naujo užsiliepsnojusiuose XIII amžiui pasibaigus. Net ir klasikinė Šv. Povilo vizija, kuri kartais prijungiama prie Šv. Jono vizijos, atžymėta šios įtakos. Tie patys įnašai jaučiami abiejuose vaizdavimo būduose: iš vienos pusės, skirtingos kančių scenos, sekančios viena kitą, paskirai arba sujungtos vienuose rėmuose, iš kitos — globalinė, perpildyta

maišatis. Ciklinės kompozicijos, pagal kurių principą metodingai dirba keletas kontinento menininkų grupių (ir kurios paprastai užsibaigia Lozoriaus vizija — savotiška liaudiška viso ciklo sinteze) su užsispyrimu kartoja tas pačias kankinių scenas, kadaise aprašytas airių keliauninkų, aplankiusių Šėtono prarają arba atvaizduotas Didžiosios Britanijos romaniškųjų miniatiūristų. Tas pats angliškasis "Pragaras", kokį jį matome viename XII amžiaus psalmių rinkinyje, ir vėl atgimsta vizijoje kataklizmo, murkdančio žmones į van Eycko "Paskutinio teismo" chaosą ir tamsybes. Šiaurės Europos primityvų didžiosios kompozicijos yra sukrėstos to paties vaizduotės sprogsmo. Trečioji — velnių spiečiaus — tema yra tos pačios kilmės. Iš pradžių ji pasireiškia pragarų vaizduose, bet jos išbujojimas yra ypač susijęs su Šv. Antano gundymais. Didžiulio skaičiaus figūracijų, pasirodžiusių Schongauerio įtakoje, pagrindiniu modeliu yra Šv. Guthlaco romaniškieji "Gundymai". Vieno vaizdo pakeitimas kitu, arba jų surimpresija, dažnai apibūdiną šių motyvų evoliuciją, paženklina kiekvieną Šv. Antano ikonografijos atsinaujinimo fazę. Tai arabų pasaka, tai angliškas kurio nors šventojo gyvenimo aprašymas, tai vėl budistiška legenda, visi jie vienas po kito įjungiami į šią viziją ir praplečia jos bendrąjį foną, kuriame, galų gale, susirenka, maištaudamos, visos blogio galybės.

"Gundymų" ir "Pragaro" vizijos užsideda viena ant kitos. Pragaras virsta Pagunda ir užpildo visą žemę. Visuotinis "Pragaro" pasireiškimas — toks, kokį jį matome pas Boschą ir jo pasekėjus — gaunasi iš pasakiškojo ir pabaisiškojo pasaulių susiliejimo: šios naujos vizijos išsiplėtimas priveda prie pagrindinių monstrų kategorijų, įvairiose srityse per visus viduramžius išdirbtų, pergrupavimo. Gamtos aprašinėtojų atradimai irgi įjungiami, jie ten liudija velnišką prigimtį. Enluminure'ų pokštai, jų akrobatai ir jų groteskai pasipila

lyg patvirkimas. Knygos paraštė virsta paveikslu. Pramoginės intermedijos, vaizduojančios išvirkščius daiktus, tampa vienu iš pagrindinių fantastiškosios anti-pasaulio dramos siužetų. Jų galutiniame susibūrime šioms fantastinėms figūroms gyvybę įkvepia, iš vienos pusės, okultinė samprata, pagal kurią viskas pasaulyje yra tik hieroglifai, o iš kitos pusės, obsesinis tos epochos realizmas. Transmutacijos, sukergimai ir įskiepijimai čia pagrindžiami ne tiek išmoningumu, kiek įvairialypumo ir diformiškumo fiziologija. Ropliai ir vabzdžiai, virtuvinio indo, žmogaus ir gyvulio kergalai atkuria, praėjusių fazių metu susikaupusių jėgų galutinio išsiveržimo pertekliuje ir karštligėje, pačius nuostabiausius mišinius. XVI amžiaus viduryje flamandiškoji teratologija savo įtaka ima pasiekti Paryžių ir Lyoną.

Alegorija, tikrąja to žodžio prasme, susiformuoja toje pačioje vaizduotės sferoje. Šis įvairių savybių ir simbolių, iš kurių kiekvienas atskirai atitinka daikto apibūdinimui, junginys duoda, kaip rezultatą, pedantiškai sutvarkytą sinoptinį paveikslą, kuris, tuo pačiu, tampa besąmoniškų hibridu. Tobulai graži moteris su arklio kojomis, aukštų gabumų žmogus su gervės kaklu. Evangelijos mnemotechniškuose vaizdiniuose Šv. Jono erelis turi tris galvas, papildomą akį ant pilvo, o iš jo atvertos krūtinės pamažu lenda nuogų kūnų pora. Reformacijos išgalvoti sutvėrimai, kurie tarnauja įrankiais vedamai religinei kovai, apkrauti pačiais keisčiausiais anatominiais priedėliais ir pristatomi žiūrovui, kaip gyvos ar kadaise egzistavusios būtybės. Tokiu būdu jie įsijungia į prajovų kategoriją, kuri nepriklauso nei zoologinei klasei, nei pragariškai klasei, o viršgamtinių šmėklų ir gamtos iškraipytų padarų grupei, kuriuos registruoja ir komentuoja ano meto istoriografai. Antikinių pranašysčių doktrina, savo šaknis įleidusi į tūkstantmetės Azijos toliaregystės mokslus, atgyja tuo būdu su m i r a b i l i a tyrinėjimais. To meto kro-

nikos jais dažnai remiasi, naudodamosis dviejų rūšių šaltiniais. Tekstai grįžta prie lotyniškosios Tito-Livijaus tradicijos, o iliustracijos kopijuoja gausius rinkinius sutvėrimų su keliom galvom, su keliais kūnais ir jų daugialypiais junginiais, jau nuo XI — XII amžių susidariusius Vakaruose. Ir, štai, dar vieną sykį romėniškasis renesansas pasireiškia romaniškuoju atgimimu. Dvigalvio žmogaus genealogija nubrėžia kai kurias bendrąsias šio palikimo perdavimo istorijos linijas, atvedančias į galutinę ano meto integraciją. Patsai transmisijos vyksmas užsibaigia stabiliškumo ir anachronizmų židiniuose, kurie dabar atgaivina visus savo dirbtinius gyvulynus. Tuo pat metu kai Boschas savo demoniška fauna užpildo savo "Gundymus" ir "Pragarus", kurie, nežiūrint nepaprasto realybės išjautimo, vistik priklauso ne šiam, o anam pasauliui, toks Sebastien Brant ar Joseph Bruenpeck komponuoja visai analogiškus spektaklius, pilnus keistų fenomenų, matytų Maksimilijono II viešpatavimo laikais. Žmonijos sapnas, ne tik sumedžiagintas, bet ir suaktualintas, nusitęsia abiejomis kryptimis. Pabaisos ir toliau gimsta kasdieninėje ano meto aplinkoje ir čia pat chronologiškai suklasuojamos į praeitį. Jų **Annalai** (Lycosthènes), redaguojami pagal senovės pavyzdžius (Obsequens), prasideda Žmogaus Puolimo momentu ir užsibaigia knygos išspausdinimo data.

Vokietija, visi Reino kraštai specializuojasi šitų legendų iliustracijose, kurių patys pilniausi rinkiniai susidaro po 1550 m. Šveicarijoje. Visų laikų visi autoriai, o taip pat ir naujausi geografijos, zoologijos, medicinos veikalai, pilni tų pačių dirbtinumų, metodingai, be perstogės, kompiliuojami su kantria humanistų erudicija: jie atitinka eruditiškų kaprizų siautėjimams Flandrijoj, ryškiems pas tokius menininkus, kaip, pavyzdžiui, Breughel, Mandyn ar Huys.

Visa tai sudaro ne tiek paskutinio liepsnojančio-

sios gotikos periodo metu susikrovusių repertuarų tąsą, tai greičiau staigus užleistų formų atkutimas, iš karto pasireiškęs net keletoje svarbių kultūrinių centrų: jisai sudaro išeities bazes visoms moderniškosioms teratologijoms. Viduramžiams praėjus, atsikuria nauji, pabaisingi viduramžiai: jie išsiplečia, pasinaudodami "itališkojo klasicizmo" nusilpimu, kaip jau vieną kartą jie buvo išnaudoję "viduramžiškojo klasicizmo" susilpnėjimą. Prancūzijoje Bazelio ir Ziuricho spinduliavimas susikryžiuoja su Antverpeno įtakomis. Po Fontainebleau mokyklos gracingumo ir čia atgimsta groteskai ir anomalijos, lygiai taip pat, kaip po Reimso laikotarpio grakštumo. Naujas ciklas prasideda pasakėčia (Boaistuau). Jisai integraliniai išsipildo moksle, kur jis susijęs su vieno iš garsiausių gydytojų vardu (Ambroise Paré). Liudviko XIV laikais jį surandame emblemose (Menestrier). Visi veikalai, liečią pabaisų istoriją ir jų kilmės priežastis, kurie pasirodo tame laikotarpyje Italijoje ir Vokietijoje, tiktai atkartoja tą keistenybių pasaulį, kuris paskutinį kartą suklestėjo dviejų epochų sankryžoje. Jo raida tęsiasi ir toliau, bet jau pagal naujas sampratas ir siauresnėje srityje. Tačiau ji ir toliau lieka apsąlygota to paties ciklinės revoliucijos mechanizmo, kuris maitinasi tais pačiais lokalinio pobūdžio užsidelsimais, kadaise lėmusiais gotikos genezėje, ir pradeda veikti išjudinta tos pačios nuostabos ir absurdo poezijos, kuri visados žavėjo žmogų. Ir vienur, ir kitur atbudimo metais žmonėms pastoviai vaidenasi prajovai.

Gargouille — gotiškos bažnyčios zoomorfinė atbraila, kanalizuojanti lietaus vandenį. Paprastai vanduo liejasi iš baidyklių būtybių burnos.

Bestiaire — Gyvulynas — iš lot. bestiarum, viduramžių pasakėčių arba iš viso duomenų apie tikrus ir legendinius gyvulius rinkinys ir traktatas.

DIEVAS + TĖVYNĖ
+ ALKA +
R. F. D. 2

Miséricordes — prie didžiojo altoriaus, po atlošiama paskirų klauptų sėdyne paslėpta atbraila, leidžianti stovint atsiremti ar net prisėsti. Toji atbrailos paskirtis paaiškina jos ornamentikoje vartojamų siužetų nešvankumą.

Mystéres — viduramžių religinio turinio teatro veikalai, kurių pagrindiniai veikėjai yra Dievas, šventieji, angelai ir velniai. Kadangi misterijos tęsdavosi net keletą dienų, jos dažnai būdavo pertraukiamos i n t e r m e d i j ų: farsų ir šiaip burleskinio ar komiško pabūdžio vaidinimų.

Portulans — "jūrlapiai", viduramžių jūrų pakrančių, prieplaukų ir uostų profiliniai planai.

Enluminure'os — etim.: iš lot. "in — ir lumen". Senų rankraščių, graviūrų ar jų atspaudų spalvingi piešiniai.

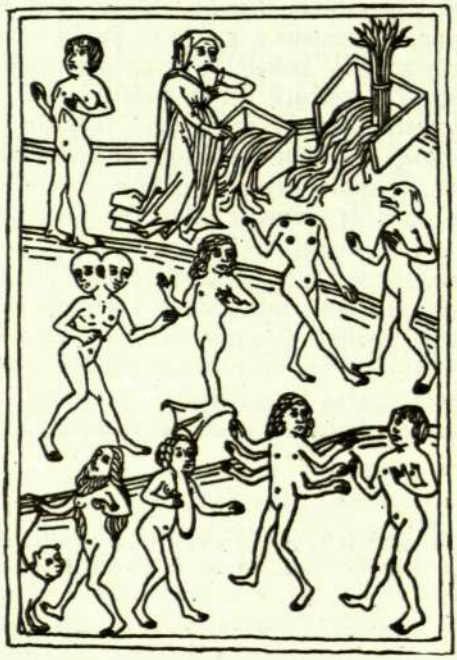

"Fantastiški žmonės", Augsburgas, 1475 m.

ANT KRANTO

JONAS MEKAS

1

Skambina,
skambina
Cassis
varpai,

širdį
peiliai
raižo
giliai.

Vidudienis
krinta
žemyn
nuo
kalnų.

Aš
vienas
viduriu
miesto
einu.

4

Tuščia
ant
kranto.

Tik
vaikai
klykdami
bėga
per
molą.

Tik
piktai,
įtūžę
bangos
puola
ir
puola

ant
išsigandu-
sių,
susibūrusių
valčių.

7

Naktis
eina
gilyn
ir
gilyn.

Tiktai
aš
guliu
atvirom
akim.

Krinta
tamsa
ant
juodų
langų.

Praeitis
visa
krinta
kartu.

8

Stoviu
aš
ant
uolų,

ant
Ciotat
aukštai.

Ant
žalių
Cezanno
namų

krinta
vasaros
lašai.

(Iš "Pavienių žodžių" ciklo)

PASIKALBĖJIMAS SU JONU MEKU APIE NAUJĄJĮ AMERIKOS KINĄ IR LIETUVIŠKĄ POEZIJĄ

STASYS GOŠTAUTAS

S. GOŠTAUTAS: **Metmenų** žurnalas norėtų susipažinti su tavo darbais, apie kuriuos nemaža teko skaityti Amerikos ir Europos spaudoj. Kadangi dabartinis tavo darbas yra tampriai susirišęs su The New American Cinema, gal ir pradėtume klausimu, kas yra tas Naujasis Amerikos Kinas, ir kuom jis skiriasi nuo kitų Amerikos ir Europos sąjūdžių?

MEKAS: Vadinamasis Naujasis Amerikos Kinas yra 1) natūrali reakcija prieš "senąjį", Hollywoodo kiną; 2) natūrali naujosios generacijos (ir laiko) išraiška; 3) kartais sąmoningas, kartais pasąmoningas estetinis sąjūdis.

Kaip reakcija prieš Hollywoodą, Naujasis Amerikos Kinas prasidėjo maždaug prieš šešius metus. Hollywoodas, ir europinis kinas, atsidūrė tematinėje, forminėje ir techniškoje krizėje. Praeities kaltės išėjo į viršų. Tuo pačiu laiku, "beat" generacijos įtakoje, ar, teisingiau, kaip jos padarinys, Amerikos žmogus (naujoji generacija) keitėsi, transformavosi. Visa eilė sociologinių, kultūrinių, ir kasdienių žmogiškų ambicijų ir inhibicijų buvo išmesta per langą; didelė materializmo ir pragmatiško galvojimo dalis nuėjo velniop (kur visa tai priklausė nuo pat pradžios). Nuo ekonominio galvojimo, nuo paviršiaus, dėmesys buvo pasuktas daugiau į vidu-

jinį gyvenimą. Aš nemanau, kad aš turiu čia priminti — bet kartais praverčia, — kad kai aš kalbu apie "naująją generaciją", aš pirmoj vietoj, turiu galvoj, tą nedaugelį, tuos kelius šimtus, ar tuos kelius tūkstančius, kurie stovi žmogaus dvasiniame avangarde.

Menas, visados būdamas žmogaus vidujinio gyvenimo išraiškos avangarde, pirmutinis, kad ir pamažu, pradėjo šitą naują turinį, šitą besikeičiantį žmogų išreikšti. Filmas, mažiausiai pripažintas iš visų menų, ir dėl to laisviausias nuo tradicijos ir, kas svarbiausia, nuo Europos kultūrinių įtakų — buvo pirmas iš menų šituos naujus žmogaus virpėjimus pagauti.

Keleta metų vėliau Prancūzijoje sujudėjo vadinamoji Naujoji Banga. Nors pirmieji šito judėjimo akstinai atėjo iš Amerikos, Naujoji Banga niekados pilnos laisvės keliu nepasuko. Ji tučtuojaus, ne tik forminiai, bet ir ekonomiškai, susirišo su tradiciniu kinu, ir šitas ekonominis ryšys, laikui einant, pasidarė kilpa. Apie 1964 metus šitoji Banga priėjo savo krizę. Maskė buvo nuimta, ir po Brooks Brothers kostiumu buvo atrastas senas, susiraukšlėjęs kūnas, ir trapūs kaulai. Prancūzų kinas, pasirodė, buvo tik Dorian Gray, pratęsęs savo gyvybę trumpalaikiu, dirbtinu grožiu. Šiandieną, nežiūrint Godard ir Resnais, Prancūzų kinas stovi vėl, kur jis stovėjo prieš 1960 metus: gilioje kūrybinėje ir ekonominėje krizėje.

Naujasis Amerikos Kinas išvengė to dėl vienos paprastos priežasties: jis buvo ne dirbtinai, ne plastikos specialistų prilipdytas prie seno kūno, bet buvo naujo, gležno kultūrinio-filosofinio-žmogiško kūno išdava. Jis augo lėčiau, be Naujosios Bangos pasisekimo, bet augo taip, kaip vaikas auga. Jame atsispindėjo ir visos vaiko savybės: anarchija, laisvumas, neklaužadumas, panieka tėvams. Užuot mokęsi iš savo tėvų klaidų, jie mokėsi iš savo pačių klaidų.

Šitas neklaužadumas padėjo išlaikyti tam tikrą na-

tūralią ir gryną anarchiją, ir šituo Amerikos avangardas skiriasi iš pagrindų nuo, sakysime, Dvidešimtųjų Metų sofistikuoto ir dekadentiško prancūzų avangardo. Šituo būdu, šitas Naujasis Kinas, apie kurį visi sakė, o, jie pasispardys porą metų ir užsibaigs (kaip, maždaug, "Jono Meko fantazijos padarinys") augo, spardydamasis, kol dabar priėjo bernioko, ar, maždaug, jauno Rimbaud metų. Ir dabar jau niekas nesako, kad jis mirs jaunas, nuo džiovos ar geltligės. Dabar jau ir "tėvai" pradeda rimčiau žiūrėti, nes berniokas išaugo, ir pradeda namus savaip tvarkyti, ir daugiau vietos užima, ir kartais nepriimtina kalba nusikeikia, kad net namai sudreba — tai negali su juo nesiskaityti.

GOŠTAUTAS: Tu dažnai mini avangardą. Ką turi omeny? Kaip atskirti jį nuo kitų sąjūdžių, dažnai užmaskuotų avangardu?

MEKAS: Avangardo išgyvenimus mes randame įvairiais laikais įvairiuos kraštuos. Tam tikrais laikotarpiais, avangardo periodai klestėjo Varšuvoj, Leningrade, Berlyne, Paryžiuje. Intelektualinis gyvenimas ir, tuomi, menai, įėję į cul-de-sac, staiga, nepakeldami nežinios ir nuobodulio, pasidaro pilni avantiūros. Jie desperatiškai mėtosi į šalis, eina į visas puses; niekas nėra negalima, viskas reikia bandyti iš naujo: nes reikalas, nes klausimas yra gyventi ar mirti. Žmogaus avangardai yra jo dvasios rakietų spazmos.

Naujos generacijos eina ir praeina. Berensonas skaičiavo, kad vienos generacijos amžius mene yra, maždaug, dešimt metų. Žmonijos, ar meno, gyvenime generacijos naujumas nėra nieko naujo. Bet yra generacijų, kurios, dėl įvairių susiklojusių kultūrinių, sociologinių, dvasinių aplinkybių, šitą keitimąsi išgyvena ypatingai giliai ir, sakyčiau, dramatiškai. Atrodo, kad pirmą kartą, po daug daug generacijų (kai kas spėlioja, kad po 2000 metų), einame (ir eisime) per generacijas

(dvi, ar tris, ar net ir daugiau), kurios išgyvena (išgyvens) ne normalų, bet daug gilesnį, dramatiškesnį generacijų (žmogaus) keitimąsi; keitimąsi, kuris kažkur tai sukryžiuos Rytų ir Vakarų kultūras. Šitą keitimąsi jau galima įžiūrėti ne tik žmogaus dvasioje, bet jau ir jo veide. Aš kalbu apie šitą naująjį žmogų, žinodamas, kad jis dar labai efemeriškas — bet negaliu apie jį nekalbėti, nes naujasis Amerikos menas yra šito naujo žmogaus išdava, ir jo ilgesys.

GOŠTAUTAS: Ar Naujasis Amerikos Kinas yra daug skolingas tradiciniam kinui?

MEKAS: Norint turinio ir formos atžvilgiu Naujasis Amerikos Kinas yra tampriai susirišęs su dabartimi ir su ateitimi — daug šaknų, ypač forminiai, veda į vadinamąjį Pirmąjį Pracūzų Avangardą, į 1920-1928 metus. Trumpai šito Pirmojo Avangardo funkciją kine galima būtų apibūdinti, kaip sapno realybės įvedimą į natūralistinį kiną. Toliau, šitos šaknys eina į vadinamąjį Antrąjį Avangardą, kuris tarp 1943 ir 1950 metų klestėjo Amerikoje. Antrasis Avangardas suteikė pirmojo Avangardo sapno tikrovei tam tikrą forminę estetiką.

Ligi šioliai, neskaitant visų kino pasiekimų fabuliniuos ir poetiniuos žanruos; neskaitant dviejų avangardų, — filmo žodynas buvo natūralistinis, prozaiškas. Poetiniai vaizdai, metaforos, priemonės buvo daugiausia skolintos iš kitų menų — iš dailės, iš poezijos, netgi iš muzikos. Per paskutinius penkius metus buvo išvystytas naujas ir savitas žodynas. Jis išėjo iš filmo savybių ir bazavosi judesiu, kinetine ir kinestetine įtampa ir šviesa. Šitas naujas filmo žodynas įgalina dabar filmos menininką išsireikšti ne tik laisvai, bet ir subtiliai: dabar jis gali pagauti mažiausius emocijų, išgyvenimų judėjimus, taip, kaip poetas ar dailininkas; dabar filmo kamera pasidarė jo rankos ir jo akies tęsinys, ir taip, kaip pokalby mūsų vidaus būsena gali būti išreikšta

menku rankos judesiu, taip šita rankos ir akies ištąsa, filmo kamera, šviesa ir judesiu ekrane užregistruoja filmo kūrėjo vidaus judėjimus.

GOŠTAUTAS: Tu visados riši naująjį meną su naujuoju žmogumi. Kas yra tas naujasis žmogus Amerikoje ir kuomi jis išsiskiria?

MEKAS: Šitie dalykai, apie kuriuos aš kalbu, yra banalūs — bet jie nėra gerai žinomi, tai aš turiu apie juos kalbėti. Pavyzdžiui, kai aš sakau, kad menas pagauna naujus žmogaus dvasios virpėjimus ir juos išreiškia — tai nereiškia, kad kūrėjas gyvena ateity, o visi kiti — praeity. Visas menas yra apie praeitį ir dabartį — nieko nėra apie ateitį. Skirtumas yra tiktai toks: menininkas gyvena ir kuria iš dabarties, ir kuo didesnis yra menininkas, tuo arčiau jis pajėgia įsiklausyti į dabarties esmę. Visa mūsų socialinio gyvenimo santvarka ir gyvenimo būdas remiasi tradicija, praeitim, ir todėl dabartis, išreikšta mene, visados atrodo kaip tolima ateitis. Tikra tiesa yra, kad dabartinis avangardas — bet kuris avangardas — išreiškia žmogų, koks jis buvo prieš maždaug penkius metus. O visa kita žmonijos dalis gyvena, galvoja, ir jaučia taip, kaip žmogus galvojo ir jautė prieš, maždaug, dvidešimt metų.

Amerika ligi šioliai buvo žinoma, kaip praktiškas kraštas. Intelektualinėm, dvasinėm avantiūrom čia vietos nebuvo. Net ir San Francisco, temperamentiškiausias iš visų Amerikos miestų (ir, dėl to, vakarietiškiausias), savo dvasinėm avantiūrom visados statė ribas. Tik su "beat" generacija, iš kažkokios tai kosminės istorinės desperacijos ar reikalingumo, ar dėsningumo, Amerikos praktiškumo idėjos (didelė jų dalis) ir visa eilė inhibicijų išlėkė per kosminį langą. Žmogus pradėjo laisvėti ir pildytis nauju turiniu. Dabar, būdamas viduj tuščias, ir laisvas, ir nepakeldamas šitos tuštumos, šitas naujas žmogus klajojo nuo vieno Amerikos konti-

nento krašto į kitą, tarp San Francisco ir New Yorko; jis keliavo per Meksiką, per Europą, per Japoniją, ir per Indiją; jis keliavo per LSD, per visą narkotikų išgyvenimo ciklą. Reta generacija retai kur istorijoje yra tiek ieškojusi, tiek apkeliavusi, kaip šitoji Amerikos generacija. Kitos generacijos yra keliavę, — bet jos keliavo ar kaip turistai, ar kaip užkariautojai, ar kaip "kulturtreageriai", vis būdamos VIRŠUM KITŲ. Bet šita Amerikos generacija nieko neturėjo "apčiuopiamo" kitiems duoti: ji buvo kaip vaikas, ji teturėjo savo "beat" nekaltumą, atvirumą; visi galėjo iš jos juoktis, ją užu barzdos tampyti. Dabar, po dešimt, po beveik penkiolikos keliavimo ir ieškojimo metų, dabar, toj tylioj keliautojo tuštumoj jau galima įžiūrėti pirmus naujo žmogaus bruožus. Jie dar neaiškūs, dar susiraizgę ir susipynę su daugeliu kitų bruožų, bet jie jau pradeda ryškėti.

Prieš penkerius metus daugelis mūsų išgyveno specialią vidinę krizę — politinę krizę. Allan Ginsberg ją išgyveno, aš ją išgyvenau. Ligi tol mes buvom neatskiriama įvairių politinių judėjimų dalis. Mus galima buvo matyti vaikščiojant su plakatais visose demonstracijose — užu Kubą, užu taiką, užu nusiginklavimą, užu mirties bausmės panaikinimą, etc. etc. (visa tai galima išskaityti mano filme, **Guns of the Trees**, to laikotarpio grubioje išraiškoje). Bet tada mes staiga sustojom ir pradėjom galvoti. Gerai yra vaikščioti su plakatais užu tą ar užu tą, išreikšti savo nepasitenkinimą žmogaus nežmoniškumu. Tikslai yra geri. Bet AR MES ESAME GERESNI užu tuos kitus? Ką mes turime geresnio? Pakeisti, bet kuo? Išvada tebuvo viena: prieš keisdamas kitus, pirmiau patsai geresniu žmogumi pasidaryk. Save grąžinti ir tobulinti turim, ne kitus.

Šitas sustojimas buvo mūsų pirmas aktyvus, sąmoningas akies atkreipimas į save. Ligi šioliai, "beat" generacija veikė ir keliavo naujo, pasąmoningo turinio

vedama. Intuityviai ji neklydo. Tol, kol jí buvo vaikas, tol, kol ji galėjo būti pasyvi, ar visa veikla buvo tik reakcija — viskas buvo gerai. Bet praėjo dešimt metų, ir iš keliavimo, iš augimo laikotarpio kai kurie iš mūsų buvo išsviesti į praktišką gyvenimą. Policija nuolatos buvo užu mūsų nugarų, grasindama kalėjimais (iš čia terminas "underground cinema"). Buvo reikalas saugoti, auginti ir apginti šitą naują, gležną turinį, šitą naują žmogų. Ne daug mūsų yra, — mes tarėm, — tai saugokim, ką turim brangiausio ir nekompromituokim. Mūsų gyvenimas turi būti be kompromisų. Naujas turinys mums to neleidžia. Mes neturim nusmukti atgal į savo tėvų galvojimą.

Tai mes pradėjom žiūrėti į save, į savo naują turinį, ir į aplinką — jau ne taip vien tik intuityviai, kaip anksčiau, pirmojo "beat" išgyvenimo stadijoje, — bet daugiau jau sąmoningai. Ginsbergas iškeliavo į Indiją ir ten dvejus metus tvirtinosi ir ruošėsi praktiškam gyvenimui. Aš ėjau per savo kalėjimų ir praktiškų konfliktų universitetus New Yorke. Daug mūsų mokėsi iš gyvenimo. Kai kurie lūžo. Pusė mano draugų yra arba kalėjimuos, arba beprotnamiuos. Aš matuoju šitų besikeičiančių generacijų kovą, žmonijos dvasinės generacijos kovą savo draugų, kuriuos aš turiu lankyti beprotnamiuos, skaičiumi. Jie yra tragiškos šitos tylios, nematomos, bet žiaurios kovos aukos.

Mūsų priemonės nebegali būti mūsų tėvų kovos priemonės. Mūsų turinys nėra praktiškas, bet dvasinis; mūsų priemonės yra irgi dvasinės. Mums pasidarė aišku, kad kuo toliau mes tobulinsim, taurinsim save, tuo didesnė bus mūsų įtaka kitiems, tuo mažiau bus reikalo protestuoti. Mūsų gyvenimas turi būti mūsų pavyzdys kitiems. Mūsų kūryba yra mūsų atominės bombos.

Šitas naujas požiūris ir žinojimas pakeitė visą mūsų gyvenimą ir kūrybos būdą, visą mūsų nusistatymą į politiką, į meną, į žmogų. Ir dabar mes einam, ir pro-

testuojam, — bet turinys jau yra kitas. Mes ne protestuojam: mes išreiškiam naują turinį. Be pykčio kitiems. Ir šitas naujas turinys, kuris išsireiškia per mūsų veiksmus ir mūsų meną, palengva keičia pasaulį. Tiksliau tariant: pasaulis keičiasi pats savaime: daugiausia, ką mes galim daryti, yra nepastoti tam keitimuisi kelio: mes esam kaip atviri langai, per kuriuos išmetamas pasaulio brudas.

Šitoj vietoj, dabar, aš galėčiau apibrėžti naują meno moralės sąvoką: Viskas, kas yra nauja, yra moralu. Menas, kuris nėra naujas, kartoja tradiciją, kartoja žmogaus dvasines linijas, kol tos linijos pasidaro taip gilios, kad žmogus nebegali iš jų išeiti, žmogus pradeda kartotis, kaip išgrota plokštelė. Viskas, kas yra sukurta praeity, yra mūsų dvasinis turtas, ir mes turim iš jo gerti senos stiprybės, — bet mūsų pačių kūryba turi šaknytis dabarty, stumdama žmogų nuolatos į priekį, į naują orą.

GOŠTAUTAS: Pats nekartą esi minėjęs ir rašęs, kad Naujasis Amerikos Kinas yra daugiau etinis, negu estetinis. Kokios tad būtų savybės to etinio sąjūdžio, jeigu dar jis šiandien tebegalioja?

MEKAS: Šiandieną etika ir estetika nebesiginčija taip aštriai, kaip, sakysime, prieš penkerius metus, kada aš rašiau savo manifestus. Bet tada, tikrai mūsų sąjūdis turėjo būti daugiau etinis, negu estetinis. Prieš penkerius metus mes nepažinom savo vidaus turinio ir todėl mes negalėjom jo apipavidalinti estetiškai. Mūsų veiksmai buvo daugiau reakcija, negu meditacija. Mūsų vidaus turinys veržėsi laukan pats savaime. Bet šiandieną mes esame įėję į laikotarpį, į stadiją, kur estetika jau kartais užima pirmą vietą, kur estetika pasidaro etika.

GOŠTAUTAS: Bet konkrečiai, ką tu vadini estetika?

MEKAS: Kiekvienas menas, taigi, ir kinas, turi savo formines ir stilistines savybes, kurios tvarko kūrinio turinį ir medžiagą — kine šviesą, judėsį ir ritmą. Pavyzdžiui, paimkim ritmą. Be ritmo šviesa ir tamsa ir paliks šviesa ir tamsa. Be ritmo nėra meno. Bet kiekvienam mene ritmas išsireiškia kitaip.

Mažai kas žino, kas yra filmo menas — taip, kaip mažai kas žino, kas yra poezija. Yra daug knygų apie poeziją, bet niekas nežino, kas yra poezija. Yra daug knygų apspręsti, kas yra filmas — technika, estetikos istorija, teorijos istorija, žanrų istorija, išsivystymo istorija — taip, kaip ir kiekvienam kitam mene. Kai mes žiūrim į filmą, mes žiūrim ne tik, ką jis duoda mūsų intelektui ir mūsų emocijoms, bet taip pat, ką jis duoda mūsų estetiniams jausmams ir mūsų estetiniam intelektui, — mes turim reikalo su filmo formos ir stiliaus tobulumu. Kai mes kalbam apie tobulumą, turim turėti galvoj visas to meno estetines (formines ir stilistines) ir techniškas priemones, ir tik gerai jas pažindami mes galime žinoti, kiek tobulas tas veikalas ar filmo gabalas. Reikia neužmiršti, kad filmas dar yra jaunas menas ir kad jis neturi tinkamos istorinės perspektyvos, ne taip, kaip kiti menai.

Bet grįžkim prie etikos klausimo. Etiškai žiūrint, galima būtų paklausti, kas iššaukia dėmesį šviesai ir judėsiui. Šitas klausimas gal yra labai abstraktus, bet pagrinde, kažkur, stovi esmės klausimas. Etika reiškia tam tikrą reakciją... etika yra ir aktyvus veiksmas... sakysim, prieš žmogaus diktatoriškumą, prieš jo didybės ambicijas, prieš visą tą netikrumą... sakysim, prieš dideles temas (ir aš čia kalbu apie pačias didžiausias, ir nebūtinai giliausias, temas, kaip, pavyzdžiui, Dr. Živago, Niurnbergo teismas, ir t.t.). Pavyzdžiui, Andy Warhol tema, jo filme, pavadintam **Eat (Valgymas)**, yra maža tema, beveik negali būti mažesnės. Per 45 minutes nieko daugiau neįvyksta, kaip tas kasdie-

niškas valgymo aktas. Per keturiasdešimt penkias minutes žmogus valgo grybą. Labai mažai veiksmo. Nė trupinio dramos. Nieko daugiau neįvyksta. Publika pradeda juoktis, nuobodžiauti, išeiti iš salės. Bet kiti pradeda galvoti. Filmo žiūrėjimas, palengva, pasidaro meditacija apie valgymo esmę. Mes staiga atrandam, kad mes niekados nesam apie valgymą galvoję, niekados nesam valgymo matę — esam žiūrėję, bet nesam jo matę. Taip, kad Andy Warhol filmas **Eat** pasidaro fenomenalinio pasaulio meditacija. Etinis elementas yra labai tampriai susirišęs su estetiniais elementais. Ligi šiol daugiausia dėmesio buvo duodama akcijai, veiksmui. Filme turi būtinai kas nors vykti, kas nors dėtis, viens kitą pulti. Tie du žmonės — žmogus, paskendęs akcijoj, žmogus, bebėgąs nuo savęs, ir medituojantis žmogus — yra du pavyzdžiai.

Paprastai, kai mes kalbame apie dideles temas, didelius turinius, mes tuojaus kalbam apie reikšmę mene, kaip jau minėtam Stanley Kramer filme **Niurnbergo Teisme**. Bet žiūrėkim, kaip tas didelis turinys yra forminiai apipavidalintas, ir tuoj išvysime, kad turinys čia yra taip blogai apipavidalintas, kad jis yra iškreipiamas, ir galutinis rezultatas, galutinė įtaka žmogui yra daugiau neigiama, negu pozityvi. Kramerio filmą galima būtų palyginti su dideliu, neiškepusiu pyragu. Kepėjo ambicijos gali sugadinti pilvą.

Tuo tarpu **Eat**, — jeigu jau tęsti tą patį pavyzdį, — šitas lėtai besikeičiąs vaizdas yra ramus, balansuotas, ir dvelkia tam tikra ramybe. Jeigu kalbėsime apie ritmą, tai pastebėsime, kad nors šitas valgymo aktas buvo filmuotas dvidešimt keturiais vaizdais per sekundę, jis yra rodomas šešiolika vaizdų per sekundę. Kas pasidaro? Natūralistinis judesys yra sulaužomas, panaikinamas, ištempiamas; yra sukuriamas naujas judesys, meditacijos judesys. Stanley Brakhage, kuris savo mene yra labai abstraktus, ir, vaizdiniai, stovi Andy Warhol

opozicijoj, pirmą kartą žiūrėdamas į **Valgymo** filmą nežinojo, kad jis turi jį žiūrėti ne dvidešimt keturiais, bet šešiolika vaizdų per sekundę. Jo reakcija buvo negatyvi. Pabandyk, — aš jam tariau, — paleisti 16 vaizdų per sekundę, pažiūrėk dar kartą. Skirtumas buvo nepaprastas. Staiga jam pasidarė aišku, kad jis turi reikalo su visai skirtinga pasaulio vizija ir visai skirtingom estetinėm priemonėm tai vizijai išreikšti. Turėčiau pridėti, kad Andy Warhol judesio, vaizdo ir priemonių ekonomija turi irgi etinę bazę: kuklumą ir paprastumą.

GOŠTAUTAS: Filmas turi socialinę funkciją, gal didesnę, negu kiti menai. Ar socialinė filmo misija nekliudo menui?

MEKAS: Mene, taigi ir filme, visi žmogaus polėkiai, tikslai, savybės, sapnai, moralė, socialiniai įsipareigojimai ir ilgesiai yra labai glaudžiai ir neatskiriamai susirišę. Yra labai sunku rasti meno kūrinį, kuris, kad ir kaip netiesioginiai, neturėtų socialinės misijos. Žmogaus socialinė misija yra glaudžiai susirišus su estetiniais jausmais. Nė vienas žmogaus jausmas neegzistuoja nepriklausomai nuo kitų. Negalima sakyti, kad abstraktus menas, pavyzdžiui, yra tiktai akims. Mūsų akys, mūsų akių vizija yra neatskiriamai susirišus su visais kitais pojūčiais ir su mūsų kraujo tekėjimo ritmu ir su mūsų galvojimu, ir, taigi, su mūsų siela.

Iš kitos pusės, kai aš sakau, kad mes tiktai savo pačių vidaus grožiu (tiesioginiai, kaip žmonės, ar per savo meną) galime kitus taurinti ir gražinti — tai nereiškia, kad aš menininką ar žmogų suprantu, kaip kokį šventuolėlį, kuris tik rankas sudėjęs vaikšto, net ant gėlelės neužlipdamas. Tai būtų žmogaus suprastinimas, žmogaus ir kūrėjo suvedimas į nieką. Žmogaus vidinis grožis yra daug sudėtingesnis ir komplikuotesnis — tą mes galime žinoti ir be Dostojevskio. Mūsų gero žmo-

gaus supratimas yra religijų ir socialinių santvarkų iškreiptas. Išoriniai, todėl, priimtu supratimu, poetas dažnai neturi nieko bendro su tuo, ką jis kuria. Mes sakom, tas žmogus yra latras, bet jo menas eina atskiru keliu, vedamas kitų dėsnių. Poetas, kūrėjas, labai dažnai gyvena du, tris, keturis gyvenimus. Iš vienos pusės, jis gali būti šventasis; iš kitos pusės, jis pergyvena savo bendralaikių purviną gyvenimą, sugerdamas jį, kaip sugeriamas popieris, ir kurdamas per jį, ir iš jo, pats esmėje toks nebūdamas. Kažkur, pro visą tą purvą, prasispindi žmogaus kilniausi ir gražiausi ir tyriausi idealai. Ir tuomi menas žmogų keičia. Meno kūrinys savo buvimu gali žmogų pakeisti, ir per jį, visą socialinę tvarką, kaip gėlė lauke mus savo buvimu pakeičia. Tu negali, arba aš bent negaliu, nuėjęs į ramunių lauką, toks pat, piktas, pasilikti.

GOŠTAUTAS: Ar tai ir būtų ta socialinė misija, apie kurią mes kalbam?

MEKAS: Taip. Meno socialinė misija yra būti kuo galint tobulesniu, gražesniu, ir tuo būdu, esmingesniu, romesniu, gilesniu. Menas nebūtinai turi tau užu akių drėksti, kad tave pakeistų. Ramunės nešoka su nagais savo grožį įdrėksti. Bet nueiki į pievą, kai esi pilnas pykčio ir neramos; ar atsisėsk ant upelio kranto; ar klausykies Mozarto — ir tu pasijauti ir pasidarai kitas žmogus. Tokioje būsenoje būdamas, tu nemesi bombų ant Vietnamo. Kad mestum bombas ant Vietnamo, pirmiausia tu turi išrauti tą romią būseną pykčio, patriotizmo, įsipareigojimo, ir kitų įsivaizduotų ir įteigtų melų ir mistifikacijų rykštėm.

GOŠTAUTAS: Baigiant apie filmą, aš norėčiau paklausti, kur kinas eina?

MEKAS: Užimtų gana ilgai, jeigu aš norėčiau šitą klausimą pilnai atsakyti. Aš čia mesiu tik kelias min-

tis ir faktus. Dešimties metų tekmėje, kinas eis toliau abstrakcijos keliu. Greitu laiku, galima sakyti, kad jau dabar, kinas pasidarys, kaip knyga. Bus bibliotekos, kur galėsi nueiti pažiūrėti filmų, kaip dabar nueini pasiskaityti knygų ar pasiklausyti muzikos. Krautuvėse ir knygynuose filmai bus parduodami, kaip plokštelės ar kaip knygos. Mes, sakysim, nuo ateinančių Kalėdų jau įvedam šitą sistemą per Brentano knygyną. Tokiu būdu, kaip knygos yra surašytos raidėm, taip filmai, įrašyti vaizdais (šviesa), bus tik komunikacijos priemonės. Filmą galėsi išmesti, parduoti, pakeisti, nusipirkti... ir tai keis visą mūsų filmo priėjimą. Cocteau kartą sakė, kad filmas tiktai tada pasidarys menu, kai susukti filmą bus pigiau, negu išleisti poezijos knygą. Tas laikas atėjo. Šiandieną išleisti poezijos knygelę kainuoja mažiausiai tris šimtus dolerių. Bet visa eilė estetiškai pavykusių filmų yra susukta su vienu šimtu dolerių, ar su dvidešimt dolerių.

Aš sakiau, kad filmas eis abstrakcijos keliu. Ir tai tiesa. Bet fabulos, filmo menas, kaip ir kiti menai, niekados neišmes. Žmogus turi gilią ir esminę tendenciją, ar ilgesį, savo išgyvenimus ir mitus išreikšti dviem poliais: per charakterius, per personažus (per įpersonifikaciją), ir, iš kitos pusės, abstrakčiai, kondensuotai, stilizuotai, beveik dekoratyviai. Šitie du kraštutinumai mene visados egzistavo ir egzistuos. Kitaip žmogaus pilnumą mene negali išsireikšti. Kai aš sakau, kad kino menas eis dar toliau abstrakcijos keliu, aš turiu galvoj tiktai viena: kad kino mene, ligi šioliai, tiktai dramatinė, personažo dalis buvo gilinta, o kita kino dalis buvo apleista, netgi paniekinta. Žmogaus vidinis reikalingumas save pilnai išsireikšti stumia dabar filmo menininką išieškoti antrąjį kraštutinumą.

GOŠTAUTAS: Tavo poezija tematiškai ir estetiniai skiriasi nuo tavo filmo pasaulio. Aš suprantu, kad po-

etas turi gyventi savo gyvenimą, ir būti kaip bitė, kuri kopinėja medų iš gėlių, o ne kaip tranas, kuris tik laižo medų. Tavo gyvenimas yra filmas, ir tai tvarkoj. Bet kaip tu tai suriši su savo poetine kūryba?

MEKAS: Šitas klausimas kyla daugeliui, ne tiktai tau. Neseniai, Kašubienės parodoje, susitikau su Galdiku. Galdikas, savo įprastu tonu, ir užpuolė mane: "Tu tikrai šėtono apsėstas", jis sako, "gaišini laiką su filmais!" Tada aš jam atsakiau: "Matai, poetai visados buvo su šėtonu susirišę". Dabar, kalbant truputį rimčiau, — nors šėtono reikalas irgi rimtas, — poetai yra visados daugiašakiai žmonės, jų interesai komplikuotesni. Poetai yra mažiau pastovūs — jie ne kaip prozaikai, jie neatsikels devintą valandą ir nerašys penkias valandas, nebent epiniai poetai, kaip Miltonas, ir dar aklas! Bet šiaip, poetas yra trumpų išgyvenimų mėtomas, labai dažnai vienas vaizdas yra visa poema. Jo temperamentas reikalauja daugiau įvairių impulsų.

Dabar, jeigu grįžti į savo gyvenimą, į Vokietijos laikotarpį, kai mes gyvenom lageriuose, Wiesbadene, ar, vėliau, Kassely, ar Schwaebisch Gmuende — trijų metų laikotarpy mes esam nemažai padarę. Sakau mes, nes mūsų buvo keli: aš pats, mano brolis, Leonas Lėtas (Adamkevičius), Landsbergis, Vladas Šaltmiras, ir, labai dažnai, Žibuntas Mikšys. Tai buvo tam tikra brolija, tam tikra grupė žmonių, kurie visą laiką, kartais 24 valandas, sukišę nosis į knygas, arba paskiau, pasidalindami įspūdžiais, diskutuodami, vaikščiodami ligi ryto, gyveno labai intensyvų gyvenimą, ir ore buvo daug, daug įvairių ir sudėtingų impulsų. Tada galėjai kurti, atsinaujinti, ir augti. Tai buvo "mėlynojo kambario" laikotarpis, nes susirinkdavom mūsų kambary, kur visas sienas, lubas ir grindis buvom išdažę mėlynai. Žmonės eidavo gatve ir žiūrėdavo, stiebdamiesi, į visą mėlynumą, kuris, atrodė, veržėsi net pro langus. Ir tada

mus žmonės vadindavo pamišėliais ir durniais, ir tai buvo visai tvarkoj.

Atvažiavus į Ameriką, visa šitai pranyko, išdrisko, išsimėtė. Landsbergis vienoj pusėj, Lėtas kitoj, prie Lake Erie; Mikšys Paryžiuje; aš čia, New Yorke. Viskas išdrisko ne tik geografiniai, bet ir dvasiniai.

Aš, norėdamas tęsti savo darbą, ar, tiksliau, iš įsibėgėjimo, turėjau ieškoti naujos dirvos, naujų impulsų, naujos dvasinės draugijos — arba turėjau uždusti. Ir aš mėčiausi į visas puses, tam tikroj trokštančiojo desperacijoj, kol palengva išsimečiau į tokį orą, kur radau truputį deguonies, kur radau akstinų, kurie mane žadino ir davė medžiagos kūrybai. Kiti gyvena iš knygų: aš gyvenu iš žmonių. Aš radau ką tai dedantis Amerikoje, tuo laikotarpiu, prie ko aš dvasiniai pritapau. New Yorke, tarp lietuvių, aš neradau nei dvasinio peno nei temperamento, nei, jeigu taip sakyti, dvasinės avantiūros. Tad buvo reikalas arba palengva užtrokšti, arba išeiti iš proto. Ir taip aš palengva išėjau į filmą, — nes čia aš radau jautriausius, temperamentiškiausius, ir kūrybingiausius žmones.

Bet kam aš visa tai sakau? Sakau, kad parodžius sąlygas, kurios buvo reikalingos gyventi ir kurti. Kad tęstum kūrybą, pimučiausia buvo reikalinga išlikti žmogum. Sakau, tęstum, nes ir dabar mano pagrindinė kūryba pasiliko lietuvių poezija. Aš netikiu, kad poeziją galima rašyti kita kalba, negu ta, kurioje esi gimęs ir vaiku ropinėjęs. Poezijos kalba yra per daug subtili, per daug jautri.

Aš pasilikau lietuvis poetas. Visi kiti darbai (filmas, etc.), nežiūrint, kaip jie bebūtų svarbūs, — Amerikos ar pasaulio kontekste, — man buvo ir tebėra tiktai tarp kitko. Kad neišeitum iš proto... arba kad neužmigtum tarp miegančiųjų. Visas tas "tarp kitko" gyvenimas man duoda medžiagą ir impulsą mano poezijai.

Savo filmams aš daug vertės nepriduodu. Ir jokios

vertės jiems duoti nereikia. Aš leidžiu žmonėms spręsti, kaip jie sau nori, bet aš turiu savo paties ne tiktai nuomonę, bet ir žinojimą, kas yra filmo menas, ką galima filme sukurti, kokios begalinės (kaip ir kiekvienam kitam mene) yra jo galimybės, — taip, kaip aš žinau, kas yra poezija, kur yra lietuvių poezija, kur yra pasaulio poezija, kur yra mano poezija. Tad būtų pretenzinga ir neišmaninga kalbėti apie mano filmo meną. Mano filmai yra tiktai mano dienoraščiai, bet nieko daugiau.

(Šis pasikalbėjimas buvo užrašytas magnetinėje juostoje 1966 m. sausio mėnesį ir vėliau perrašytas).

KAIP SURANDAMOS ŽMONOS

MARIUS KATILIŠKIS

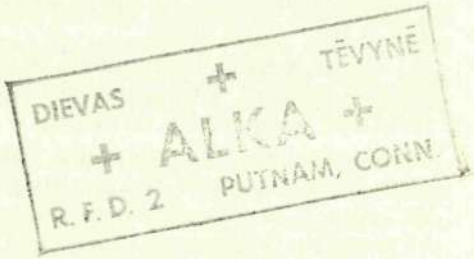

Paskutiniu metu Praną Eigelį vis dažniau suimdavo baimė, kad, štai, kurį rytą, jį atras atvėsusį. Laikraščius tik paskaitai, ir nejauku pasidaro. Tai tą, tai aną patiesė. Širdimi. Ir ne senatvėje, o dažniausiai artėjant prie penkių dešimtų. Krinta kaip šungrybiai dalgiu papievyje patraukus. O ir užsikorus ilgiau, kokia tau karšatis vienam — be žmonos, be vaikų? Svetimi šnairuos, kad greičiau nusibaigtum, tyčiosis. O pasinaudos tavo ašarom — kruvinai sukaltais doleriais — valdžia. Juk nepragudrėsi iki tiek ir neparuoši iš anksto testamento, kad tam ar tam, kai pasąmonėje glūdės giliai užslėptas vaidulys: kodėl kiti gali, o aš ne? Kodėl vieni šimtinę sukaria, o man jau dabar? Kad ir tėvą paėmus — nunoko kaip lendrelė ir niekad nesiskundė sveikata.

Taigi, tėvas. O kažinką jis bus pasekęs? Pranas Eigelis sunerimo ir nuėjo pas daktarą. Tam jau jis galėjo ryžtis, nes laiko ir išteklių staiga atsirado pakankamai.

— Laikas pailsėti, — pasakė daktaras, kaip geras šeimininkas savo šeimynai, gausų derlių sudorojus.

Jis taip ir manęs. Pasiimti geras atostogas ir gulti kur prie ežero. Tų ežerų pas mus iki pagerklio, — samprotavo gydytojas. Aš siūlau pakeliauti. Pakeliauti? Taigi. Ar esi buvęs Jungtinėse? Esu. Net Clevelande ir Detroite. Ir beveik netoli Chicagos. Et, aplenk miestus ir pasiek tikruosius vakarus, ir išsimaudyk Ramiojo Vandenyno druskose. Tik įspėju: pamažiukais, atsileidus. Eisi iš lėto — toli nueisi.

Jis tą ir darė. Turėjo laiko, išteklių ir tvirtą nusistatymą atsigauti. Tik apgailestavo visko nepasakęs daktarui. Juk jeigu skųstis, tai skųstis, o daktarui gali kaip kunigui prie klausyklos langelio. Patarti jis gali už tą pačią kainą. Ką daryti, kad jam staiga parūpo moterys? Anksčiau jų nė nepastebėdavo. Eidavo ir praeidavo galvą panarinęs, susikrimtęs rūpesčiuose. O dabar ne. Tiek jų jaunų ir gražių ir patogių! Ir tokios žudančiai įkyrios ir neatsikratomos mintys: kodėl viena jų negali jam priklausyti? Jam? Ir vėl jį iš naujo nuplieksdavo raudonis, tartum ruošiantis papildyti kokią šventvagystę, ar sulaužyti Dievo įsakymą. Moteris jam pasidarė visiškai nauju šios žemės tvariniu.

Taip jau klostėsi, kad kol jaunas, vis nežinai, kada pradėti. Ar griebti šiandien, ar atidėti rytojui. Pokario metais, kai jau būtų išdrįsęs mėginti, nekišo nagų prie vietinių šliundrių, nenorėdamas dalintis su amerikiečių kareiviais negrais. O tautietės saviškius niekino, svajodamos apie moderniškus princus, kurie jas nuskraidins laimės šalin. Atsibeldus užjūrin, viskas išdulkėjo iš galvos. Jis kirto mišką šiaurėje. Diduma išlakstė atlikę nustatytą laiko normą, o jis kirto ir kirto, atsižadėjęs viso pasaulio. Tai arti tikrovės ir buvo. Ten galėjai užmiršti viską, tik negalėjai dolerio. Jis skalsiai krovėsi ir dailiai rikiavosi valstybinio banko apsaugoje. Po dešimtmečio galėjai ir į kitą dūdą papūsti.

Ką ten pagaliau daktaras? Būtų tik pasijuokęs, kad nieko tokio. Žilė galvon, o velnias uodegon — pagal tūkstančių metų liaudies patyrimą. Bet liaudis aptarė

viską plačiai ir visapusiškai, sakydama, kad seno žvirblio pelais nesuviliosi — reikia grūdų. Pranas Eigelis tą neatšaukiamą tiesą bus pajutęs visu aštrumu. Prisipažinti kitiems, kas reikštų visišką savęs suniekinimą, jis nelaikė būtinu, bet savęs apgaudinėti nebedrįso. Desperacijos poveikyje iškilę nuotykiai, kai vienai nakčiai išsinuomodavo Toronto ar Hamiltono kabakuose paleistuves, jo nedomino, o nuteikė šleikštumu. Kas buvo, tai buvo. Ir užmiršta. Jis svajojo apie tikrą reikalą, apie moterį, kuri jį mylėtų. Nejaugi gyvenimo cikle būtų įvykusi nedarna ir iškritęs vienas sąnarys, būtiniausias, kaip sykis, jam?

Jis traukė kaip ledas blizgančia autostrada, neskubėdamas ir kiek galint daugiau išnaudodamas puikaus kelio ir nuostabios mašinos teikiamus patogumus. Tik kodėl — lyg dieglys pašonėje smygtelėjo, niekas nesėdi rausva oda aptrauktoje sėdynėje šalia? Ir nieko užpakalyje, kur tiek vietos krykštavimams ir laigymams? Et, vienas, kaip nesinori sakyti kas. Ir taip bus iki amžiaus pabaigos. Tai koks tada iš viso tasai gyvenimas? Aiškiai viskas prasnausta, viskas pavėluota. Toks suvilkintas, neatšaukiamos gamtos tiesos suvokimas, sausais pirštais grybštelėjo kaklą. Ką turėjo žinoti nuo pat pirmojo žingsnio gimtinės laukuose ir ganyklose. Aviža nelaukia ir valandai atėjus plikai nukrečia grūdų šluotelę, ir aguona atanka išbarstyti sėklą pavėjui, ir varnalėša veliasi savo kibiais į kiškio vilną, ir vilkas gūdžiai kaukia sopulingai beviltišką advento naktį, ir katinas karstosi stogais, ir vištelė, nuolankiai nuleidusi sparnus, sugniūžta po plėšikiškais gaidžio pentinais.

Po velnių, po velnių! Po šimts velnių!

Pranui Eigeliui nieko kito nebeliko, kaip pasirinkti atgailautojo kelią ir kuo skaudžiau nuplakti save. Jis buvo vienas, kaip iškištas antenos smaigas ir visas kaltes turėjo susiversti ant savęs.

Savo kelionę jis turėjo kuom nors pagrįsti. Jis turėjo laišką, ir laikė jį pasidėjęs priešais, kad galėtų vadovautis.

"Atvažiuok, ir pamatysi savo akimis, kokios neišpasakytos įsikūrimo galimybės šiame krašte . . ." Pranas tikėjo, kad jo senas bičiulis Kanados miškuose ir vėliau statyboje yra įsikūręs. Paskutiniame laiške rašė, kad jau vedęs, kas buvo tikrai nuostabu, nes tokį kalaušą kaip Jurgį Sirutį apvesdinti tegalėjo visokeriopų stebuklų šalis — Amerika. Toliau — vis gražiau: ". . . manyčiau, kad ir tu niekur geriau nerasi. Jeigu abu remtume petį, tai parodytume amerikonams ką galim. Be to, turiu tau nužiūrėjęs paną. Gana tau tenajos ant pūsto gyventi, ir laikas prisiglausti prie tikros, moteriškos šlaunies . . ."

Eigeliui nelabai patiko stilius, ypatingai vieta, kur minima "pana", it kokia senmergė cimbakvarka iš klebonijos. Bet iš Jurgio ko nors daugiau reikalauti būtų buvę visai negudru.

Jis susirado mažą prerijų miestelį. Susirado reikiamą gatvę ir namą, ir perskaitė metalinėje lentelėje: "George Sirutis. General Contractor". Vienok skambutis nykiai aidėjo namo gilumoje, ir niekas neišėjo atidaryti durų. Ir visa gatvė pasigėrėtinai tuščia, tarytum gyventojai būtų išvaryti prievartos darbams. Jis pakraipė galvą ir ėjo prie savo mašinos. Jeigu nieko nėra, tai nėra. Tačiau iš gretimo priebučio išslinko senukas ir paaiškino: visa liaudis ištraukusi mugėn, kuri vyksta visai netoliese, ir tokia didelė ir nepaprasta, kokios niekas neatsimena nuo anų auksinių pionierių laikų.

Klaustis kelio visai nereikėjo. Minios ošimas buvo ir iš čia girdimas, ir milžiniškų drobės palapinių čiukurai kyšojo pro namus. Be to, visokie ratai ir malūnai šmėkščiojo iškildami į dangų ir prasmegdami žemėje. Pranas yrėsi kamšatyje, prisiglausdamas prie kokio iš daugelio barų, palenkdamas alaus stiklinę su džiovintomis bulvėmis, ar škotiškosios su ledais, ir dairėsi draugužio. Ir nutarė, kad čia jau dvelkia vakarais. Nebūtinai visiškai tokiais kaip romanuose ar filmose, bet kas tai tokio jau vistiek. Miestelis glaudėsi prie svarbaus kanalo, jungiančio Didžiuosius Ežerus su Mississippi. Tai lyg ir praėjimas į neapžvelgiamas tolumas. Daugelis vaikinų

dėvėjo plačiabryles skrybėles ir siauras mėlynas kelnes, sujuostas plačiais diržais, kurių masyvios plokštinės sagtys reljefiškai turėjo pavaizduoti ką nors vakarietiško. Jei ne indėnų puolamą pašto karietą, tai paniškai griūvančią bizonų laviną, ar vien tik sieksniniais ragais ispaniško jaučio galvą. Jų batai auliniai ir aukštomis, savotiškai palaužtomis kulnimis, tinkamomis jau kam tik nori, tik ne vaikščiojimui. O jie gūžinėjo būriais ir pavieniui, krypuodami kaip jūreiviai dėl baisaus nepatogumo. Nepatogumą didino dar ir tai, kad jie nėjo pavieniui, bet vedėsi moteris, beveik be išimties apsunkusias motinystėje. Pranui niekad neteko regėti tokio milžiniško telkinio nėščių moterų, ir jis pasijuto, lyg per klaidą atsidūręs kažkokioje gamtos rezervacijoje. Ir jų vis daugiau rinkosi visomis gatvėmis ir gatvelėmis, spraudėsi iš privažiuojančių automobilių, ritosi kamuoliais iš sustojusio autobuso. Ir vis daugiausia jaunutės mergaitės, kai kurios nespėjusios išsivystyti į normalų ūgį arba ūmai išstypusios, kaip atžalos iš kelmo. Veidai išpilti dėmėmis, patinę poakiai, pamėlusios lūpos, abejingumas ir nesusivokimas vaikiškose akyse, tartum klausiant, kas čia atsitiko taip staiga, nespėjus išeiti iš pradinės mokyklos paskutiniojo skyriaus.

O! Bet pažiūrėk, kaip jos išsipuošusios! Jų plaukai susukti į rulonus, einančius bent trimis eilėmis nuo sprando iki kaktos. Šonuose dar atskirai, ir paausiuose dar po kokis du. Jų galvutės priminė kokios nors sudėtingos mašinos dalį, kur metalo, jo blizgėjimo ir spiralių kiek nori, tik plaukų ne, kaip ir pridera mašinai. Jos dėvėjo plačias palaidines, nenusakomų raštų ir spalvų, ir trumpas, plastiškai apsitempusias kelnes. Sijonai šiame krašte, matyt, buvo palikti močiutėms ir senelėms.

Kada tie vaikai vedasi ir pradeda gyventi? Kad tos mergytės tebūtų parengtos gimdymui, tai dar nieko. Daugelis jų vedėsi už rankučių išklišusius, nesusitupėjusius vaikučius. Tų moterėlių vyrai, kaip medžiai vaisiais, abiem rankom apkibę pusmetiniais ir metiniais

kūdikiais, patys savo veidais ir išraiškomis mažai tesiskirdami nuo jų.

Jie visi, kaip vaikams pridera, veržėsi į pramogas ir lengvai susirandamą džiaugsmą.

Pranas kraipė galvą, laužtamasis per minią, bandydamas spręsti — ar galima šitaip, ar ne. Negi jau nieko nebėra, kas pasirūpintų, kad žmogaus vaikas išgyventų vaikystę, kokią jam Dievas skyrė ir leido išgyventi, o ne apkrautas iš karto suaugusiojo pareigomis? Ar ne nusikaltimas atimti iš žmogaus tą, kas jam neabejotinai priklauso?

Bet viena aišku — šis kraštas pažymėtas ateičiai, ir toks tad gaivališkas ir beveik biblinis veisimosi tvanas. Jis prisiminė amerikonišką šūkį, kažkada leistą ir platintą, kad jaunos moterys kiltų į vakarus. Į vakarus? Jam ir čia jau buvo vakarai. O kaip bus toliau? Jis nebebandė įsivaizduoti Californijos.

Karusėlė sukosi. Ką ten karusėlė? Ji tebuvo dantų krapštukas prieš dinozauriškų struktūrų formacijas, lipančias aukštyn ir kniumbančias su vidurių piovimo iššauktu spiegimu. Kūdikiai jodinėjo ir lingavosi netikrų arkliukų balnuose, dargi prilaikomi mamučių ir tėvelių. O kitur, pačios mamytės klykavo, daužomos staigių ir beprotiškų posūkių, instinktyviai abiem rankom susigriebdamos už jautriausios vietos — išbujojusių pilvų.

Pranas Eigelis slankiojo, žiūrinėjo, jautė lengvą kelionės nuovargį ir vis tvirčiau įsigalintį nuosprendį, kad į šio krašto užvaldymą mažiausiai dvidešimtį metų pavėlavo. Gal ir nebuvo malonu prisipažinti, bet sutikti reikia. Jis nebetiko varžyboms, kur partneriai nevienodo svorio ir išeities. Juk neužtenka jauną moterį apvaisinti — reikia ir vaisių subrandinti ant šakos. Mažiausiai — kol patsai savarankiškai nuriedės į žolę. Ką gi ten tas Jurgis pliauškė, kad turi nužiūrėjęs merginą, ir kad neribotos galimybės įsikurti? Ar tik jis nebus apsiskaičiavęs, kaip daugelis, nebedrįstant nuplėšti seno kalendoriaus lapus?

Jis pasiekė brezentu dengtą pašiūrę, vieną iš tų, kur neveikė sudėtingos mašinos, o tik šiaip sau pramogos ir niekų niekeliai dykinėjantiems ir nežinantiems ko nusitverti. Jo dėmesį patraukė moteriškė, taip išsimušusi į plotį, kad jos apimtį tebuvo įmanoma apskaičiuoti horizontaliai. Neklystant ji atrodė storesnė negu aukštesnė. Mėlynom gyslelėm išvadžiotos baltos šlaunys, menkai tepridengtos trumpų kelnyčių, nepastebimai dingo po raštuota palaidine, vargais dangstančią milžinišką pilvą. Jei ji ruošėsi gimdyti, tai žadėjo kažinką nepaprasto. Atrodė gerokai sumitusi, kaip koks pavėluotas nesusipratimas, žiauriu kontrastu įsirėždama jaunų piemenaičių tarpan. Pakritusiais poakiais, šlakais nubertu, it beržo tošis, veidu, baltomis blakstienomis ir rudais, nušiurusia arklio uodegėle paristais, plaukais, priminė begėdiško šaipoko iškimštą kaliausę gąsdinti žvirbliams ir vaikams. Kad ji būtų tik kriošėjusi savo padangtėje, tai nieko. Ji ardėsi, kaip dvaro prievaizda, aptarnaudama vieną iš pačių kvailiausių žaidimų, kur taikliu sviedimu galėjai sugriauti visą butelių piramidę. Vaikūzai nesivaržydami, už dešimtuką, daužė ir niekais vertė visą paviljoną, o kaliausė stengėsi atstatinėti. Kaip jai sekėsi, tai kita kalba, bet ji plūdosi ir keikėsi visiškai nuoširdžiai, ir darbavosi apsiliedama prakaitu. Pora vaikpalaikių — jos padėjėjų daugiau riejosi tarp savęs ir su klientais. Moteršė sukosi viena.

— Kad ją griausmas, — pusbalsiu niurzgė Pranas. — Tokią su policija nuimčiau ir pargabenčiau namo laukti akušerės. Juk nežinia, kurią minutę sugrius.

Jis nirto, patsai nežinodamas ko. Gal nuovargis, ar neturėjimas su kuom pasidalinti įspūdžiais. Jis bevitiškai dairėsi draugo. Ne, kur tu jį tokiame jovale sutiksi.

Gretimoje, šonais sudurtoje pašiūrėje, vyko kitokios štukos. Čia kiauksėjo, it botago papliauškomis jaunikaičiai, įsitvėrę šautuvėlius, savo gausius kūdikius atidavę palaikyti savo laukiančioms žmonoms. Šaudė oriniu, kurs

atitinka dvidešimtantrąjį — iš karto nustatė Pranas, ir jam parūpo, kaip berniukai valdo tą lengvą šautuvėlį.

Kad ir vaizduoja vakariečius, bet šaudo kaip su kojom — nusprendė. Beapimąs nuovargis ir nuobodulys, ir snūduriuojančiai veikianti sambūrio monotonija, ūmai dingo, lyg prasilaužus miško tankumyną ir išvydus gimtąją palaukę. Šaudyti jis mėgo. Kur ten mėgo? Jis galvą buvo prarakęs ant to. Jis turėjo laiko. Ir, be to, čia niekas nemokėjo šaudyti.

— Pilną? — paklausė biletų pardavėja, beveik nustebusi.

— Žinoma. Ar galima ir kitaip?

— Niekas pilno ir neperka.

— Kodėl?

Pardavėja, kuri buvo ir tikroji šios įstaigos aptarnautoja, sustatė lūpas ir gūstelėjo petim. Jos akys buvo beveik žalios, kaip maurais apaugančio liūno paviršius, o tiršti ir garankštėmis susisukę plaukai turėjo gerai išdegtos, senovinės plytos spalvą. O bala, koks merginos traškumas ir sveikata! Ji baisiausiu priešingumu skyrėsi nuo savo kaimynės — galutinai susmekusio kazalėko, kaip apyaušriu iš po samanos išsirėžęs raudonviršis. Ji dėvėjo trumputytes kelnaites ir dar trumpesnę bliuzelę, vargiai betinkančią tokiam aptarimui. Abi dalys geru sprindžiu nesiekė viena kitos.

Mergina pažėrė grąžą, ir puolė tvarkyti einamų reikalų. Vyrukai pleškino atsivėdėdami, jų žmonos spygavo iš pasitenkinimo arba flegmatiškai glostė pilvukus. Laukdamas eilės, Pranas susipažino su žaidimo eiga, kuri prieštaravo bet kokiai nusistojusiai tvarkai. Ant paaukštinimo, pašiūrės gale, stovėjo laimėjimo atveju gaunami trofėjai. Tai buvo duonos skrudintojas — pirmajam, radio aparatas — antrajam ir televizija — trečiajam. Prie visų daiktų kabėjo juos dovanojusių kompanijų vardai ir adresai, su prierašais, kad skiriami jaunimo klubui. Tai neblogai, tik kaip tas dovanas pasiekti? O pasiekti tegalėjai išmušęs visus tris ratus. Na, to

visi siekė, bet nė vienam nevyko. Išpylus pirmąjį ratą ir suklupus antrame, turėjo trauktis apdovanotas šokolado plytele vietoje duonos skrudintojo. Su antruoju — laimikis ne ką vertesnis, sakysime, džiovintų bulvių maišas, gi su radio aparatu gali atsižegnoti. Prie trečiojo dar niekas nebuvo priėjęs.

Penkiolika tuščių alaus dėžučių gaižiai žvangėdamos nukrito viena po kitos. Raudonplaukė tuojau atkišo išsiperkamąjį prizą — cukruje išmirkytą kukurūzinį gaminį, itin mėgiamą vaikų. Pranas jį nustūmė ranka. Dėžutes ištaškyti tebuvo vieni juokai. Beveik kaip filmoje — buvo galima šaudyti nuo šlaunies. Rudė paleido antrąją savosios mašinerijos dalį — penkiolika kukurūzų varpų, lengvai slenkančių ant ištemptos vielos. Taikyti reikėjo ne į varpą, o į skydelį ją prilaikantį. Kukurūzas tik įspūdingam kritimo efektui.

Drėbėsi viena varpa, drėbėsi antra.

— O boy! — šūktelėjo kažinkas iš šalies.

Jau visos penkios. Bet kas čia ypatingo? Pranas eilę metų praleido gilioje šiaurėje prie Chipivaca ežero, kur vienintelė pramoga tebuvo šautuvėlis. Tonas amunicijos išeikvojo vien dėl to, kad nežūti monotonijoje.

— Varyk! skatino iš šalies.

Kodėl ne? Jau dešimt rinktinių kukurūzo varpų nusidrėbė į krepšį. Žaliaakė, pusplikė laumė pasimuistė, tartum ją būtų apnikę uodai, ar kiti šio krašto vabalai. Ji persimetė su vyru, kurs prie diržo pasietame krepšyje turėjo visokiausių įrankių. Vyras pasikrapštė, ir slenkanti juosta pajudėjo dvigubai greičiau.

— Taip negalima! — pasigirdo protestas iš šalies.

— Tegul... Juo greičiau, juo geriau...

Ir likusios penkios varpos nukrito pagreitintu tempu.

— Jūs laimėjote, — tarė pavilijono šeimininkė, dviem pirštais iškeldama šokolado plytą, ir savimi užstodama radio aparatą F.M.

Pranas pametė šokoladą vaikams ir pasakė:

— Nebegaiškime. Eikime toliau.

— Toliau? — sutraukė krūvon dažytus antakius programos vedėja.

— Kodėl ne? Mes pavarysime iki galo.

— Iki galo? — išskiemeniavo rudoji.

— Taip, — prisitaikė šautuvėlį Pranas.

— O.K. — šnypšte iššnypštė mergina ir paleido trečią taikinių fazę. — Pasiruošęs?

— Taip.

— Pradėk!

Kyštelėjo antis, ir Pranas ją nušovė. Elnio ragai išsivertė kaip miško kerplėša. Elnią reikėjo numušti.

— Prakeikimas! Tam bernui sekasi!..

— Tai tik pradžia. Per anksti džiaugtis, — vėl kažinkas pastebėjo.

Iššoko fazanų gaidys. Gaidį numušė Pranas.

— Pragaran su tokiu! Tas hillbilly muša be priekaištų.

— Rasi kur tu tokį hillbilly!

— Tai kas jis?

— Nežinau kas. Bet jis iš Kanados. Vaikai atpažino jo mašiną...

— O je! Jo "Mercury" stovi čia pat! Ir lentelė su "Ontario".

Vėl. Mėlynoji žąsis. Tokia, kaip prie Chipivaca.

Dabar juodasis lokys. Ir lokys nusidrėbė, kliudytas į paslėpsnes.

— Jėzau Kristau! Tas bernas verčia be pasigailėjimo!

Užpakalyje ir šonuose grūdosi vis daugiau žiūrovų ir žioplių.

Beliko dešimt taikinių. Minia ošė paskatinimo šūkiais ir nustebimo keiksmais.

— Saugokis, Mary! Tavo išgarsintas T.V. bekybo ant plauko!

— To niekad nebus! — ryžtingai atkirto rudė.

Ją apėmė siutas. Žalios akys fosforu švitėjo, kaip

katės. Nebe į laumę, o į raganą baigė pasiversti. Raudonas kuodas mėčiojosi ant nelygiai įdegusių ir šlakuotų pečių, it arklio uodega, vaikant muses. Jos rankose, ir tik jos nuožiūroje buvo taikinio lenta, ir todėl ji nesiruošė pralaimėti. Ji trūkčiojo virvutę staigiai ir nevienodais tarpais, sugriaudama ritmą, ir stengdamosi paruošti netikėtumą. Tik sekundė. Tik dešimta jos dalis, ir iškeltas paukštis ar žvėris smego žemyn. To užteko Pranui Eigeliui. Ir jis kažinkaip nejučiomis persiėmė tuo pasiutimu, tapdamas jautraus aparato sudėtine dalimi, valdomo kvėptelėjimu ar akies mirksniu. Tik pakreipti šautuvėlio vamzdį, ir pakreipti tinkamiausiu momentu. Nieko kito jis ir neveikė prie ežero šiaurėje. Jis būtų iššaudęs visas voveres ir čypmonkes, skriejančias nuo medžio į medį, nuo šakos ant šakos. Jis pliekė pušies kankorėžį, skynė šermukšnio kekę, genėjo drebančius epušės lapelius. Tai ko ta raganėlė siunta? Jeigu ji nematė tikro šaulio, tai dabar pamatys. Suka velniai tą jos aparatą. Bet jeigu šaudyti, tai pašaudyti...

O minia grūdosi. Riksmais nebegalėjai apsiklausyti.

— O Mary, tu jau prapuolei! Ir tavo visos gudrybės!

— Niekados!..

Dar vienas fazanas. Liko devyni.

— Tu pražuvai, mergaite raudonplauke! Ir tavo pabūklai. Ką tu atneši jaunimo klubui, kai pasibaigs šventė?

— Tylėkit! — subliuvo mergina, įsirėždama kaip telyčia rimtam pasibadymui. — Daugiau nė žingsnio! Varyk! You Canadian Ace!

— Canadian Ace? — nustebo balsas užpakaly. — Aš manau, kad čia tikras Canadian Club. Ar ne? Ar ne tiesą sakau?

— Tiesa, — murmtelėjo Pranas. — Tik nežinau kas tas "Ace".

— Nagi toks sumautas birbilas...

Dar vienas. Beliko aštuoni.

— O, Mary! Tu jau baigta!..

— Tylėk! Sakau, kad jis nelaimės mūsų T.V. Jeigu jis tą padarytų, aš sutinku būti jo žmona! Bet pirmąją naktį jį užsmaugčiau savo kojine...

— U-u-u-u... — suūkė iš džiaugsmo minia.

— Atrodo, Mary, kad tau teks prisiminti tuos žodžius... O ką tu į tai, kanadieti vaikine? — rėkė balsas tiesiog į ausį.

— Aš nieko, — atvertė Pranas. — Tik vienos kulipkėlės nepagailėčiau ir jai. Pirmąją naktį...

— U-u-u-u... — sugaudė aplink.

— Ar tu girdėjai, Mary, ką jis pasakė? Tu susiimk, nes čia vyrukas šio to vertas...

— Varyk! You snake face!

Pranas pavarė. Beliko šeši.

Rudė staiga lyg pasiuto, kaip nuodingos vapsvos įgelta. Viena perpetėlė nusmuko iki alkūnės, ir jos stambios krūtys dviem akinančio baltumo bangomis išsiveržė iš bliuzelės. Ji dūko savo pašiūrėje nuo sienos iki sienos ir nesivaržydama rodė viską, ką turi, kas liaudžiai be galo patiko. Liaudis rėkė, šaukė, plojo ir ūbavo, sužavėta abiem — šauliu ir taikinių operatore.

Vėl gaidys. Liko keturi. Rudė ardėsi savo narve, tartum įmesta skruzdėlynan. Jos baltas pilvas kilsavo ir bambos taurelė iškildavo ir pasinerdavo jo raukšlėse. Du kuokšteliai rudų plaukų visą laiką veržėsi iš jos tarpkojo, kas rodė, kad jau per trumpas kelnaites dėvėjo, ir patvirtino, kad ji nemeluota raudonplaukė.

Tegul velniai mergos ugningumas ir sveikata! Tokios jau nė prisirišęs nenulaikytumei lovoje. Ir dabar ji turės prarasti jaunimo klubui užkeiktąjį lobį?

— Ne, ne, to nebus! — suspiegė staigiai patraukdama taikinio virvutę.

Jos valia traukyti kaip nori. Ji jau išbandė visas galimybes: vilkindama, sustodama ir mesdamosi ūmai

priekin, lyg turėdama vilčių savimi pridengti pavojingiausią vietą. Jos narsa prilygo narsai legendarinės mergaitės, ginančios savo nekaltybę visomis priemonėmis, kas be abejonės jai apsimokėjo, nes susikūrė legendos, ir ji patapo šventąja. Bet kaip čia dabar? Gretimo paviljono storulė, it jūros liūtas kraipydamosi liemeniu ir galūnėmis, yrėsi savo kaimynei talkon, netaupydama keiksmų ir padrąsinimų. Ji išgyveno artėjančią katastrofą visiškai tikrai, ir todėl apleido savo žaidimų sritį, kaip niekur nieko. Ir vaikai — jos padėjėjai sau susirado guvesnio užsiėmimo. Vienas vis spraudėsi pro Prano tarpukojį, stengdamasis užgauti jautriausią vietą — pakinklius, nuo ko jis gynėsi atsispardydamas, tai primindamas ranką, tai stačiai vaikyščio sprandą. Kitas gi ėjo tiesiogiai — kumščiuodamas taikytojo ranką.

Taip negalima — protestavo liaudis. Jai rūpėjo T.V. ir kiti aparatai; bet šaudančio, kaip šaudė dabar, ji dar nematė, ir jam jautė pagarbą. Aukšto ūgio ir gražaus veido jaunas policininkas, šviesiai mėlynų marškinių paraitotomis rankovėmis, kramtomą gumą perleisdamas iš vieno žando į kitą, griebė vaikpalaikius už pakarpų ir nustūmė užpakalin. Jis ištiesė rankas, nugara atsiloždamas į besigrūdančius.

— Atgal, atgal! Pasitraukit! Tik nebandykit sutrukdyti žaidimo!

Žaidimas ėjo prie galo. Pranas numušė priešpaskutinį.

Ir dabar atrodė turės atsitikti kas nors ypatingo. Pranas nieko nebematė. Tik jautė milžinišką spaudimą aplink ir viršum savęs, išaugusį kaip praamžinoji giria, pakibusį kaip varvančiai pritvinkusį debesį, kurs prapliups tropiniu lietumi, atmieštu ledais ir siera. Keliolikos minučių įtampa įsipiovė kruvinai brūžinančia virve sąnariuose. Kakta ir smilkiniais žliaukė prakaitas, sruvo nugara ir krūtine, sunkėsi už kelnių rumbo. Ko, ko, bet šitaip įsikulti bėdon jis nesitikėjo. Pramoga ir

nekaltas pokštas, stabtelėjus pakely, baigė išvirsti į pavojingą mugės jaukatį, kur mušti gauna kaltas ir nekaltas. Minia ošė. Minia alsavo prikandusi žadą, tartum giria, sutinkanti pirmąjį audros gūsį. Jeigu neišmuš paskutiniojo — jį sudraskys gabalėliais, atsikeršydama už sugriautas viltis, ir ištąsys taip pat, jeigu pabandys atimti kaimo pasididžiavimo — būsimojo jaunimo klubo grobį.

Ir vienaip pakartas, ir kitaip nepaleistas.

Pranas kilstelėjo šautuvėlį paskutiniam ir lemtingam šūviui, ir pajuto svorį ir diegimą pirštuose. Rėksnė ir pikčiurna rudė, mirtinai išsieikvojusi, tampė perpetėlę ir vartė žalias akis. Ji tolo ir vėl artėjo, išsikraipiusiomis formomis ir nusitrynusiais kontūrais, tartum matoma pro akinius, kurių stiklai aptraukti rūko. Iškilo mėlynoji žąsis... Ne, ar tai žąsis?.. Ne, tai ne žąsis, tai lūnas, didysis šiaurės narūnas, klykaujantis lediniuose Chipivaca vandenyse vidunakčiais, naktinis... Jis paspaudė ir...

— U-u-u-u...

Minia ūkė, klykė, siūbavo, kaip putota potvynio banga, lipdama į uolėtą krantą.

Kažinkas jį griebė, apkabino, trenkė į nugarą, užsmaugė gerklę.

— Jėzau, Marija! Tai tu čia, Praniuk?..

Pranas muistėsi iš paskutiniųjų, spyrėsi kojomis ir rėmėsi rankomis, begalėdama unkšti ir dejuoti: atstok, paleisk...

— Praniuk, brangutis, ar nebepažįsti manęs?

— Ką?

— Nugi atsisuk, pasižiūrėk...

— Kaip aš atsisuksiu, jei mane baigi pasmaugti? Ar ne tu čia, Jurgi? — pagaliau išsivadavo Pranas ir išvydo Jurgį Sirutį, plyštantį laimingiausia šypsena, persprogusį kaip nusirpusi slyva nuo ausies iki ausies.

— Va tai tau... nežinai, kad aš...

— Iš kur aš žinosiu?

— O aš einu ir sakau, kas tenajos dedasi. O sako man, kad svetimšalis kažinkokis iš Kanados semia taikinius kaip su šaukštu. Gerai, kad semia, ir aš turiu draugužį tenajos, tik vis nesulaukiu. Nagi, einu arčiau, ir, kad anuos kur ugnin! Žiūriu ir netikiu...

— Taigi, — pagaliau įsispraudė Pranas. — Atvažiavus, pasistačiau mašiną, ir pradėjau tavęs dairytis. Sakė, kad būsi...

— Kur aš tau nebūsiu...

— Hei! Ar jūs nebaigsit? Prakeiktieji!.. — rikteléjo balsas iš minios.

Minia urzgė, šūkavo ir aiškiai rodė nepasitenkinimą draugų susitikimu, sutrukdžiusiu užbaigti žaidimą ir išsisiausti ik valiai. Ir to lyg nebūtų užtekę, gaižus riksmas, dejonė ir savotiškas unkštimas, besiveržiąs pro sukąstus dantis, pasigirdo iš gretimos padangtės, ir Pranas, kryptelėjęs ton pusėn, išvydo storąją moteršę, besivoliojančią ant žemės, rankomis grobstančią išbujojusį pilvą.

— Ar aš nesakiau, kad taip bus? Juk jai jau paskutinioji užeina! — sušuko nuogąstyje Pranas.

Jurgis atleido glamonėjančias rankas ir susikeikęs, stumdydamas žmones, metėsi kaip mūrus daužąs kamuolys vidun. Storoji ritinėjosi, it rūgstančio alaus pripilta statinė, rankomis šmaikštydamosi į šalis, stumdama nuo savęs kažinką baisaus ir neišvengiamo. Vaikai spraudėsi į kampus, o pusplikė rudaplaukė stengėsi pagelbėti, tik nežinojo nė ką, nė kaip. Jurgis gūžinėjo, tai pasilenkdamas, tai paglostydamas besikankinančią moterį, kaip koks sanitaras, ir atrodė juokingai pasišiaušusiais plaukais ir užpakalyje išsipešusiais marškiniais.

— Šaukit greitąją pagalbą!

— Nieko kito! Tiesiai ligoninėn.

— Ar mes jau nebeturime daktaro? Jėzau Kristau, kur gyvename, jei žmogus turi taip kankintis?

— Nebespės ambulansas. Reikia tuč tuojau vežti, — griežtai pareiškė aukštasis policininkas, atstumdamas

besigrūdančius.

— Praniuk, tu sakei, kad tavo mašina čia? — sudejavo beviltiškai Jurgis.

Pranas unguriu susirietė ir pritraukė atbulą "Mercury". Policininkas jam skynė kelią. Su talka jiems pavyko įsprausti ligonę pro duris ir paguldyti ant užpakalinės sėdynės.

— Pirmyn! — tarnybiškai griežtai riktelėjo pareigūnas, kriste įkrisdamas savo mašinon ir iš karto paleisdamas klaikiai mirksinčią raudoną šviesą ir dar klaikiau ūbaujančią sireną.

— Ar toli? — paklausė Pranas.

— Netoli. Gal koks dešimt mylių, — atsakė Jurgis.

— Tai gal suspėsim? Kaip tu manai? . . nenorėčiau, kad atsitiktų pakely . . .

— Duok Dieve. Nenorėčiau ir aš . . .

Greičio rodyklė kilo, kaip užpylus vandens ant raudonai įkaitintų pirties akmenų. Įsukus į pagrindinį kelią, ji pašoko iki devynių dešimtų. Ligonė skundėsi, Jurgis vis persisverdamas ją ramino ir guodė. Jų pokalbio patsai biesas nebūtų supratęs. Ir vis atsisukdamas į Praną:

— Juk sakiau, kad niekur nesivalkiotų, kad kriošėtų namie ir lauktų. Bet kas tavęs klausys? . .

— Nuje, — numykė Pranas. — Lauks kas ir klausys . . . O aš vistiek noriu paklausti, kas ji tokia, kad taip labai rūpinies?

— Nugi, Praniuk, mano žmona. Ar nematai?

— Oooo, — tesugebėjo nuošti Pranas, ir užgulė vairą. Rodyklė svyravo tarp devyniosdešimtpenkių ir šimto. Jo mašina traukė be priekaištų, bet jis pagalvojo, kad ir policijos mašinos dirba atsakančiai. Priešais blykčiojo raudoni šviesų pėdai, o už jų galavosi suvargusi žmogysta. Tokios patrakusios kelionės nė sapne negalėjai įsivaizduoti.

Jurgis teisinosi, lyg jau būtų dėl ko. Jei žmona, tai žmona, o ligoninėn pristatyti turime laiku.

— Kalbėkite angliškai. Aš nieko nesuprantu, — pasigirdo iš užpakalinės sėdynės, taip netikėtai, jog vyrai net krūptelėjo.

— A, mat prakuto valandžiukei... Ir gerai, kad nesupranti, — numojo nervingai ranka Jurgis Sirutis. — Va, jau būsim atkilę...

Policininkas signalizavo. Išbėgo balti sanitarai ir, kaip angelai palaimintą sielą į dangaus linksmybes, įsigabeno pacientę vidun. Vyrai susirado laukiamąjį koridoriaus gale.

— Ilgai netruks, tikėkim, — prasitarė Pranas, degdamasis cigaretę ir jausdamasis velniškai nejaukiai. Kad ir draugai, kad ir seniai besimatę, bet šitaip susitikti, tai vistiek reikia šunies laimės.

— Tikiu, — išsekusiai atsiliepė Jurgis, gniauždamas vos uždegtą cigaretę peleninėje, kuri buvo pilna su kaupu. — Tik nenorėčiau, kad būtų daugiau...

— Ką čia daugiau? Jau kas įvyko, tai įvyko...

— Nu taip... Tik aš sakyčiau, kad užtektų vieno...

— Visiems užtenka, kodėl tau ne?..

— Kartais, mat, neužtenka... Ji jau turėjo porą dvynukų...

— Jau?.. — klausiamai nutęsė Pranas, nors iš tikrųjų jis nieko nenorėjo paklausti ir jokio patvirtinimo nereikalavo. Tą akimirką jis nusprendė niekad nevesti ir visomis išgalėmis gintis nuo piršlybinių pasiūlymų. Užtenka pavyzdžio. Gana. Jam pasivaideno šautuvėlis ir visiškai neaiškūs šaudymo rezultatai. Ir Jurgiui buvo tas pats. Jis nežinojo, ko susilauks. Ligoninės atmosfera, persunkta vaistais ir patyliukais slankiojančiomis žmogystomis, aiškiai prisidėjo prie to. Jeigu dabar reikėtų pasirašyti po čekio blanku, arba... Cigaretės pabiro iš Jurgio rankų. Jis nevykusiai bandė surinkti...

— Kad būtų dabar koks lašelis...

— Aukso žodžiai!.. Neatsisakyčiau ir aš. Tiesa!

Turiu mašinoje geros kanadiškos! Bėgsiu ir atnešiu!..

Pranas pakilo ir pasileido koridorium.

Jis tik per plauką išvengė susidūrimo kaktomūšiu su baltai apsidariusia moteriške, nešančia rankose kažkokį gniužulėlį.

— Sveikinu, sveikinu, laimingas tėve! Jūs turite mergaitę. Septynių svarų...

— Aš? — Pranas nebūtų galėjęs nė lašo vandens įtraukti pro sukąstus ir barškančius dantis. Jis šoko atgal ir atsimušė į Jurgį, sprindžiuojantį nuo sienos iki sienos.

— Jau... Jau prasidėjo... Atnešė mergaitę... Sakė, septyniolikos svarų...

— Oho! Tai nemaža! — vaikiškai giedrai nudžiugo Jurgis. — Tu tikrai manai?

— Ką aš žinau? Man taip sakė... Tokia, tokia, tur būt seselė...

— Baisiai gerai, kad mergaitė, nes tų berniukų pas mus per akis. Eime. Aš tik pasveikinsiu gimdyvę ir važiuosime namo.

Koridoriuje, už pasisukimo, jie sutiko slaugę su nešuliu rankose.

— Sveikinu laimingą tėvelį. Jūs turite antrą mergaitę. Septyni svarai ir dvi uncijos.

Vyrai sustojo. Vyrai nebežinojo, ką daryti. Moteršė linksminosi plodama rausvą gniužuliuką. Ji žiūrėjo į abu, toji smagi moteršė, nebandydama atspėti, kam linkėjimai. Gal abiem? Ir tai gerai, nes dvi mergaitės, kaip iš molio nužiestos ir du suglumę vyrukai, rankas priglaudę prie šlaunų. Tai gal ne pro šalį abiems?..

Pranas prikando lūpą, įtraukė pečius.

— Palauk! — stabdė jį Jurgis.

Ko dar? Lyg neužtenka velniavos? Jis mušėsi visom keturiom iš to siaubingo pastato, kur žmones taip lengvai numiršta. Ir gimsta, tarytum niekur nieko. Jis veržėsi prie savo mašinos, kaip jūreivis svetimame uoste į savo laivą. Ir prieš centrines išeinamąsias duris, iš

šalutinės patalpos išriedėjo vežimėlis. Paklodėmis pridengtas krovinys pavargusiai šypsojosi. Jos plaukai buvo sulipę ir viena ranka, bejėgiai nusvirusi, siekė grindis.

Jurgis jį atrado apsikabinusį butelį. Įsitvėrusį taip tvirtai, kaip skęstantysis irklo nuolaužą.

— Ar palikai man kokį gurkšnelį?

— Pa...

Jie netruko nusausinti butelio iki paskutinio lašelio ir pasileido namų link.

Važiavo tylėdami. Jurgis rodė kelią. Nebepakęsdamas tylos, prasitarė:

— Tai matai, koks gyvenimas...

— Matau...

— Nėra jau toks blogas...

Pranas neatsiliepė. Tada palaukęs tęsė:

— Svarbu užsikabinti, o paskui jau viskas savaime...

— Tikrai? Ir vaikai, po du iš karto?..

— Kad tu ir nesupratingas...

Gal ir ne? Kažinko vistiek neišgalvosi, kai šitaip reikalai susiklosto. Jis tik parveš ir tuojau į vakarus per dykumas, prerijas, kalnus. Į Arizoną, į Kaliforniją, Kanadiškoji veikė. Jurgis turėjo išsipasakoti. Ne kasdien susilauki dvynukų:

— Dėl vaikų tai tu be reikalo nusigandai. Svarbu, kad sugyventi galima. Vedžiau našlę su dviem. Ir savo, kaip matai, Dievui padedant, jau sumušiau iki trejetos. Manytis reik'a. Į Lietuvą jau taip ar taip nebegrįšim...

— Kur tu begrįši... — atšaku dantim veptelėjo Pranas.

— Taigi, taigi... Man statyboje sekasi. O prisidėtumei tu, tai parodytume jankiams, ką gali lietuviai...

— Ką jau ten aš?..

— Nesakyk. Turi suspaudęs gražaus skatiko. Vestumei Mary, tai iš karto kojose...

— Kokią Mary?

— Nugi mano žmonos seserį, apie kurią laiške minėjau. Būtume svainiai. Merga juk iš pieno plaukusi, tik duok Dieve sveikatos, o jos dar turi atsakančiai. Prieš kokis metus išsiskyrė su vyru ir gavo šešių pragyvenimų namą. Vaikelis jau prakutęs. Et, sakau...

Pranas klausėsi, ir visomis išgalėmis stengėsi sulaikyti viduje kylantį atkarumą, kurs galėjo pasibaigti šleikštuliu, lyg užsivalgius apgedusios žuvies arba nurijus plauką. Jis ryžosi priešintis visiems: draugužiui ir jo giminėms, kurie staiga pasikėsino į jo laisvę ir neprigulmybę. Jis nuoširdžiai apgailestavo savo stabtelėjimą Vidurinių Vakarų kaimelyje.

Temo. Tas pats namas ir ta pati lentelė su "General Contractor". Du berniukai, panašūs kaip ąžuoliukai miško skynime ir kažinkur matyti, prisistatė dar nespėjus nei sustoti. Jauna ir graži moteris, įsikibusi rankomis su klibikščiuojančiais vaikeliukais, paklausė:

— Kaip Frances?

— Gerai.

— Ir kas?

— Dvi mergaitės.

— Tau sekasi, Jurgi.

— Tur būt...

Pranas sugniaužė automobilio raktus. Jie ieškojo minutės, jis laukė kada galės pasakyti: na, sudiev, mielieji, ir mes iškeliaujame. Jau visko buvo iki pagerklio. Jis svajojo apie vėsią maudynę kuriame nors pakelės namelyje.

— Įtrauk mašiną, — tarė Jurgis Sirutis.

— Kad aš, tur būt, judėsiu toliau...

— Niekur tu nejudėsi.

— Nepatogu, Jurgi, kai pas jus tokia sumaištis...

— Nekvailiok! Mary, jau tu čia pasireikšk!

— Žinoma, nes dar nesutvarkyti reikalai, — tarė gražioji raudonplaukė.

Kokie reikalai? Ir staiga Pranas atitoko. Prieš jį

stovėjo paviljono rudė. Žaliomis akimis, išleistais ir ant pečių kaskadomis krintančiais raudonais plaukais. Ji vilkėjo tamsiai žalią suknelę, išryškinančią formas, avėjo aukštakulnėmis kurpaitėmis. Tokios gražios raudonplaukės jis dar nebuvo matęs. Jis būtų lažinęsis iš kažinko, kad negali šitaip žmogus pasikeisti. O matai! Ir sumurmėjo patsai nežinodamas ką.

— Jūs patsai nuostabiausias šaulys! Niekas neįsivaizdavo tokių pasėkmių. Niekas...

— Bet... Tos paskutinės antelės aš nenumušiau...

— Jūs ją numušėte taip tikrai, kaip mano sesuo Frances šiandien susilaukė dvynukų. Jūsų laimikiai stovi išrikiuoti ant stalo...

— O ne, — nusigandęs sušvankštė Pranas. — Aš jų atsisakau... tai neįmanoma.

— Tai įvykęs faktas. Aš turėjau pasikalbėjimą su mūsų laikraščio reporteriu. Tik suirutė su Frances neleido visko užbaigti. Mes susitarėme, ir jis atvyks vėliau jūsų nufotografuoti su trofėjais.

— Nieko nebus. Aš skubu į Kaliforniją.

— Ji nepabėgs. Be to, — Mary koketiškai purtė galvą, suvilnydama it jūra plaukais. — Aš pasižadėjau, jeigu jūs išmušite visu taškus... Ar atsimenate?

— Ne... Ką jūs pažadėjote?..

— Argi tikrai neatsimeni, Frank? Visi girdėjo ir aš neatsiimu žodžio... Kad tokiu atveju, aš sutinku... Nu, pagalvok gerai, Frank... Prisimeni...

Kad, kad... — Pranas juto įelektrintą srovę nuo juosmens per šlaunis ir blauzdas nubėgančią į papades. Dėl visako jis atsirėmė į savo mašiną — vieninteli tikrą ir realų dalyką visoje kelionėje. O Mary slinko vis artyn ir artyn, ir šnekėjo:

— Nu, ar ne tiesa? Tu jau prisiminei?

— Kad mane užsmaugsi pirmąją naktį nailono kojine?..

— Aš tą atsiimu, Frank... Juk tu geras berniukas

ir netiki, ką pasakiau būdama biauriame stovyje?

— Ne . . . — vapėjo Pranas. Ir tai nereiškė nė taip, nė ne. Jo akis aptraukė rūkas, kaip nukreipiant šautuvo vamzdį į paskutinį taikinį. Mašinos raktai sužvangėjo jo rankoje, tartum turėdami uždavinį jį grąžinti tikrovėn.

Mary ištiesė ranką ir pasiėmė raktus, sakydama:

— Mes nuvažiuosim, kur tik panorėsim. Ne tik Kaliforniją, bet ir Mexicą pasieksim, Frank . . .

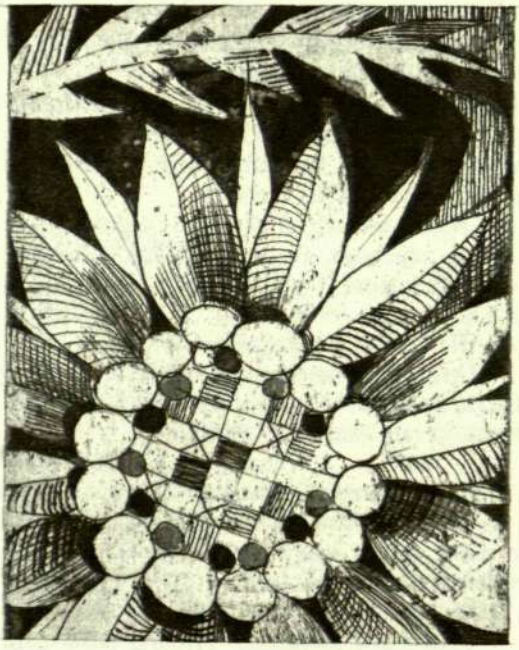

KOSTAS OSTRAUSKAS IEŠKO SAVO TEATRO: II

JURGIS BLEKAITIS

Ostrauskas scenoje

Kaip bevertintume literatūrines Ostrausko veikalų ypatybes, aukštai ar menkai, bet vienas įspūdis, tur būt, daugumai skaitytojų bus bendras: tai ne tiek skaityti, kiek vaidinti scenoje skirti veikalai*). Ne "Lesedrama", o teatras. Ir pats autoriaus tekstas pilnas kruopščių, rūpestingai apgalvotų pastabų, kas kur ir kaip darytina scenoje.

Sceniškai Ostrauskas teikia progos sukurti įdomių, eksperimentinių spektaklių. Galimą būtų teigti, jog be scenos Ostrausko veikalai nėra tikrai išbaigti. Ten, kur, literatūriškai imant, lieka abejonių, neaiškumų ar dviprasmiškumų, sceniškai dažnai laimima interpretacijos laisvės prasme. Nes Ostrausko personažai anaiptol nėra kokios sausos schemos, mažo, riboto uždavinio nešėjai, kaip dažnai matome mūsų kitų dramaturgų žymiai labiau įprastinio, realistinio tipo veikaluose. Jų traktavimas, priešingai, nesuveržtas per siaurais idėjiniais ar psichologiniais varžtais, bet paliktas atviras daugeriopai suprasti ir įkūnyti.

*) Tęsinys iš **Metmenų** Nr. 10.

Tas pats liečia atmosferą, bendrą pastatymo stilių, aplinką. Visada yra atviri bent keli galimi keliai — keli planai, iš kurių galima pasirinkti, kas akcentuoti ir kas palikti užuomina. Ostrausko daugiaprasmiškumas yra jo didysis privalumas, jo veikalų tikroji gyvybė, skatinanti ir gyvą teatrą. Jis leidžia teatrui laisvai, originaliai kurti nuotaiką, ieškoti savito veikalui stiliaus, ryškinti veikėjo charakteristikas priklausomai ne vien nuo teksto, bet spektaklio idėjos bei aktoriaus duomenų.

Tokios galimybės nėra, jei dramaturgo tekstas bei veiksmo planas yra visiškai ir vienašališkai aiškus ir nepaliekąs skirtingos interpretacijos progų. Tai neįmanoma ir tada, kai tekstas blankus, negyvas, apskritai — nieko nesugestionuojantis.

Ostrauskas gi, būtent, sugestionuoja daug, bet neišsako ligi galo, leisdamas aktoriui laisvai kvėpuoti.

Jis taip pat neprimeta falso — nei psichologinio melo, nei tekstinės neįmanomos įmantrybės. Šia prasme jo didžiausios nuodėmės prieš teatrą yra šen bei ten pasitaikančios abejotino gilumo sentencijos ar pseudo-poetiniai išsiliejimai, kuriems trūksta ir autentiškumo, ir scenai reikalingo intensyvumo.

Veikalo pradžioje Pypkė kalba:

> Ir nedvejok, nes Anapus kartais būna taip nuobodu ir pikta, kad noris nors trumpam pabėgti nuo kasdienybės ir paieškoti ko nors naujo arba pagyvent bent tuo, ką laikas paskandino, nors ir žinai, kad kasdienybė miršta su diena ir jau rytoj ji tiktai sapnas (psl. 14).

Arba panašių nuotaikingų minčių "Žaliojoj lankelėj" linkęs pažerti Pypkės vietininkas — Poetas:

> Vieną naktį, Gus, mes neatlaikysim — uždusime. Palaidos miesto mūrai. O žiburiai kaip švietę — švies (psl. 38).
>
> — — —
>
> Šią naktį daug šešėlių .... Taip, bičiuli, — šešėlių. Naktis be šešėlių būtų nuoga (psl. 43).

Čia stačiai noris nuo savęs pridėti iš seno tango:

"Naktis be mėnulio — tai širdis be meilės". Banalumas labai artimas.

Nors tos rūšies posakiai turėtų tarnauti atmosferai, bet paprastai jie daugiau sugriauna negu sukuria, kadangi juos sakąs aktorius pastatomas į neišbrendamai klampią situaciją. Net jeigu jis pats tiki ištarimo teksto giluma ir grožiu, žiūrovas skeptiškas. Žiūrovas turi ypatybę skeptiškai priimti bet kokį nereikalingą ornamentą, bet kokią pozą. Gal jis toks gudrus, kadangi žiūri iš šalies. Po daugelio kartojimų repeticijose, po ryšio, spalvos, šantykio, uždavinio ieškojimų, aktorius nustoja skirti, kur jo tekstas stiprus ir kur silpnas. Jei jis geras aktorius, jis visą tekstą paverčia savu, suorganina ir dažnai pamilsta.

Scena nėra nusistačiusi prieš filosofinį atitrauktos minties išreiškimą nei juo labiau — prieš poeziją, kuri kaip tiktai visais pakilimo laikotarpiais sudarė didžiąją teatro galybės dalį. Bet tie dalykai, šalia autentiškumo, privalo būti ir dinamiški, aukšto intensyvumo, reikalingi šiam veikalo momentui ir išreiškią visą žmogų, jo charakterį ir jo jausmus.

Vieno genijaus, kaip Šekspyras, užtektų parodyti, kokią galią scenoje turi aistringai ieškanti mintis, dramatiška poezija. Bet nereikia ir Šekspyro: mūsų Sruogos teatro pati viršūnė yra tos vietos, kada įkaitintam intensyvume susilydo draminė įtampa, mintis ir poetinė vizija, kaip Jogailos ir Kazimiero Sapiegos kai kuriuose monologuose.

Deja, Ostrauskas kol kas tokio liedinio nėra pasiekęs. Jo Poetas, sprendžiant iš kelių scenoje duotų ištraukų, Dievo dovanos neturi. O pats Ostrauskas — tvirčiausias į buitį atremtame, psichologiškai įžvalgiame, humoro nuskaidrintame kalbėjime, kuris rodo gimusį prozaiką. Kiekvienu atveju, tokios išvados iš šių, tikėkimės — tik pirmųjų, Ostrausko veikalų. Bet jis jau nustebino mus naujove — ateityje gali ir labiau nustebinti.

Jau dabar Ostrauskas duoda režisoriui ir aktoriams įdomią, turtingą medžiagą. Jis yra sceniškas, kaip sceniški buvo Antano Škėmos veikalai, kaip sceniškas Antano Rūko "Bumbulis ir Dundulis", kaip sceniški yra mūsų teatro klasikai Sruoga ir Krėvė. Neatsitiktinai vis čia nagrinėjami Ostrausko veikalai buvo pastatyti, kiti — po kelis kartus.

Kosto Ostrausko teatras yra komiškas paviršiuje, bet tragiškas savo pagrinde. Tiedu grotesko poliai, komizmas ir tragizmas, kaip tiktai palieka teatrui tokią plačią interpretacijos galimybę: bet kuriame taške tarp jų gali būti rastas pateisinamas sceniškas įkūnijimas.

"Pypkė" buvo paskutinis Antano Škėmos, kaip režisoriaus ir aktoriaus, sceninis darbas, suvaidintas jo žuvimo išvakarėse. Jau pačiose tose aplinkybėse tarsi kyšojo gyvenimo grotesko šiurpi kaukė: kelias valandas prieš savo atsitiktinę, beprasmę mirtį automobilio katastrofoje Škėma vaidino A. — jo atsitiktinę, beprasmę mirtį "Pypkės" veikale. Šiurpiai ironijai pasidauginus realybėje, spektaklio liudininkams liko neišdildomas įspūdis.

Kaip pasakojo Škėmos žuvimo giliai sukrėstas ir dabar pats tokiu pat būdu žuvęs Algimantas Mackus, spektaklis buvęs prisotintas atmosferos, o tai buvo Škėmos didžioji stiprybė ne vien kaip dramaturgo, bet ir kaip režisoriaus. A. buvęs elegantiškas, ironiškas, Z. — Edvardas Liogys — varganas, graudus, keliąs užuojautą. Pypkė buvo įvesta scenon, kaip moteris (Laima Vasiliauskaitė), ir A. atnešė ją scenon ant rankų. Toliau Pypkės stilizuotiems judesiams buvo išskirta atskira aikštelė.

Po kelių metų Chicagoje kitas "Pypkės" pastatymas labiau rėmėsi motto iš Aristofano, kurį Ostrauskas veikalui skyrė: "Aš juokiaus, kol pravirkau". Dalia Bylaitienė, režisorė-koordinatorė, Jurgio Blekaičio talkinama ypač mizanscenos srity, su aktoriais Egle Vi-

lutiene, Vytautu Juodka ir Algirdu Kurausku, su dailininku Vytautu Virkau ir muziku Antanu Naku, sukūrė spektaklį, kuriame makabriškoji linija, vedanti į A. mirtį, buvo sąmoningai tušuojama, o ryškinamas — padėties groteskiškumas, perdėtos, formalistinės aktorių padėtys. Kaip tema, dominavo juokas, bet rezultate jis buvo nejaukus.

Ostrausko nurodymas, kad veiksmas vyksta "šiandien", buvo suprastas, kaip "bet kada". Pasirinkta mūsų amžiaus sąvarta, neutrali, jokio krašto nespecifikuojanti aplinka. A. įšvestas, kaip senyvas keistuolis, kolekcionierius, gal truputį ir pakrikusio proto. Z. — varguos išmokęs lankstumo ir prisitaikymo, stengiąsis išlaikyti savo tariamą orumą raštininkėlis. Judviejų susitikime A., kuris yra apsėstas persekiojančios juoko idėjos, su dideliu malonumu stebi Z., kaip komizmo eksponatą, ryškina jo juokingumą, šaipydamasis, erzindamas, žemindamas. Tatai padeda Z. natūraliai išeiti iš pusiausvyros ir, besigrumiant dėl pypkės, netyčiomis pasmaugti A.

Įvykdytieji "Pypkės" pastatymai tėra du taškai tarp komizmo ir tragizmo polių šiame veikale. Galima būtų duoti daugybę kitų galimų variantų; einant viena kryptimi — ligi neįmanomos hiperbolės ryškinti groteską; einant kita — mažinti komizmą, švelninti visus kampus, vis labiau pabrėžti dviejų gyvenimo palaužtų žmonių fatališkos konfrontacijos tragiškumą. Tos interpretacijos laisvės pagrindas yra avangardiniu principu Ostrausko užbrėžtas pats žmogus: jam suteikta esmė, bet neduota buitinių detalių. Kas yra A.? Kas yra Z.? Du karo ir tremties paveikti lietuviai? Kudirkos laikų mažo miestelio krautuvininkas ir valsčiaus raštininkas? Alabamos negrai? Hoffmanno — arba Juliaus Kaupo — pasakų personažai? Du seniai, ar du jauni vyrai? — Atsakymų gali būti daug, ir aplink kiekvieną galima sukurti visai kitokį, įdomų spektaklį — su komplikuo-

tu scenovaizdžiu, arba tuščioje scenoje; su pantomimiška Pypke scenoje, ar visai be jos; apaugusį natūralistinėmis buities detalėmis, arba visiškai sąlyginį; statišką, su vos keliais svariais veiksmo prasiveržimais, arba muzikaliai ir nepaliaujamai judantį, kaip baletas.

Tokį patį traktavimo laisvumą — truputį siauresniame akcijos piešiny — teikia "Gyveno kartą senelis ir senelė . . ." ir "Žaliojoj lankelėj". Tiktai "Kanarėlė" nesileistų taip lankstoma, labiau suveržta tradiciniuos rėmuos.

Kiekvieno veikalo savo režisūrinį variantą gausiose pastabose bei vyksmo nurodymuose teikia ir pats autorius. Mėgėjų grupės galėtų gana tiksliai, kaip iš gaidų, suvaidinti, pavyzdžiui, "Kanarėlę".

Be abejo, autoriaus nurodymai išryškina jo sumanymą, ir todėl ne vien mėgėjams jie privalomi. Tačiau labiau patyrusios ir savarankiškos grupės uždavinys — spektaklyje plėtoti autoriaus duotąją teksto medžiagą, dažnai neišskiriant ir jo pastabų. Sakysim, dramaturgas nurodo: abu Seneliai linguoja savo supamose kėdėse. Kaip jie linguoja, jau režisoriaus ir aktorių uždavinys išryškinti. Lingavimo gali būti įvairių tempų, stabtelėjimų, kontrastingų judesių. Seneliai sutaria — jie keleta kartų visiškai vienodai pasisupa: tarsi kartu galvos linkteli. Nesutaria — piktai supas priešingom kryptim. Išsitraukęs plaktuką, Senelis supasi berniokišku įsismaginimu, net kojas pirmyn mesdamas — Senelė atsargiai mąsto, lėtai traukia megztinio siūlą, ir jos kėdė vos vos pasisupus priekin stabteli, atgal — ir vėl stabteli. Visa tai, be abejo, turi būti daroma įvairiai ne dėl paties įvairumo, bet rišant su akcija, mintim, nuotaika.

Teatrinė tradicija neleidžia įbrukti veikalan jokio pašalinio žodžio, teksto atžvilgiu vienintelė laisvė — kai kuriuos dalykus praleisti. Bet režisūrinės autoriaus pastabos yra kas kita. Jos vykdytinos, jei raiškios, plė-

totinos ir kiekvienu atveju įsidėmėtinos, kad autoriaus idėja būtų teisingai suprasta. Tačiau galima jų ir atsisakyti, jei aktorius ar režisorius tikisi radę geresnę vaidybos priemonę, negu autoriaus nurodytą "tūpčiodamas vietoje" ar "nejaukiai dairydamasis".

Juk dramaturgas, teikdamas nurodymus, iš tikrųjų negalvoja pats veikalą ir pastatyti, ir kiekvieną vaidmenį suvaidinti. Jo pastangos yra sugestijos, padedančios suprasti tekstą, o skaitytojui — geriau įsivaizduoti veiksmą. Bernardas Shaw kai kuriuos veikalus palydėjo ištisais traktatais, o Šekspyras jokių nurodymų nepaliko.

Ostrauskas mėgsta parežisuoti, ir teatrui tai gali būti tiek pagalba, tiek ir primetimas, su kuriuo tenka kovoti. Bet pačiam dramaturgui — kažin, ar nurodymų gausybė nėra gana pavojinga priemonė? Juk daug lengviau skliaustuos pastabėle nurodyti, kaip veikėjas jaučiasi, negu iškelti tai veiksmu, leisti suprasti iš potekstės ar iš paties charakterio piešinio.

Su pastabom ar be jų, Kosto Ostrausko veikalai pilnai ima gyventi scenoje ir tiktai joje, o aktoriai ir režisoriai mėgsta juos paversti kūnu ir krauju. Teatras mėgsta veikalą, kuriam scena yra ne apsieinama iliustracija, bet išsipildymas.

Vilkas ir ėriukas

Suglaudžiant — visi keturi Ostrausko veikalai stilistiškai labai skirtingi: "Kanarėlė" dar alsuoja lietuviška tautosaka, realistinio fono, impresionistinės nuotaikos, su simbolistiniu priestatu; "Pypkė" — šuolis į modernų Vakarų teatrą, be tautinių bruožų, be laiko ir vietos specifikos, kur šneka negyvėliai, šneka pypkė, šneka į žiūrovus; "Žaliojoj lankelėj" — košmariškų simbolių miškas; ir "Gyveno kartą senelis ir senelė..." — makabriškas groteskas, arčiausiai priėjęs prie vadinamojo "Absurdo teatro".

Tačiau visi priemonių ir stiliaus įvairumai tik mėgina nuslėpti Kosto Ostrausko veikalų pagrinde glūdinčią, stebinančiai ryškią, pasikartojančią ypatybę. Tai dramatiška situacija, kurioje, tačiau, visai nėra arba beveik nėra kelių jėgų konflikto. Jeigu nelaikysime konfliktu pasakėčios vilko ir ėriuko konfrontacijos.

Schema yra visiems veikalams identiška: veiksminga, kažko siekianti tėra viena jėga — ir ji visada tamsi, negatyvi, griaunanti. Ji nukreipia prieš daugiau ar mažiau pasyvią, arba bejėgiškai aktyvią, auką.

Visa kita tėra "choras", kaip antikiniam teatre. Šalutiniai personažai tik ryškina situaciją bei santykius, primena, kas buvo, komentuoja.

Toji schema iš veikalo į veikalą labiau išryškėja, grynėja.

"Kanarėlės" agresyvi jėga yra pavydo ėdamas Jokūbas, jo nekalta auka — Juozupas. Gi Rokas, Aneliukės ir vaikų padedamas, kaip choras, savo siekimų neturi, konflikto vengia ir dalyvauja tik įveliamas, beveik "likimiškai" — prieš savo norą. Ir dalykai klostosi ne pagal planą...

"Pypkės" agresorius — jau ryžtingesnis, aiškaus siekimo — deimanto — vedamas Z. Jo auka yra A., o choro pareigas eina pati Pypkė.

"Žaliojoj lankelėj" smurtą atstovauja Smuklininkas, nes jis kovoja už savo kaukę, savo netikrą, pagyrūnišką saugumą — už melą. Todėl auka yra atskleidėjas, Žmogus be namų. Choras — Poetas. O Šachmatininkai tėra gyvi simboliai tamsaus lošimo iš žmogaus likimo.

Pagaliau, "Gyveno kartą senelis ir senelė...". Čia Senelių pora yra viena vientisa neracionalaus kerštо jėga, ir Studentas jų visiškai nesusivokianti, pasyvi auka. Gi choro vaidmuo — sukurti epochą, aplinką, komentuoti pasaulį — parduotas Senelių skaitomai spaudai.

Trijuos iš keturių veikalų agresyvioji jėga priveda prie to pat smurto laimėjimo: aukos nužudymo. Tiktai "Kanarėlėje" fiziškos mirties dar nėra, nors aklo senio apkurtimas yra artimas pakaitalas.

Agresorių motyvai — visada tamsūs, dažnai neracionalūs, atrodo, kad jie ne tiek sąmoningai veikia, kiek patys yra už save stipresnių jėgų stumiami. Neracionalus, gyvuliškas yra Smuklininko įsiutimas, beprasmis Senelių kerštavimas nežinia kam. Ostrauskiška ironija praskamba, kai elgeta kitam tokiam pat pavydi "turto" arba didelio pasisekimo žmonių tarpe. "Pypkėje" autorius pasišaipo iš bėdžiaus Z., kuriam pypkėje slypis deimantas reiškia išsilaisvinimą iš neturto: kai Z. nužudo A., pasirodo būta ne tos pypkės — be brangakmenio.

"Žaliojoj lankelėj" brutalus Smuklininkas mirtin išstumia savo kaukės — lyg šlovės — nuplėšėją. Tačiau tatai neišgelbsti nei jo sugriautų iliuzijų, nei ikišiolinės tariamai tvirtos padėties gyvenime.

Kaip "Pypkės" Z., taip ir "Lankelės" Smuklininkas žudyti neketino — tatai įvyko fatališkai, jiems tesant nesąmoningais įrankiais, beveik ir aukomis.

Kone identiškais žodžiais abu po nužudymo kalba:

"Z. (žiūrovams) Jūs... juk jūs matėt... kad aš... nenorėjau... aš nežinojau..." (psl. 30).

Smuklininkas kalba poetui:

"Aš nenorėjau... (Nervingai šaukdamas). Argi nematai, kad netyčia?.. (pašnibždom) visai netyčia..." (psl. 63).

Kraugeringiausi abu Seneliai: juodu žinojo, ką darė, ruošėsi tam, žudė jau vienuoliktą jauną vyrą ir dar ketino užmušti vieną, kad būtų lygus tuzinas. Vis — už savo vienturčio sūnaus pakliuvimą po automobiliu. Šiuodu veikia itin racionaliai, tik neracionaliu pagrindu. Jų aukos kaltos pranašumu į žuvusį Jonuką ir tuo, kad jos gyvena, kai jų sūnus — kape.

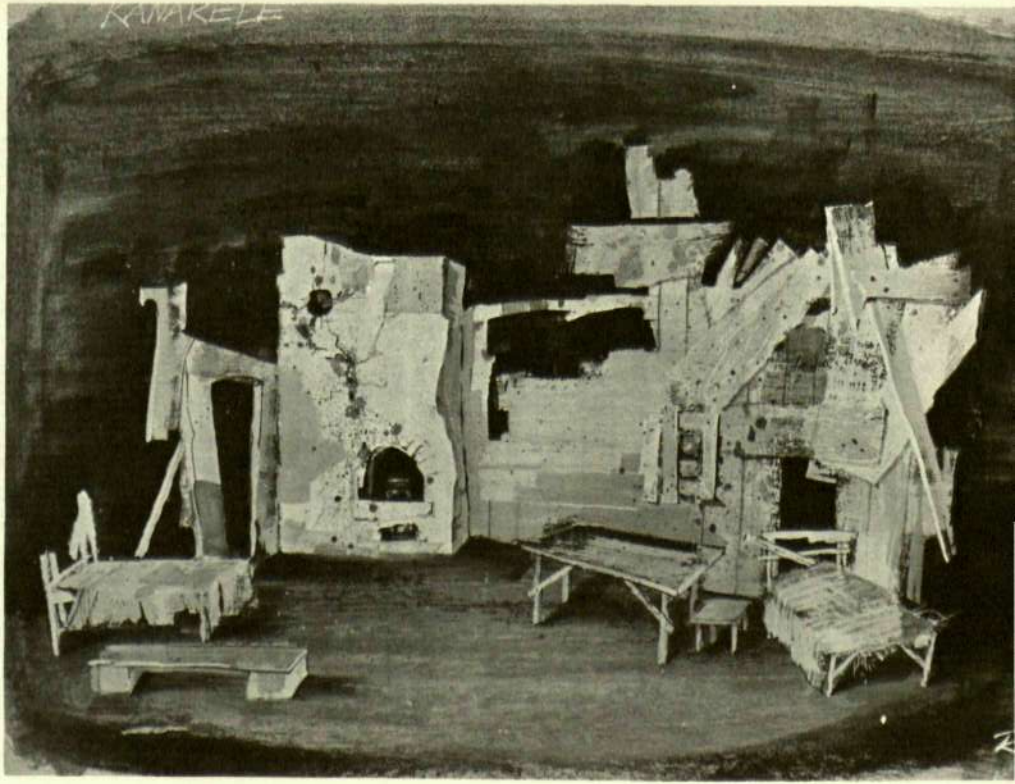

K. Ostrausko "Kanarėlė", R. Viesulo eskyzas. Nuotr. V. Augustino

K. Ostrausko "Žaliojoj Lankelėj", statyta 1964 m. Rezisierius J. Kelečius. Dail. V. O. Virkau. Aktoriai V. Juodka (Smuklininkas), J. Kelečius (Žmogus be namų), R. Stakauskas (Poetas), K. Almenas (Šachmatininkas I), R. Vėžys (Šachmatininkas II). Nuotr. A. Kezio, S. J.

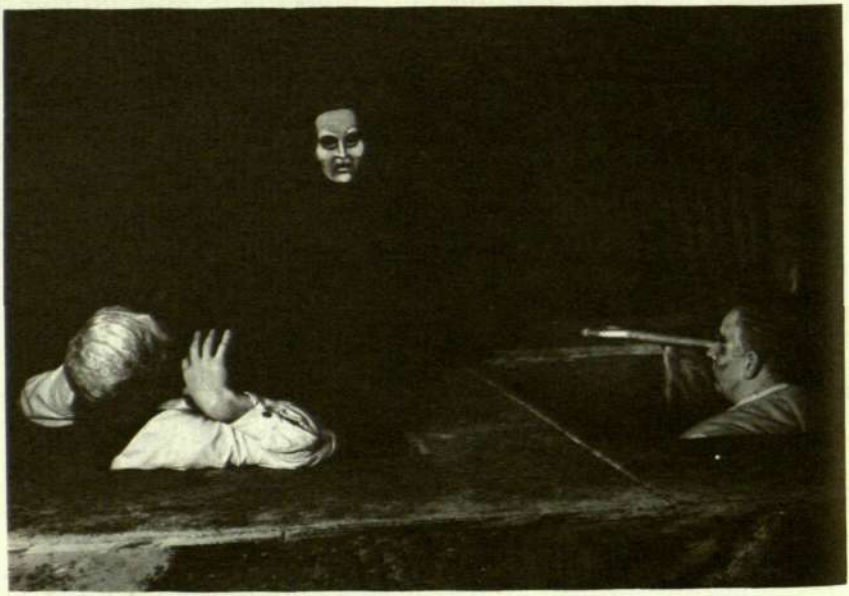

K. Ostrausko "Duobkasiai", statyta 1966 m. Čikagoje. Režisūra J. Blekaičio, talkinant D. Bylaitienei. Dail. A. Kurauskas. Aktoriai D. Juknevičiūtė, A. Dikinis, V. Ivedka, Nuotr. P. Petrylio

Aukos — skirtingos ir savo prasme, ir laikysena. Kai aklasis Juozupas apkursta, jis net nepatiria apie piktą pokštą: kad jam kanarėlę pakeitė žvirbliu. Paskutinis jo dar girdėtas dalykas buvo kaip tiktai kanarėlės giesmelė, kuri jam — pats grožis — grožis, kuris visiems esąs skirtas, kurio niekas neturįs savintis ir narve laikyti uždaręs. Tuo būdu Juozupo apkurtimas yra tarsi "pasigailėjimo smūgis", kurį jam suteikia, dieviškas prerogatyvas pasiėmęs, autorius. Juozupo lemtis (ar nelemtis) pakartota ir Aneliukės atveju: jai galutinai aptemsta protas. Pralaimėjęs fiziškai, Juozupas laimi — po savo sapno ir "bausmės" — dvasios praskaidrėjimą. Gi keršytoją Jokūbą graužia sąžinė. Dvasine prasme jis pralaimi ir kenčia, tapęs pats savo tamsių jausmų auka.

"Pypkės" auka A. neturi nei šventojo nei grožio ar teisybės kovotojo aureolės. Apskritai, būtų galima ilgai vardinti įvairiausias vertybes, už kurias jisai akivaizdžiausiai nekovoja. Aiškaus jo egzistencijos akstino nematome. O dėl savo pražūties A. nėra visiškai nedėtas: tiesą sakant, jis gerokai išerzina varguolį Z., beveik " prisiprašo" pasmaugiamas.

Konfliktas vyksta dėl daikto: pypkės. A. sako pypkės už jokius pinigus neatiduosiąs, nors, atrodo, jis nė neįtaria, kad Z. veržiasi į tariamai pypkėje slypintį lobį. Kokiu būdu pypkė taip brangi tam A., jei jis atsisako ją parduoti Z., maldaujamas, paperkamas ir grasinamas, bet drauge čia siūlo "broliškai pasidalinti", išnarstydamas į dvi dalis, čia, įkyrėjus ginčui, užsimoja sviesti pypkę į židinio ugnį? Atrodo, A. gina ne tiek daiktą, kiek save, savo laisvą valią, atsisakydamas pasiduoti bet kokiam spaudimui.

Bet lieka negana ryšku, ar čia — tik kaprizas, užsispyrimas, ar savotiškas asmens neliečiamybės gynimas.

Choro funkcijas "Pypkėje" eina pats Pypkės bal-

sas: komentuoja A. ir Z. žodžius, dažniausiai ironiškai, primena praeitį, net padeda A. atkurti jo žuvimo dienos aplinkybes. Drauge, taip pat atskambėdama antikiniu graikų teatru, Pypkė tarsi atstovauja tamsiai, likiminei galiai. Juk pagaliau dėl jos, Pypkės, įvyksta visa nelaimė.

Agresorius Z. savo pirmuoju monologu prisistato, kaip užguitas, dėl gyvenimo smūgių — gan ciniškas žmogelis. Tai ypač ryšku jo santykyje su dėde, jo liga ir mirtimi. Nužudęs A., jis nerodo sąžinės priekaištų — tik baimę. Koks bebuvo jo gyvenimėlis, dabar jis galutinai sugriautas: gresia paprasta, žemiška, sunki bausmė.

"Žaliojoj lankelėj" tas pats laukia Smuklininko: ne vien jo vidinė, netikros tvirtybės pilis sugriauta, bet ir visas buitinis pagrindas.

Smuklininko auka Žmogus be namų stoja aktyvion, dargi netikėtai aršion kovon prieš savęs apgaudinėjimą, jam peršamas netikras, tariamai lengva išeitis. Tam tikra prasme Žmogus čia tampa ne vien Smuklininko smurto ir nelemtai susiklojusių aplinkybių auka, bet ir kovotojas už teisybę. Bet nei jo isteriškai desperatiška būsena, nei pati kova nėra autoriaus motyvuota. Avangardinis teatras nemėgsta "kodėl" ar "kam".

Veiksmą komentuojančio bei iš dalies įprasminančio antikinio choro pareigos perduotos Poetui. Bet tamsios likiminės jėgos suteiktos ne jam: tai Šachmatininkų funkcija.

Paskutinio veikalo, istorijos apie du Senelius, auka yra pati tyriausia, kaip avinėlis. Studentas neturi progos gintis, neišreiškia net, apskritai, jokio savo asmeniško nusistatymo, kuris galėtų pjautis su Senelių pažiūrom: pavyzdžiui, jis galėtų būti menkesnis už juodu patriotas. Bet ne: jis tik ruošiasi vykti į tolimą kelią, o Seneliai pasiunčia jį į dar tolimesnį, aprengę nauju megztiniu — ritualiniu aukos drabužiu. Jis turi

atpirkti Jonuko žuvimą, ir todėl pats žudomas, sakytume, su meile. Ne žudomas, bet tiksliau atnašaujamas.

Nenuostabu tad, kad smurto jėgas įkūniją abu seneliokai (juodu mažiausia šimtamečiai) ne tik neišgyvena kokio gailesčio ar abejonės, bet, užmušę Studentą, jaučia didį dvasios pakilimą, kaip nuveikę kažką prasmingo, gražaus ir kilnaus. Krikščioniškos dvasios, persmelkiančios "Kanarėlę", nebėra nė kvapo.

Šiame veikale išradingai ir taupiai choro pareigas autorius perduoda tariamai objektyviai pajėgai, kuri veiksman jokia prasme nesikiša: spaudai! Tai Senelių skaitomi laikraščiai sudaro kontrastingą jų žygiui akompanimentą, drauge parodydami jų aplinką, jų gyvenomos epochos groteskišką veidą, kraupų ir komišką drauge. Ir gąsdina daugiau ne įprastinė, "normali" pasaulio padėtis — ant katastrofos briaunos: baido labiau autentiškos, Ostrausko duotos citatos savo nežmonišku komiškumu. Neišbrendama, neišsiperkama paikybė baisesnė už piktumą. Senelių darbas tarsi tik pailiustruoja šią tiesą atskiru, konkrečiu pavyzdžiu. Epochos fone jie nebėra kokia liguista išimtis. Autorius sarkastiškai šaukia mums, kad juodu veikiau yra sveikas dėsnis.

Beprasmybė

Paskutiniame savo veikale Ostrauskas arčiausiai prieina prie "Absurdo teatro" esmės. Jis jau ne vien nežiūri gyvenimo prasmės — jis teigia jo beprasmybę.

Tas beprasmybės tvirtinimas ryškėja kas veikalas pagrindiniame konflikte. Griaunamoji jėga vis tvirtesnė, piktesnė arba aklesnė. Auka — vis silpnesnė. "Kanarėlėje" psalmiškas Jokūbas dar pats prisibijo Juozupo ir šunybėms prieš jį siundo kitus. "Pypkės" A. ir Z. galėtų būti apylygiai partneriai, bet A., nieko nesiekdamas, yra pasyvesnis. "Žaliojoj lankelėj" Smuklininkas yra tokio tipo žmogus, su kokiu paprastai sie-

jame smurtą — brutalus, tvirtas, primityvaus galvojimo, o jo priešininkas Žmogus be namų — nelygus fizinės kovos oponentas, menkas, nebejaunas. "Gyveno kartą senelis ir senelė . . ." jau apskritai anapus konflikto tarp veikėjų. Konfliktas yra su pačiu neracionaliu gyvenimu, kuris visus laužo ir žudo — ir pačius Senelius. O Studentas tėra lygiai tokia pat beprasmė auka, kokia buvo ir Senelių sūnus Jonukas.

Taip mes pasiekiame patį Ostrausko dramaturgijos, seniau sakytume, tvirtą idėjinį pagrindą po kojom, šiandien, tur būt, teisingiau būtų sakyti — patį klampųjį liūno dugną, kuriame grimsta visas pastatas: beprasmybę.

Nuolatinėje Ostrausko temoje apie smurtą ir jo auką, beprasmiška yra abiejų buitis — ir Vilko, ir Ėriuko. Autorius apverkia "avinėlių" buities trapumą, pajuokia veržliųjų, aktyviųjų siekimų bei žygių bergždumą, visur įžvelgdamas aklą, beprasmišką likimą, lygų niekui — tiksliau, Niekui didžiąja raide.

Jei tos veikalų idėjiniame pagrinde glūdinčios beprasmybės žvilgsniu atsigrįšime į Ostrausko veikėjus, rasime jų nepaprastą nutolimą nuo įprastinės pjesės personažų. Tiktai "Kanarėlė" yra labiau konvencionali, ir joje Juozupas tarsi simbolizuoja senų, dar tikinčių idealais laikų gėrio ir grožio ieškotoją. Tiesa, jau ir čia prasiskverbia autoriaus ironija, nes visas tas ieškojimas rodomas tyčia labai žemoje, vargiai besąmoningoje gyvenimo pakopoje. Bet, palikus "Kanarėlę", kituos veikaluos jau nerasime veikėjų su aiškiais principais, kokiais aukštesniais potroškiais. Niekas čia nesiveržia nei tobulinti gyvenimo, nei paties savęs, niekas nesiekia kad ir labiau egocentriško išsipildymo kūryboj, veikloj ar kur kitur. Gana nuostabiu ir retu būdu, Ostrausko dramose nesiautėja viena pagrindinių gyvenimo ir scenos galybių — meilė. Nesiveržia veikėjai ir į kokius miesčioniškus idealus: turtą, visuome-

ninę padėtį, pripažinimą, naudingas vedybas, ar ką panašaus, kas stumdavo nesuskaitomus kiekius pjesių, dramų ir komedijų žiūrovams suprantamu, atjaučiamu, gyvenimišku keliu — nuo užuomazgos į aiškų sceninį išrišimą.

Pagaliau, ir pats Ostrauskas per savo veikėjus nebando dėstyti mums kokių politinių, socialinių, religinių, tautinių, estetinių ar dar kitokių idėjų. Vienintelė idėja — vadinkime ją filosofine —, kuri išryški iš visų Ostrausko veikalų sugretinimo, būtų išvada, kad gyvenimas yra piktas ir nevykęs juokas, kurio prasmė — prarasta, arba niekad ir neegzistavo. O toks nusiteikimas yra pačioje modernaus "absurdo" ar avangardinio teatro širdyje.

Iš čia kyla klausimas, kurį kol kas sunku atsakyti: ar toji beprasmybės idėja yra Ostrauskui tikra, jo paties išgyventa ir prieita? Ar, jam susižavėjus avangardiniu teatru, pasiskolinta drauge su kai kuriomis formos priemonėmis?

Mes matėme daugiau ar mažiau krikščioniškos pasaulėžiūros Ostrauską "Kanarėlėje", su stipria religine gaida. Galima būtų klausti: ar ten Ostrauskas buvo nuoširdus? Ar gal visos moralistinės tendencijos, kurios iškyla "Kanarėlėje", tebuvo formalus atributas, būdingas tokio tipo labiau įprastinėms, buitimi atremtoms pjesėms?

Žodžiu: ar idėjinė veikalo pusė yra jam esminis, ar tik atitinkamos formos dalykas?

Nors formine prasme Ostrauskas keičiasi prieš mūsų akis — nuo "Kanarėlės" į "Senelius", nors jis pats yra dar jaunas, vykstąs dramaturgas, bet jau dabar, lygindami bei stengdamiesi aptikti pačią jo veikalų esmę, būdingą visai kūrybai, mes panirome ligi išpažįstamosios beprasmybės.

Vakarų avangardinio teatro dalis, kuri bazuojasi gyvenimo, kaip beprasmybės, samprata, logiškai per-

kelia ją į pačių veikalų struktūrą, tiksliau — į tradicinio tampraus pastato išardymą. Atsisakoma ne vien veiksmo priežastingumo, nuoseklaus vystymo — atsisakoma paties charakterio: išbaigto, tikslingo žmogaus. Čia teatras, gerokai pavėlavęs, seka modernią atonalinę muziką ir iš dalies abstrakčią tapybą. Būdinga ne nauji kanonai, bet atsisakymas šimtmečiais sukurtųjų. Ne naujo teigimas, bet seno paneigimas.

Žodis — meistrui: Ionesco

Avangardinį teatrą geriausia, be abejo, suprasti iš pačių jo veikalų. Bet tiesioginiai jo kūrėjų pasisakymai nušviečia tą teatrą nauju kampu — asmenišku, žmogišku. Didžiojo mago Ionesco žodžiai (paimti iš pasikalbėjimo, paskelbto Amerikos žurnale **Show** 1965 m. sausio Nr.) išryškina ir modernųjį lietuvių teatro reiškinį, vardu Kostas Ostrauskas:

> Pasaulio atžvilgiu mano pagrindinis nusiteikimas yra nuostaba. Iš tiesų, ne tragiškas — pasaulis, gal būt, yra komiškas, keistai komiškas, juokingas.

Ionesco apie egzistenciją:

> Man niekad nepavyko visiškai įprasti prie egzistencijos — nei pasaulio, nei kitų žmonių, nei labiausiai — savo paties buvimo. Man atrodo, kad formos staiga praranda savo turinį: realybė yra nereali, žodžiai yra garsai be jokios prasmės; tie namai, tasai dangus — tik fasadas, už kurio nieko nėra; žmonės, man rodos, juda automatiškai, be priežasties. Viskas, atrodo, išnyksta kaip dūmai, viskam gresia — ir man — bematant tylomis įkristi į nežinomą prarają anapus dienos ir nakties. Kokie burtai visa tai palaiko?

Tiek pat apie gyvenimą. Apie mirtį:

> Prisipažįstu, visada buvau mirties apsėstas. Nuo ketverių metų amžiaus, kada patyriau, kad mirsiu, niekad nebuvau laisvas nuo nerimo ir baimės. Tarytum staiga supratau, kad nieko neįmanoma padaryti tam išvengti ir kad gyvenime nėra kas veikti.

Visada jutau neįmanomybę komunikuoti, izoliaciją, apsupimą... Aš rašau ir dėl to, kad rėkte išrėkčiau savo pažeminimą, savo baimę mirti.

Ir vėl, kitoje pokalbio vietoje:

Aš mirštu su savo atminimais... Mirtis neprisiartina prie mūsų. Ji jau čia — vaizduose, kuriuos ji sužlugdo. Ji mumyse. O, kad kiekvienas iš mūsų priimtų savo mirtį! Visos aistros, neapykantos, krizės yra pagrįstos tuo, kad mes nenorime mirti. Pamesti save, atsiduoti pasauliui, laiko bėgimui...

Ir, štai, kaip Ionesco sieja savo pasaulėjautą ir kūrybą:

Esu begaliniai nustebintas, kad dalykai egzistuoja, kad yra įvykiai ir aistros, spalvos ir skausmas, ir diena, ir naktis, kad ir kokie netikri, perregimi, neįmanomi pažinti tie dalykai yra: nieko vaisiai. Ir visi tie pavidalai juda, susiduria, viens kitą sunaikina. Tarsi aš dalyvaučiau, subyrant šiam kompleksui judesių, pavidalų, tų tariamų būtybių ir daiktų.
Rašydamas savo veikalus, turiu įspūdį, lyg aš prisidedu prie to subyrėjimo proceso, jį pagreitindamas, ir visa tai tapo skausmingu apsėdimu.

Atsisukant į teatrą, štai, ką Ionesco sako apie vadinamą "Absurdo mokyklą":

Tasai žodis, absurdas, kaip tik dabar nepaprastai madingas, bet ilgai jis nepatvers. Tam kartui jis yra pakankamai miglotas, kad iš tikrųjų nereikštų nieko, o paviršutiniškai apibrėžtų viską.

Labai taiklios Ionesco mintys nušviečia jo kelią į avangardinį teatrą. Jos išsivystė iš paniekos įprastiniam teatrui:

Tos jų virvutės, tampomos tokiu aiškiai matomu būdu!... Teatras gali atrodyti žemesnis, menkesnis literatūros žanras, bet jis būtinai turi būti šiek tiek didesnis už gyvenimą. Be jokių abejonių, tai efektų menas. Jis negali be jų apsieiti, ir tai kaip tiktai yra jo yda. Jauti, kaip jis viską suprastina. Literatūriniai rašytojo teksto niuansai išnyksta.

Teatras nėra idėjų kalba.
Aš priėjau įsitikinimo, kad, jeigu teatras tėra apgailėtinas visų atšešėlių sujaukimas (ir tai man kėlė rūpesčio), taip yra dėl to, kad jo išpūtimai nėra pakankamo masto. Tai, kas jame išpūsta, padidinta nepakankamai; kas negana subtilu, — per subtilu. Jeigu teatro vertingumas priklauso nuo efektų padidinimo, tai būtina juos dar daugiau padidinti. Teatrą reikėjo iškelti iš tos tarpinės zonos, kuri nėra nei teatras, nei literatūra, ir atstatyti jį savo paties rėmuose, savo natūraliose ribose. Būtina buvo siekti pat jo pamatų ligi grotesko karikatūroje, anapus blyškios sąmojingų salioninių komedijų ironijos.

Apie naujojo, šiandien kuriamo teatro reikšmę Ionesco sako:

Ką reiškia avangardas: tai teatras, kuris paruošia kelią kitam ir išbaigtam teatrui. Bet nėra nieko galutinio, viskas tėra fazė, pats mūsų gyvenimas savo esme yra praeinantis, viskas yra ko nors kito padarinys ir kito pranokėjas. Todėl avangardas tėra dabartinė istorinė išraiška — jei taip galima pasakyti — nerealios realybės, istorinės realybės.

Kokiu būdu, kokia kryptimi avangardinis menas paveikia?

Reikia kažko prilygstančio staigiam, smarkiam smūgiui, kad išsilasvintumėm iš kasdienybės daiktų bei rutinos, iš protinio aptingimo, kuris nuslepia nuo mūsų pasaulio keistumą. Be naujos nekaltybės mūsų dvasioje, be naujo ir tyro egzistencinės tiesos suvokimo negali būti teatro, negali būti meno.

Kitoje vietoje:

Kad būtų paveikus, teatras turi sunaikinti išraišką ir ją naujai atgaivinti. Aš mėginu iš naujo rasti tradiciją, bet tai ne akademiškumas, o jo priešingybė. Šia prasme, galėčiau sakyti, mano teatras yra pašaipos teatras. Ir pajuokos verta man ne kokia visuomenė, o žmogus... Kiekvienas tikras kūrėjas yra klasiškas.

Exit Ionesco. Grįžtame prie Ostrausko.

Baigminiai klausimai

Kur šiandien eina Kostas Ostrauskas?

Mes bandėme pažiūrėti į jį keturių veikalų eigoje ir matėme jį kintantį, vykstantį, tolstantį nuo realistinės vakardienos, artėjantį prie mūsų dienos avangardinio teatro.

Pakelyje jis laimėjo, bet ir prarado. Tvirta žemė po kojom buvo jam sava realistiniame plane. Matėm klaidžiojimo, pasimetimo ženklų, jam išplaukus į naujų ieškojimų kelionę.

Jo veikalų pagrinde mes radom gilėjančiai pesimistinę pasaulėjautą, tarsi, ieškodamas žmogaus gyvenimo prasmės, jis sakytų tesusidūręs su beprasmybe. Ar jis čia ir sustos, ar čia yra beviltiškas ieškojimų pabaigos atradimas? Ar tik vienas, su mūsų dienų vyraujančiom teatre nuotaikom sutampantis tarpsnis? Ir jis eis toliau — kur?

Kostas Ostrauskas yra vienas iš kelių jauniausių šiandien dar lietuviškai rašančių dramaturgų. Bet jo kūryboje nesijaučia lietuviškų šaknų: nematyti, kad jisai buvo Krėvės studentas, kad kažkada inscenizavo Sruogą, kad dar beūsis jaunuolis teatrinio oro pirmą kartą įkvėpė Kaune.

Tai, kas jo veikaluose matyt, yra Vakarai — ir kiek senesnieji, ir patys jauniausieji, kurių įtaka ypač ryški ir dar nevisada organiškai išgyventa, kartais liekanti manieros plotmėje.

Tačiau Becketto ar Ionesco beprasmybės konstatavime jaučiamas ilgos civilizacijos nuovargis ir neviltis. Ostrauskas gi pasakoja liūdnas istorijas, vėl ir vėl prasijuokdamas. Gal jis per vitališkas, per jaunas kraštutinei beprasmybei? Gal jo tauta dar nepriima nevilties — sveikų, atkaklių, gyvenimiškų žmonių tauta?

Šiandien mes džiaugiamės turį savo teatrui neabejotinai talentingą dramaturgą, kuris savo veikalais, iš

dalies vykusiais, iš dalies nevykusiais, kalbėte kalba apie reikalą ieškoti naujos išraiškos, naujo teatro.

Jo dabartinis veidas nėra nusistovėjęs. Kai kada atrodo, kad jis pats nėra tikras, kur stovi, o ypač — kur eina.

Tiesiogiai jis nieko netvirtina, už nieką nekovoja savo dramose. Mes nežinome jo santykio su savo personažais: gina jis savo groteskinius veikėjus? Tik pašiepia? Satyros priemonėm bando mus paveikti?

Atrodo, jis tik stebi, vaikšto aplinkui gyvenimą, piešia ką mato ir ką sapnuoja, kartais balsu nusikvatoja. Per garsiai juokias — slapčiomis, tur būt, verkia.

Norėtųsi palinkėti lietuvių teatro labui, kad jisai rastų save:

— Prašovei, Kostai Ostrauskai, žengt naujovių keliu, tai ir būk modernus, naujas, — bet savaip. Toks, koks esi, ne kaip tie, kurie palinkę neša Didžiojo Nieko grabą, vis negalėdami jo palaidot.

Turi gyvybės, turi ugnies: neišduok. Įpūsk, įdėk. Kad iš užgesusių, peleninių kaukių vėl išsišviestų veidai.

Visko teatre galima išsižadėti: visų efektų, visų tradicijų, visų konstrukcijos schemų, visko. Tik ne gyvo žmogaus!

1965 m. vasario 24 d.

EUROPOS CIVILIZACIJOS PRADŽIA IR INDO-EUROPIEČIŲ ANTPLŪDIS

MARIJA GIMBUTIENĖ

"Šiandien mes įsitikinom, kad archeologijos mokslas toks jaunas, o mes tokie seni". Algimantas Mackus, 1964 gruodžio 27 d.*)

Žmogaus kelias į civilizaciją buvo be galo ilgas. Devyniasdešimt aštuoni visos žmonijos proistorės nuošimčiai praėjo bemedžiojant laukinius žvėris ir begyvenant urvuose. Tačiau jau prieš devynis ar dešimt tūkstančių metų buvo pradėti sėti pirmieji kviečiai ir prisijaukinti gyvuliai — avys, ožkos, karvės ir kiaulės. (Šuo buvo prijaukintas kiek anksčiau: apie 8000 prieš

*) Čia skelbiama atkurta santrauka paskaitos, kurią Santaros — Šviesos Federacijos vardu organizavo Algimantas Mackus 1964 m. gruodžio 27 d. (dieną prieš katastrofą) Čikagos Lietuvių Jaunimo Centre. Su dail. A. Kurausku parengė mano spausdintų darbų parodėlę, paaukojęs jai beveik visą savo priešpaskutiniąją gyvenimo dieną. Paskaitą užbaigė žodžiais, pacituotais motto "Mes tokie seni" reiktų suprasti "mes tokie užsispyrusiai konservatyvūs", ką liudijo ir kai kurie po paskaitos kelti klausimai. **M. G.**

Kr. šiaurinėje Europoje ir Artimuose Rytuose). Žmonės pradėjo burtis į kaimus ir, netrukus, į miestus. Šis pasikeitimas turėjo milžiniškos reikšmės kultūros augimui. Palaipsniškas perėjimas iš maisto rinkimo stadijos į maisto gaminimo epochą buvo tikra kultūros transformacija, davusi kitus pagrindus kultūrai vystytis. Anksčiau žmonės ėmėsi iš gamtos, ką ji jiems davė gatavo, dabar reikėjo užsiauginti patiems. Žmogus pasidarė žymiai kūrybingesnis.

Dar neseniai buvo galvojama, kad žemdirbystės ir gyvulininkystės pradžia tesiekia apie 4000 metų prieš Kr. Šiandien nauji atradimai ir naujì metodai nukelia mus trimis ar keturiais tūkstantmečiais toliau į praeitį, į apie 7000 m. prieš Kr. Spėjama, kad javai visų pirma buvo pradėti auginti ten, kur jie augo laukiniame stovyje ir kur jiems augti buvo geros sąlygos, ne per sausa ir ne per drėgna, būtent — Artimųjų Rytų kalnų atšlaitėse. Lig šiol tiksliai nenustatyta, kurioje vietoje žmogaus rankos buvo pasėtas pirmasis grūdas — Palestinoje, Irake, Irane, Turkijoje ar Graikijoje. Visai galimas dalykas, kad tai galėjo įvykti toje zonoje kelios vietose.

Apie 6000 m. prieš Kr. kultūros lygis rytinėje Vidužemio jūros srityje, ypač pietinėje Turkijoje ir Palestinoje, pakilo tiek, jog jau buvo miestų, talpinusių iki 2000 žmonių, su lygiai išplanuotomis gatvėmis, plūkto molio namais, dekoruotų žmogaus dydžio freskomis ir reljefinėmis skulptūromis, ir su išsivysčiusiu religiniu kultu. Paskutiniųjų metų žinomiausios radimo vietos, liudijančios staiga iškilusią miestų kultūrą, meną ir religiją, yra Catal Huyuk ir Hacilar, pietinėje Turkijoje. Šios dvi vietos dabar konkuruoja su prieš dešimtį metų atkastu Jericho prie Jeruzalės, kuris lig šiol buvo beveik vienintelis ankstyviausios civilizacijos (su miestais, šventyklomis, prekyba) paminklu. Rytų Vidužemio srities kultūros sparnas siekė ir Egėjaus jūros zoną, apėmė Graikiją ir Makedoniją. Prieš de-

šimtį metų atkasta Argissa Magula, o dabar kasinėjama Nea Nikomedeia netoli Verojos ir Salonika, šiaurinėja Graikijoje, įrodo, kad žemdirbystė su keliomis kviečių ir miežių rūšimis, žirniais ir lęšiais bei su visais naminiais gyvuliais, su keturkampiais mediniais ir plūkto molio namais, Europoje jau egzistavo septintame tūkstantmetyje prieš Kr.

Iš Egėjaus jūros ir šiaurinės Graikijos srities neolito (naujojo akmens amžiaus) kultūros įtaka bangavo aukštyn į Balkanus iki Karpatų kalnų ir į vidurio Europą per Dunojų, o per Viduržemio jūros krantus aukštesnės kultūros srovė plaukė į Adrijos krantus, Siciliją ir pietų Italiją, Liguriją, pietų Prancūziją ir pietryčių Ispaniją. Tame laikotarpyje Europoje susiformavo keli kultūriniai blokai: Egėjaus srities (arba, archeologiškai, "proto — Sesklo ir Sesklo"), vidurio Balkanų ("Starčevo") ir vidurio Europos arba Dunojaus ("Juostinės Keramikos kultūra"), Dniepro — Doneco į šiaurę nuo Juodosios jūros, ir Adrijos bei vakarinio Viduržemio. Pastarasis blokas būdingas savo įspaustine ("impresso") keramika, dekoruota nagų ar sraigių įspaudimais. Tuo pačiu metu, kai naujos kultūrinės bangos plūdo į Europą iš pietų - rytų, Baltijos jūros srities gyventojai ramiai tęsė gerovės amžių žvejų ir medžiotojų stadijoje, nes, ištirpus paskutiniesiems ledams , klimatas buvo šiltas ir sausas, žėlė miškai, kuriuose buvo pakankamai briedžių, šernų, stumbrų ir kitų miško žvėrių, ir buvo daugybė žuvingų ežerų. Pereiti į žemdirbystę ir kirsti miškus tada dar nebuvo reikalo. Žemdirbystė ir gyvulininkystė pietinį Pabaltijį pasiekė pora tūkstančių metų vėliau: ketvirtajame tūkstantmetyj prieš Kr.

Šeštame tūkstantmetyje prieš Kr. Anatolijoje pasirodžiusi keramika netrukus persimetė į Egėjaus jūros sritį ir Balkanus ir sparčiai vystėsi tiek formos, tiek ornamento atžvilgiais. Buvo dažoma keliomis spal-

vomis. Skulptūros menas tęsė paleolito (senojo akmens amžiaus) tradicijas, tik dabar buvo vaizduojami ne laukiniai žvėrys, bet naminiai, ir žmonės. Daugiausia yra rasta žemės arba vaisingumo deivių figūrėlių. Ankstyvųjų žemdirbių religija buvo persisunkusi moteriškojo principo svarbumu gamtoje. Žemės deivių arba "Didžiosios Motinos" statulėlių buvimas kiekviename mieste, kaime, name prie židinio, žmonių grupavimasis dideliais kaimais ir dideliuose namuose bei ypatingas keramikos meno išbujojimas verčia archeologus galvoti, kad neolito kultūra Artimuosiuose Rytuose, Egėjaus jūros srityje, Balkanuose ir vidurio Europoje tvarkėsi matrilinearinės sistemos rėmuose. Kultūra tolydžiai vystėsi, mainų prekyba augo, bujojo menas ir religiniai kultai. Ketvirtame tūkstantmetyje pradėtas vartoti varis iš Artimųjų Rytų mainais išplito visuose Balkanuose ir siekė Dunojaus sritį vidurio Europoje. Naujos kultūrinės įtakos į Europą pakartotinai plito iš Anatolijos (Turkijos). Jos pirmiausia siekė Egėjaus jūros sritį, toliau per Axios (Vardar) upės slėnį šiaurinėje Graikijoje ir pietinėje Jugoslavijoje Dunojų ir Dunojumi vidurio Europą.

Pietrytinio kultūrinio bloko žmonės buvo Vidužemio rasės, smulkūs ilgagalviai. Per Balkanus ir Dunojų vykusi pakartotina migracija iš pietų - rytų šį fizinį žmonių tipą atnešė ligi vidurio Europos (Vengrijos, Austrijos, Čekoslovakijos, Vokietijos, pietų Lenkijos). Visoje šiaurinėje ir vakarinėje Europoje gyveno vietiniai paleolito laikų palikuonys, daug masyvesnio tipo, vadinamosios Crô-Magnon rasės žmonės. Į šiaurę nuo Juodosios jūros ir Kaukaze vėlyvajame paleolite bei mezolite (viduriniajame akmens amžiuje) randamas trečiasis fizinis tipas — gracingesnis už Crô-Magnon žmones. Tačiau neolito pradžioje į šiaurę nuo Juodosios jūros atkeliavo masyvūs europiečiai iš šiaurės - vakarų.

Trečiajame tūkstantmetyje prieš Kr. Europos ci-

vilizacija neolito - chalkolito*) rėmuose buvo pasiekusi aukštą laipsnį. Subrendo atskiros kultūrinės grupės, išvysčiusios savo meno stilius ir gyvenimo būdą, prisitaikiusios prie įvairių gamtinių sąlygų. Nežinia kiek ilgai ir kuria kryptimi dar būtų augusi toji pati Europa, jei nebūtų užpūtę kiti vėjai, iš visai kitos krypties nei per keturis tūkstančius metų, būtent, iš šiaurės - rytų.

Kol Europos žemdirbiai ir gyvulių augintojai kūrė savąją kultūrą, tur būt, nieko nežinodami, kas gyvena už Volgos, Uralo ir Kaspijos jūros, Eurazijos stepių gyventojai tarp žemutinės Volgos ir aukštutinio Jenisėjaus (dabartiniame pietų Sibire) veržėsi į vakarus, masinami aukštesnės kultūros ir ieškodami naujų ganyklų savo arkliams, galvijams ir avims, nes jų ekonomija buvo pagrįsta gyvulių auginimu bent nuo ketvirtojo tūkstantmečio prieš Kr. (anksčiau jie buvo mezolito lygio medžiotojai ir žvejai). Kaplinis žemės ūkis jiems turėjo būti pažįstamas taip pat apytikriai nuo to paties laikotarpio. Panašiai kaip mongolų bandos istoriniais laikais, stepių gyventojai iš už Volgos įsiveržė į dabartinės Ukrainos žemes apie ketvirtojo tūkstantmečio galą ar apie 3000 m. prieš Kr. Dniepro žemupyje visai tikrai jų būta apie 2500 — 2300 m. prieš Kr. Čia jų palikta visa eilė įspūdingai įtvirtintų piliakalnių, su impozantiškomis akmenų sienomis iš tos pusės, kuri nebuvo gamtos apsaugota. Pasiekę Juodąją jūrą, jie nebesustojo ir veržėsi tolyn į Europą kaip vulkanas: į vidurio Europą, į visą Baltijos jūros sritį, į vidurio Rusiją, į Karpatų sritį, Transilvaniją, rytinius Balkanus, Graikiją, Anatolijos vakarus ir šiaurę, šiaurinį Kaukazą ir per Kaukazą iki Mezopotamijos. (Ž. pridedamą žemėlapį, vaizduojantį indo - europiečių, žemėlapyje vad.

*) **Chalkolitas** (iš **chalkos**, graikiškai "varis" ir **lithos** "akmuo") — naujojo akmens amžiaus kultūra, kai jau buvo pažįstamas metalas, bet dar nebuvo pakeitęs akmeninių įrankių ir ginklų. Pirmieji vario dirbiniai daugiausia buvo papuošalai.

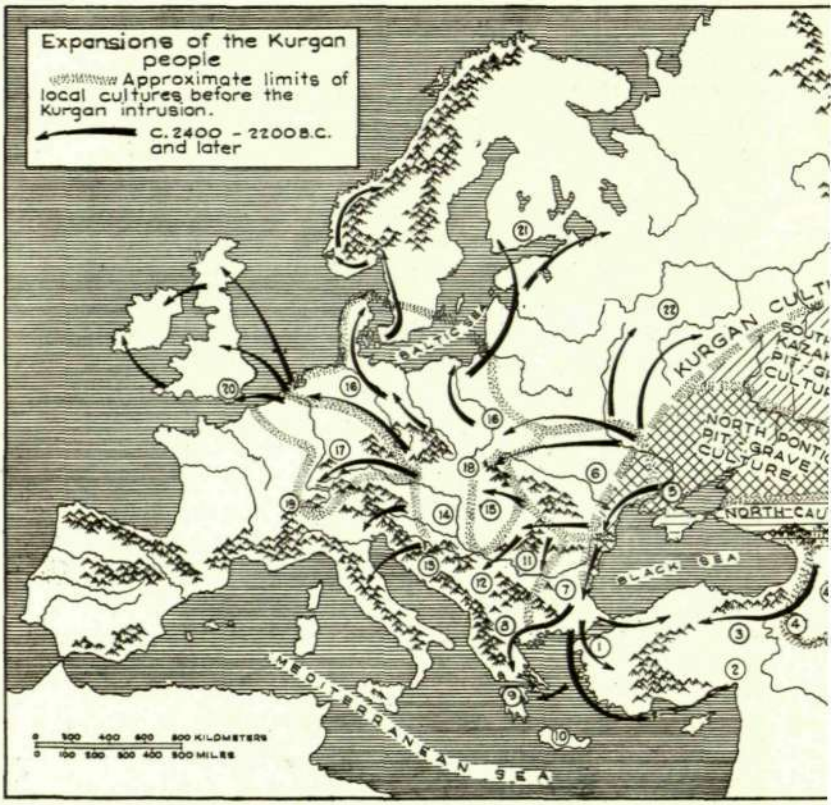

Pilkapių (Kurgan) kultūros plėtimasis.

Apie 2400 — 2200 pr. Kr. ir vėliau.

Vietinių kultūrų apitikrės ribos prieš indo - europiečių invaziją.

"Kurgan culture" — "Pilkapių kultūros" veržimąsi Europon ir Mažojon Azijon. Skaičiais sužymėtos Europos ir M. Azijos kultūros prieš indo - europiečių invaziją). Ši ekspansija Carbon 14 metodo pagalba bei destrukcijos pėdsakų datomis Anatolijoje ir Peloponese datuojama apie 2300—2200 m. prieš Kr.

Naujieji ateiviai atsinešė visai kitonišką kultūrą, religiją, socialinę struktūrą (patrilinearinę), skirtingą fizinį tipą. Tai buvo aukšti ilgagalviai, stambesni nei Vidužemio pajūrio žmonės, bet žymiai gracingesni už senuosius Europos Crô-Magnon rasės žmones. Tie žmonės buvo ne kas kitas kaip mūsų protėviai indo-europiečiai. (Čia žodis "mūsų" reiškia: baltų, slavų, germanų, keltų, ilyrų, frygų, italikų, tocharų, armėnų, albanų, graikų, hetitų, trakų ir indo - iranėnų). Archeologiškai jų kultūrą vadinu "Pilkapių kultūra" ("Kurgan culture"), kadangi jie savo mirusius laidojo pilkapiuose (kapo duobė buvo užpilama žemės sampilu). Ta pati kultūra dar irgi vadinama "Virvelinės Keramikos" (kadangi nauji ateiviai atsinešė su savimi paprotį dekoruoti puodus virvutės įspaudimais) arba "Kovos Kirvių" kultūra, (kadangi akmens ar vario kirvis buvo vienas iš būdingiausių radinių). Pradėję skverbtis į vakarus bei į Artimuosius Rytus per Kaukazą, pilkapių kultūros žmonės pasiskolino ir prisitaikė visą eilę technologinių žinių, pavyzdžiui, iš Transkaukazijos metalurgų — metalurgijos meną, o iš Mezopotamijos — vežimą. Nors ir bendrai žemesnės kultūros, jie padovanojo Europai ir Artimiesiems Rytams vieną svarbų dalyką — arklį.

Visa suglaudžiant, ką mums jau yra atskleidę archeologiniai tyrinėjimai ir nepamirštant, ką jau seniai yra skelbusi lyginamoji kalbotyra, etnologija ir mitologija apie indo - europiečių protautę ir prokalbę, galime teigti, jog indo - europiečių protėvynė nėra buvusi Europoje, o į rytus nuo žemutinės Volgos Eurazijos stepėse. Prieš 5000 metų iš ten pradėjo veržtis į vakarus ir apie 2300—2200 m. prieš Kr. užkariavo beveik

du trečdalius Europos teritorijos, dalį Anatolijos, Kaukazo ir Irano. Indo - europiečių ekspansija nebuvo žmonių transplantacija, bet užkariavimas ir destrukcija, nes senosios Europos kultūra sunyko. Galime spėti, kad ateiviai, nesuprasdami vietinių žmonių kalbos, privertė juos išmokti jų kalbą, o dėl labai įvairaus kultūrinio substrato ir kultūrų mišinio skirtingai formavosi atskiri indo - europiečių kalbos dialektai, kol amžių tėkmėje išsivystė į atskiras kalbas. Indo - europiečių visuomeninė santvarka buvo tiek potenciali ir jos karaliai tiek galingi, jog ir ji, kaip ir kalba, greitai įleido šaknis užkariautuose plotuose. Indo - europiečiai buvo nepalyginamai judresni už senuosius Europos gyventojus, kadangi jie neturėjo nei miestų, nei šventyklų, nei daug turto, išskyrus gyvulių bandas. Gyveno nedideliais kaimais po šimtą ar daugiau vienos giminės žmonių, o gimininių bendruomenių junginiai sudarė kiltį, kurią valdė karalius (ar "kunigaikštis", abu žodžiu svetimos kilmės. . .) ir kilmingųjų taryba. Tarp žemdirbių ir valdančiosios klasės dar buvo karių luomas. Šitokią visuomeninę santvarką liudija tiek kalbos, tiek ankstyvieji rašytiniai šaltiniai, tiek archeologiniai duomenys.

Naujos kultūrinės grupės kūrėsi ant senosios Europos griuvėsių. Jau apie 2000 m. prieš Kr. Europoje pagal radinius matome naują kultūrų susigrupavimą, tarytum mozaiką, sulipdytą visai iš naujo. Vidurio Europoje, Pabaltijy ir Vidurio Rusijoje pilkapių kultūra gana greitai įsigalėjo ir nustelbė substrato kultūras. Dunojaus srityje, Vengrijoje, vakarų Rumunijoje bei Jugoslavijoje, senųjų kultūrų palikuonys dar laikėsi beveik 500 metų. Ten, kur ateiviai rado žymiai aukštesnę civilizaciją, jų pačių kultūra, pasisavindama aukštesnės kultūros elementų, greitesniu tempu kilo aukštyn, pavyzdžiui Graikijoje, kur Helados kultūra išaugo į indo - europietišką stebėtinai turtingą Mikėnų kultūrą, arba Anatolijoje, kur susikūrė hetitų imperija.

Ten, kur jie rado žemės turtų, jų kultūra augo sparčiau. Pavyzdžiui, Karpatų, Alpių bei Bohemijos ir vidurio Vokietijos kalnų papėdėse randamas varis ir alavas nulėmė žalvario amžiaus gimimą Europoje ir prekybos suintensyvėjimą, o Baltijos gintaras atvėrė civilizacijai vartus į Pabaltiją.

Baltų atsikraustymas į sritį tarp Baltijos jūros ir vidurinės Rusijos sietinas su ta indo - europiečių banga, kuri liejosi per Dnieprą į šiaurę ir per Volyniją bei Lenkiją į rytų Pabaltiją. Prieš 4000 metų plote, kuris dabar apima Lenkiją, išskyrus jos pietų - rytų dalį, Rytprūsius, Lietuvą, Latviją, Gudiją ir vakarinę vidurio Rusijos dalį, buvo išplitusi gana vienalytė kultūra, tarytum atskiras medžiaginės kultūros dialektas, nors nedaug kuo tesiskyrė nuo kaimyninių grupių. Čia amžių tėkmėje išaugo ir diferenciavosi į smulkius vienetus baltų kultūra. Jos vystymąsi apsprendė gamtinės sąlygos, prekyba, kaimynų įtakos ir agresijos.

Bibliografija ir šaltiniai šios paskaitos faktams ir tezėms minimi keliuose paskutiniuose autorės darbuose:

"The Indo-Europeans: Archeological Problems", **American Anthropologist,** Vol. 65, 1963, No. 4.

The Balts, London-New York, 1963.

"European Prehistory: Neolithic to the Iron Age", **Biennial Review of Anthropology, 1963.**

Bronze Age Cultures in Central and Eastern Europe, Paris — The Hague — London, 1964 (Mouton & Co.).

Civilizacijos pradžia besidomintiems rekomenduotina knyga **The Dawn of Civilization,** red. S. Piggott, New York — Toronto — London. 1962.

"Viskas praeina", litografija

VIDA KRIŠTOLAITYTĖ

gimė 1939 m. Kaune. 1957 m. pradėjo meno pedagogikos studijas College of Mount St. Joseph, Cincinnati, Ohio. Jas tęsė toliau University of Illinois, Navy Pier, vėliau Urbanoje, kur 1961 m. gavo bakalauro laipsnį. Trejis metus mokytojavo Čikagos miesto vidurinėse mokyklose ir tuo pačiu metu gilinosi tapyboje ir grafikoje Čikagos Meno Institute. Šiuo metu ruošiasi magistro laipsniui Pratt Institute, New Yorke.

"... jutimo procese", intaglio

"Atimtai moterystei", litografija

"Sopolingoji motina", litografija

"Jo gėlės", intaglio

"Paradoksas", intaglio →

LAISVIEJI IR PAVERGTIEJI

SUDIEV, ISTORIJA; SVEIKA MEILE

Czeslaw Milosz, **Une autre Europe** (Paris: Gallimard, 1964).

Kaip Marcel Proustui duris į praeitį atrakino bulkutės (madeleine) skonis, taip Česlovui Milošui atsitiktinai prie Lehmano ežero aplankytos pastogės aromatas priminė jo vaikystę bei tėviškę ir paskatino jį parašyti knygą **Rodzina Europa**, kurią 1959 m. išleido lenkų žurnalas **Kultura** Paryžiuje. Čia aptariamoji prancūziškoji versija pasirodė po penkerių metų.

Knygos pradžioje Milošas pareiškia, jog jo tikslas dvilypis: nupiešti Rytų Europos profilį ir "keliauti į savo praeities dugną". Kitais žodžiais, tai Milošo autobiografija ir Rytų Europos biografija, viena kitą apipinančios ir aiškinančios tarp tų pačių viršelių.

Lietuviui skaitytojui ši knyga įdomi ir artima ne tik dėl Rytų Europos problemų gvildenimo, bet ir dėl autoriaus iš dalies lietuviškos kilmės ("takij litwin" — savas, bet egzotiškas tautietis, su keistom šaknim ir keistais interesais — kaip jį apibūdino lenkų poetas New Yorke), ir dėl stambaus, antro Lenkijos, Lietuvos vaidmens jos puslapiuose. Skaičiusieji Milošo autobiografinę apybraižą jo įvade į **Epochos sąmoningumo poeziją** (Buenes Aires: Literatūros Lankai, 1955), čia ras apybraižos skeleto kūną.

Kilusį iš mišrios šeimos (serbų kilmės tėvas, pusiau lietuvė motina), gimusį Šeteiniuose, netoli Kėdainių ir rašiusį lenkų kalba, Milošą ypač domina tautybės sąvoka. Jis aprašo tautybės pasirinkimo neracionalumą: 1920 m. jo tėvas užsivilko lenkų uniformą, o jo giminaitis Oskaras Milašius gynė Lietuvos bylą Paryžiuje. Jo motina tikėjo į "namų, gimtosios provincijos", o ne tautos ar valstybės patriotizmą.

Gimtinės atsiminimai lydėjo Milošą visą gyvenimą, ir jo ankstyva gamtos meilė yra neatjungiamai susijusi su Lietuva. Skyrelyje apie "šaknų ieškojimą" jis atkuria ramų, istorinį,

"nerevoliucinį" Labūnavos pasaulėlį, kalba apie lietuvių ūkininkijos "taip flamandišką medžiagos meilę". Grįžimą Lietuvon po I Pasaulinio Karo tremties jis aprašo kaip rojaus atradimą. Vilniuje, "jėzuitiškame Lotynų Amerikos mieste", jis pažinojo kiekvieną akmenį: ten jis buvo paskutiniųjų Lietuvos valstybės dienų liudininku. "Ne, aš nemėgdžiosiu tų, kurie ištrina savo pėdsakus", yra vienas pagrindinių knygos motto.

Lietuvius glostanti Milošo plunksna aštriai dreskia lenkus — "Romos imperijos žydus". Jo lenkiškosios visuomenės paveikslas tarp dviejų pasaulinių karų pilnas tamsių spalvų. Savo aštria lenkiškojo mesianizmo ir katalikybės bei nacionalizmo vedybų kritika Milošas įsijungia į pastaruoju dešimtmečiu vykstantį lenkų istorijos ir idealų pervertinimą tėvynėje ir emigracijoje. Tačiau jo kritiškas žvilgsnis nėra kraštutinai neigiamas; jis mėgina atitaisyti eilę vakarietiškųjų nesusipratimų apie Lenkiją, primindamas, jog Lenkijoje nebuvę "žiaurių ekstremizmų", aiškindamas lenkiškojo antisemitizmo pobūdį.

Milošo knygos branduolys yra jo sąmonės vystymosi aprašymas: pasaulėžiūros kristalizavimasis, suartėjimas su marksizmu, žingsnis į komunizmą, šuolis nuo komunizmo. Gimnazijoje dvi galybės rungiasi dėl jo sielos pagal visas dialektinės geometrijos taisykles: katalikybė, atstovaujama jėzuito Hamsterio, ir socializmas, profesoriaus Rožeko pavidale. Milošas pirmiau linksta į Hamsterį, paskui pasuka į socializmą — tarp jo ir katalikybės atsiveria plyšys. Autoriaus savęs analizė čia meistriška. Žvelgdamas į save dabar jis dar randa "instinktyvų ryšį" tarp savęs ir katalikybės. Pasak Milošo, savo požiūryje į religiją jis likęs ištikimas motinai ir lietuviškam misticizmui.

Kodėl Milošas pasuko "kairėn"? Jis nurodo į kairės ir reakcinės dešinės poliarizaciją tarpkarinėje Lenkijoje, į savo tapimą "nuošaliečiu", į "neišvengiamą" suartėjimą su komunistais. Milošas nesigailėjo tarpkarinės Lenkijos, "mirštančios visuomenės... mesianiškos ir patetiškos", žlugimo. Neįsijungė jis ir į rezistenciją, kurioje jis tematė "nerealumą ir nacionalinę ekstazę".

Kita svarbi Milošo marksistėjimo priežastis glūdi pačioje jo tragiškoje epochoje. Jo knygos puslapiais driekiasi ilga eilė jo jaunystės draugų vardų, talentingų ir daug žadančių, bet anksčiau ar vėliau karo ir okupacijų sunaikintų. Tragedijos akivaizdoje poetinis žodis jam plyšo kaip muilo burbulas. "Kodėl Europa smuko taip žemai?", sušunka autorius. Į tą klausimą jis negavo atsakymo pačiomis juodžiausiomis dienomis — marksizmas, su savo Vakarų kritika ir "istorijos dvasia", jam, skausmuoliui, atrodė paskutinis šiaudas išsigelbėjimo beieškant.

Tą nusivylimo Europa "sielos naktį" Milošas, be abejo, prisiminė ir senąsias nuoskaudas, kurias jis aprašo ankstesniuose skyreliuose: rytų europiečio pavydą vakarinei Europai; užrašą prie Prancūzijos sienos, kad lenkams — Prancūzijos "dvasiniams broliams" — įėjimas uždraustas; atradimą Paryžiuje ne tik tikėtosi žavesio, bet ir "industrinės civilizacijos sterilinio pragaro" ir t.t.

Pagrindinės įtakos Milošui padarė Tigras (1958 m. mirusio žymaus lenkų intelektualo slapyvardė), įdomiausias knygos personažas, su kuriuo mirtimi autorius užsklendžia **Une autre Europe.** Tigras, istorijos religijos žynys par excellence, savo "sokratišku spinduliavimu" dominavęs Milošą jųdviejų nelygiame santykyje, privedė jį prie "tos pabaisos, istorinės būtinybės" altoriaus. Jis tikina Milošą, jog stoti priešais istoriją reikštų nusidėti "prieš visatos struktūrą, kuri yra racionali". Kadangi, pasak Tigro, komunizmas atstovavo istorijos krypčiai, jis ir Milošas, kad ir meluodami komunizmo naudai tarnautų *ateities tiesai*. Ar Tigras, *menąs "vabzdį, kuris prisitaiko prie žolės spalvos"*, buvo marksistas? — klausia Milošas ir savo atsakyme suteikia labai įdomią asmeniską užuominą: "Čia reikia išduoti bauginančią paslaptį — 'marksistai', gal būt iš viso neegzistuoja, nes šis terminas apima labai skirtingus ir *dažnai vienas kitam prieštaraujančius požiūrius*". Tigro epizodai itin įdomūs, prisimenant sukilimą prieš aklą istorijos apoteozę dabartinėje Lenkijos ir Rytų Europos aplamai literatūroje bei filosofijoje (ypač marksisto L. Kolakowskio raštuose). Tigro dilema taip pat atšaukia Bertolto Brechto dilemą ir agoniją.

Tigro istorijos religijon perėjęs autorius eventualiai pasirinko egzilį, palikdamas kultūros atašė postą Paryžiuje. Kas ištraukė jį iš istorijos deivės glėbio? Milošas nuodugniai analizuoja priežastis. Marksistai, kuriuose jis ankstyvoje jaunystėje *jautė "kažką gyvo, tvirtinančio", palaipsniui atstūmė jį* savo "dogmatiškumu". Jis taip pat pamini poeziją, kuria jis siekė ištausoti sau savo vaikystę; sau padarytą pažadą "niekad nepasiduot inercijos galiai"; iš lietuviškosios gimtinės atsineštąsias "patriarchalines ir žemdirbines tradicijas"; ir "sveiko proto pagundą". Pati poetinė disciplina, rašo jis, "neįmanoma be nuostabos jausmo ir pamaldumo, be tikėjimo į begalybę egzistencijos sluogsnių, glūdinčių obuolyje, žmoguje ar medyje. Tokia buvo mano vidinė citadelė, maldos citadelė..." Be to, grįžus namo iš diplomatinės tarnybos, jį paveikė stalininės Lenkijos slogutis; žmonės žiūrėjo į jį su panieka, nes jis priklausė "naujajai klasei".

Tremtiniu bebūnant, jame susikristalizavo nauja ištikimybė — "gimtinei Europai": "Lenkija, Dordogne, Lietuva, Savoja, Vilniaus ir Lotynų Kvartalo gatvelės, jos visos susiliejo, ir aš tebuvau elenas, pakeitęs savo miestą". Amerikoje jis pasigedo "istorijos jausmo ir tuomi tragiškojo pajautimo..." Joje jis jautėsi vienišas — joks amerikietis jo nesupratęs. Knygai baigiantis, Milošas pareiškė tvirtą nusistatymą likti Europoje. Dabar, betgi, jis jau keleta metų gyvena ir dėsto Kalifornijoje. Jo persikėlimo motyvai sudarytų įdomų šios knygos priedą.

Milošo stilius prancūziškai aiškus, disciplinuotas. Kaip poetas, jis nepamiršta, jog "vaizdai galingesni už (abstrakčią) mintį". Jo vaikystės ir ankstyvos jaunystės aprašymai primena filminių vaizdų seką: "žavinčių ir margų vaizdų chaosas". Rusų imperija jo vaikiškoms akims yra "uniformos, ūsai". Karuose ir revoliucijose Milošas, kaip Stendhalis, moka pastebėti komišką detalę, kaip pvz. ožką, sustabdžiusią lenkų šarvuotą traukinį. Jo proza įvairuoja tarp gana kasdieniško žurnalizmo, poetiškų pasažų, epigraminių sakinių, ir novelistinių įtarpų.

Milošo užmojis suderint geografinės srities ir asmens biografijas nevisai pavyksta. Knyga svyruoja tarp kartais sausokos istorinės ir sociologinės informacijos ir intensyvios asmeninės išpažinties. Lyginant **Une autre Europe** su didžiosiomis autobiografijomis, jai stokoja ištisinio impulso, visas knygos dalis vienijančios meninės ugnies. Pastatant Milošo autobiografiją prieš kitas jo knygas, matyti, kad komunistinio istorijos fatališkumo trauka išsamiau ir giliau atvaizduota **Belaisviame prote**, okupuota Varšuva ryškiau suliepsnuoja **Galios paėmimo** romane, jo jausmo ir mąstysenos niuansai turtingesni poezijoje. Tačiau **Une autre Europe** tuo reikšminga, kad ji apima visus šiuos įvairius elementus. Knyga prašosi išverčiama į lietuvių kalbą — keletas jos puslapių pasako daugiau apie Lietuvą, Rytų Europą, moderniojo žmogaus dilemą, negu visos agonizuojančios Gliaudos pseudo-knygos.

Milošo vidinės raidos kreivė įšvirkšti Hegeliui. Hegelis pradėjo savo filosofinį kelią su meile, kaip pagrindine žmogaus tikrove, ir baigė jį istorijos sudievinimu; Milošas pradėjo su istorija ir baigia su meile. Pasiskolintam **Une autre Europe** egzemplioriuje radau įrašą pieštuku: "Kokia meilė? Žmogaus, Dievo, gamtos?" Įrašo autorius teisus — Milošo aprašytosios "meilės" bruožai neryškūs. Bet kai benuskęstąs žmogus pamato kranto siluetą ir sušunka "žemė", jis žino, ką ir kiek daug tas žodis reiškia. Ateity gal jis sugebės jį ir aprašyti.

Algirdas Landsbergis

MITAI IR LIETUVOS LAISVINIMAS

Kiekvienos tautos ar visuomenės gyvenime mitai yra palyginti svarbus faktorius.*) Žmonės tiki į mitus, norėdami pasisemti stiprybės, užmiršti netolimą praeitį arba bent savo mintyse pakeisti dabartį. Visokios valdžios propaguoja mitus, bandydamos tautas įtikinti, sustiprinti, užliūliuoti. Mitai gali būti istoriniai, politiniai, ekonominiai, religiniai ir pan. Kartais jų įtaka pozityvi (pvz., istoriniai mitai gali sustiprinti jaunimo pasišventimą tautinėms institucijoms), bet dažniausia ji yra negatyvi. Negatyvi, nes mitai, neatitikdami faktams, turi tendenciją žmonės apgauti. O tai sunku pateisinti, nors ir labai kilnių tikslų siekiant.

Šio straipsnio tikslas padiskutuoti keletą tokių negatyvių mitų, kurie šiuo metu populiarūs Amerikoje gyvenančių lietuvių visuomenėje. Mūsų spaudoje dažnai galima užtikti teigimą, jog laisvajame pasaulyje egzistuoja tarptautinė konspiracija, kurios vienas iš svarbiausių tikslų sutrukdyti pavergtųjų Rytinės Europos tautų išlaisvinimą. Į šios konspiracijos eiles įtraukiamos įvairios grupės, tačiau jos nuolatiniai nariai ir vadovaujančios figūros būna žydai. Atrodo, kad jie šioje konspiracijoje reikalingi dėl dviejų priežasčių: gąsdinti lietuvius ir nesugriaunamai įrodyti, jog konspiracija tikrai egzistuoja.

Mumyse jei jau žydas, tai ir bent prokomunistas. Ir žydai, kaip dauguma mūsiškių yra įsitikinę, kontroliuoja Baltuosius Rūmus, Valstybės Departamentą, Demokratų partiją, profesines sąjungas, spaudą, radio, televiziją ir t.t. Taip šios institucijos pasidaro konspiracijos instrumentai. Daugiau jokių įrodymų ir nereikia. Belieka tik balsuoti už respublikonus ir jungtis į dešiniųjų radikalų organizacijas.

Kyla klausimas: kur yra tokio juokingai naivaus galvojimo priežastys? Kodėl tie žydai yra nuolatiniai visokių lietuvių tautai šunybių autoriai? Kodėl tik paminėjus žydo vardą lietuviški protai užsidaro ir užmiršta bet kokias objektyvumo ir tolerancijos sąvokas? Kodėl minėtos konspiracijos egzistencijai įrodyti žydai vaidina svarbiausią vaidmenį? Kodėl ne gudai, rusai, lenkai ar ukrainiečiai? Atrodo, kad tokiam galvojimui priežasčių tenka ieškoti Nepriklausomoje Lietuvoje ir ypatingai, pirmajame bolševikmetyje.

Nepriklausomoje Lietuvoje antisemitizmas buvo maždaug

*) Šis straipsnis, kiek pakeistas, 1965 m. sausio mėnesį buvo skaitytas New Yorko Santaros-Šviesos skyriaus susirinkime.

tokio intensyvumo, kaip ir kitose Rytų Europos valstybėse. Mažesnis, negu reakcionieriškose Lenkijoj ir Rumunijoj, bet didesnis, negu pažangesnėje Čekoslovakijoje. Nors Lietuvoje oficialaus antisemitizmo nebuvo, neoficialiai jis kartais pasireikšdavo, kaip, pavyzdžiui, universitetuose. Toks antisemitizmas buvo daugiausia profesinės ir ekonominės kompeticijos išdava. Tačiau jis buvo sporadiškas ir santykiai tarp lietuvių ir žydų Nepriklausomoje Lietuvoje nebuvo blogi.

Tie santykiai stipriai pablogėjo pirmosios bolševikų okupacijos metu, kai palyginti didelis skaičius Lietuvos žydų palankiai sutiko Raudonosios Armijos invaziją ir vėliau aktyviai įsijungė į įvairias sovietines institucijas, įskaitant ir NKVD. Čia reikia pažymėti, jog iš maždaug 250,000 Lietuvoje gyvenusių žydų tiktai mažuma pasidarė Komunistų partijos ir jos saugumo organų agentais. Tačiau nuo to laiko daug lietuvių pradėjo žiūrėti į visus žydus, kaip tautos išdavikus.

1941 m. vokiečiams okupavus Lietuvą, jos žydų likimas buvo kur kas žiauresnis, negu lietuvių bolševikų okupacijos metu. Virš devyniasdešimt procentų Lietuvos žydų buvo iššudyta. Šios žudynės buvo vokiečių suorganizuotos ir daugiausia jų pačių įvykdytos. Tik labai mažai lietuvių, iš dalies kriminalinio elemento ir buvusių komunistų, dalyvavo žydų naikinime. Kiek daugiau bandė žydams padėti, tačiau didžiausias procentas liko indiferentiškas tragiškam žydų likimui. Greičiausia dėl to, jog laikė, kad tautos "išdavikai" lietuvių pagalbos neužsipelnė, ypač kai tokia pagalba vokiečių okupacijos metu buvo labai rizikingas dalykas.

Ši šiurpi praeitis dar ir dabar yra svarbus faktorius žydų ir lietuvių pažiūrose. Pirmieji lietuvius vis dar laiko entuziastiškais nacių talkininkais. Antrieji neatskiria komunisto nuo žydo. Daug abiejų tautų narių emociškai šiuo atžvilgiu gyvena praeityje. Tai nei logiška, nei realu, tačiau, žinant žmogaus prigimtį, gal būt, neišvengiama. Bet ar iš tikrųjų taip turi būti? Ar nėra kitokių netolimos praeities pavyzdžių?

Jų yra, ir jie sugriauna teorijas, kad yra žmogiška lietuviams ir žydams amžinai vieniems kitų nekęsti. Nuo Napoleono laikų vokiečiai ir prancūzai nuolat kariavo ir sistemiškai vieni kitus žudė. Tų karų aukos labai didelės, siekiančios milijonus. Tačiau šiandien šios tautos gali užmiršti istorinį antagonizmą ir bendradarbiauti savo interesų naudai. Kitas panašus pavyzdys liečia amerikiečius ir japonus. Nors čia turime reikalą su skirtingom rasėm ir kultūrom bei su žiauriu kariniu konfliktu, atžymėtu savižudžiais lakūnais ir atominėmis bom-

bomis, nepraėjus nei dešimčiai metų po Antrojo Pasaulinio karo, šios tautos irgi galėjo užmegzti artimus ryšius savo interesų gerovei. Istorijoje yra daug panašių pavyzdžių ir jie visi parodo, jog tarp mūsų ir žydų esąs antagonizmas neturi nieko bendro su žmogiškąja prigimtimi.

Šiandien politiniai lietuvių ir žydų interesai daug kur sutampa. Lietuviai, kurie siekia pavergtos tautos išlaisvinimo, ir žydai, kuriems brangi sava tautinė ir religinė kultūra, dabar persekiojami Sovietų Sąjungoje. Tarptautinėje politikoje komunistinis blokas remia arabus ir dėl to priešingai nusistatęs žydų interesų atžvilgiu. Istorijoje žydai kovojo už individo laisvę ir buvo priešingi įvairaus plauko totalitarinėms sistemoms, įskaitant ir komunistiškąją.

Niekas negali paneigti fakto, jog praeityje daug žymių komunistų buvo žydai. Marksas, Trotskis, Kaganovičius tėra tik keli pavyzdžiai. Tačiau nereikia pamiršti, kad dar Stalino laikais prasidėjo žydų persekiojimas Sovietų Sąjungoje ir jos satelituose. Šis persekiojimas, tik subtilesniais būdais, buvo tęsiamas Chruščiovui sėdint Kremliuje. Viso to pasėkoje šiandien žydų jau nėra vadovaujančiuose Sovietų Sąjungos Komunistų Partijos postuose. Kita vertus, lietuviai, kaltindami žydus prokomunistiškumu, turėtų neužmiršti fakto, jog **Vilnis** yra plačiausiai skaitomas komunistų dienraštis Amerikoje. Be to, kad Sniečkus, Paleckis, Cvirka, Gira, Venclova ir daug kitų buvo lietuviai.

Amerikoje, kaip ir kituose kraštuose, nemažas skaičius įtakingųjų antikomunistų yra žydų kilmės. Javits, Koestler, Fischer, Schwartz, Cohn yra tik keli pavyzdžiai. Net ir Goldwateris, nors ir pakeitęs religiją ir dabar mažai ryšių beturįs su Amerikos žydų bendruomene, yra žydų kilmės. Įtakingos žydų organizacijos ir jų vadai yra pakartotinai pasisakę prieš mažumų persekiojimą Sovietų Sąjungoje bei komunistinę politiką Mažojoje Azijoje. Kaip tauta, žydai nemažesni antikomunistai, negu anglai, prancūzai, italai ar kanadiečiai. Lietuvos laisvinimo akcijoje jie lietuviams galėtų ir nemažiau padėti, negu minėtosios tautos. Šiandien, po Aušvico ir Dachau, po Pravieniškių ir Rainių, nei moraliai, nei išeinant grynai iš tautinių interesų, mitais paremtas abipusis žydų ir lietuvių antagonizmas negali būti pateisinamas.

* * *

Kitas mūsų visuomenėje paplitęs mitas — tai įsitikinimas, jog Lietuvos interesams respublikonai palankesni už demokratus. Tas įsitikinimas toks stiprus, kad dauguma Amerikos lie-

tuvių automatiškai balsuoja už Respublikonų partijos kandidatus ir, kas dar blogiau, tiki jų rinkimine propaganda. Kiek iš spaudos galima spręsti, 1964 m. Goldwaterio nominacija, panašiai kaip anksčiau Eisenhowerio ir Nixono, lietuviams bematant sukėlė išlaisvintos tėvynės vizijas.

Kas verčia mus taip dogmatišai galvoti? Gal čia kalta Amerikos dviejų partijų sistema, kur jei viena partija nepatinka, tai antroji savaime turėtų būti geresnė, vien dėl to, kad kitos alternatyvos nėra. Gal ir todėl, jog respublikonai bendrai garsiau ir neatsakingiau pasisako Rytinės Europos laisvinimo klausimais. O gal, pagaliau, ir dėl to, kad demokratai ilgą laiką taip buvo tikri lietuvių balsais, jog ilgainiui jų interesus primiršo.

Nepaneigiant, kad kai kurios čia paminėtos priežastys galėjo būti svarbios, man atrodo, jog jos nublunka prieš Roosevelto padarytą įtaką lietuvių galvosenai. Šis prezidentas dar vis kaltinamas Lietuvos ir visos Rytų Europos "pardavimu" Sovietų Sąjungai. Čia ir glūdi pagrindinė demokratais nepasitikėjimo priežastis ir beveik aklas nusistatymas remti respublikonus.

Norint objektyviai įvertinti Roosevelto užsienio politiką, reikia atsiminti, jog J.A.V. prezidentas yra kas keturis metus visų piliečių renkamas ir dėl to net užsienio politikoje turi skaitytis su visuomenėje vyraujančiomis nuotaikomis. Iki 1940 m. vasaros dauguma amerikiečių beveik bet kokia kaina norėjo išvengti karo. Daugiausia dėl to Rooseveltas ir buvo priverstas "parduoti" ne tik Lietuvą, bet ir Austriją, Čekoslovakiją, Lenkiją, Daniją, Norvegiją, Belgiją, Olandiją, Prancūziją ir Jugoslaviją. Šia proga įdomu pastebėti, jog tą politiką ypatingai rėmė respublikoniškoji Amerikos visuomenė, kurios tradicinis izoliacionizmas buvo priešingas J.A.V. intervencijai Europoj.

1944-45 m. Lietuva dar kartą buvo "parduota", nes Rooseveltas viršūnių konferencijose Pabaltijo tautų nepriklausomybės klausimo nekėlė ir savo tylėjimu sudarė įspūdį, jog de facto pripažįsta Lietuvos, Latvijos ir Estijos inkorporaciją į Sovietų Sąjungą. Tokią politiką sunku pateisinti, tačiau ji tuometinės teisinės ar faktiškos Lietuvos padėties nepakeitė. 1944-45 m. Pabaltijos tautos tegalėjo būti išlaisvintos karine vakarinių sąjungininkų akcija. Bet šia prasme prezidentų Roosevelto ir Trumano rankos buvo surištos, nes amerikiečių visuomenei pilnai užteko *vieno ilgo tarptautinio konflikto*, kad tuoj pradėtų antrą ir dar dėl Rytų Europos, su kuria J.A.V. niekada neturėjo stiprių politinių, ekonominių ir kultūrinių ryšių. Tokios nuotaikos ypatingai išryškėjo, kai Trumanas, norėda-

mas sulėtinti Amerikos kariuomenės demobilizacijos procesą ir pagreitinti naujų ginklų gamybą, pasiūlė kiek padidinti karinį biudžetą. Šis pasiūlymas buvo nepalankiai sutiktas kongrese, kurio dauguma norėjo kuo greičiau užmiršti apie praėjusį karą ir tuoj namo sugrąžinti užjūriuose esančius J.A.V. kareivius. Ir vėl, kaip 1939-40 m., respublikonai pasirodė esą antiintervencinės politikos šalininkai.

Taip, žinoma, galima pateisinti ir Eisenhowerio pasyvumą Vengrijos revoliucijos metu. Jo valdžia vengrų sukilėliams nepadėjo, nes bijojo, kad bet kokia pozityvi akcija neprivestų prie atominio karo, kurio Amerikoje tada ir dabar mažai kas nori. Tačiau kaip galima pateisinti 1952 m. rinkiminėje kompanijoje Eisenhowerio padarytus pažadus laisvinti Rytų Europą ir tuo pačiu metu reikalauti kuo greitesnio Korėjos karo pabaigimo? Karo, kuriame J.A.V. pirmą kartą istorijoje tiesiogiai pasipriešino ginkluotai komunistinei agresijai. Arba kaip galima suderinti respublikonų pažadus vaduoti Rytų Europą ir kartu kaltinti demokratus, jog jie visada Ameriką įvelia į karą?

Respublikonų klaidos, padarytos Antrojo Pasaulinio karo pradžioje ar pabaigoje, nepateisina demokratų klaidų. Tačiau tuometinė abiejų partijų politika dar gali būti aiškinama tinkamu komunizmo nesupratimu, visuomenės izoliacionizmu ir t.t. Bet kaip pateisinti prieš maždaug dvylika metų respublikonų pažadėtą laisvinimo politiką, kuri, jiems atėjus į valdžią, pavirto antikomunistinių sukilimų Rytų Europoje ignoravimu, bereikalingu Chruščiovo pakvietimu į Ameriką, bandymais sušaukti dvi viršūnių konferencijas, kuriose Eisenhoweris, kaip anksčiau Rooseveltas ir Trumanas, Pabaltijo išlaisvinimo klausimo nekėlė?

Abi partijos užsienio politikoje darė, daro ir darys klaidų. Jos yra neišvengiamos ir dar šiaip taip gali būti teisinamos, jei padarytos ne iš blogos valios. Bet ar galima pateisinti vienas kitam prieštaraujančius pažadus, kurie, atėjus į valdžią, net nebandomi realizuoti, tai jau kitas klausimas. Kaip daug išminčių yra sakę, iš klaidų mokomės, kad ateityje jų išvengtume. Tačiau kas iš klaidų nesugeba nieko pasimokyti, tikrai netinka galingiausios pasaulyje valstybės vadovavimui.

Šios mano mintys neturėtų būti suprastos kaip teigimas, jog demokratai kreipia daugiau dėmesio į lietuvių tautos interesus. Čia tik norėta parodyti, kaip nerealu galvoti, kad respublikonai automatiškai mums palankesni. Nei vieniems, nei kitiems visa Rytų Europa, kaip tokia, nėra labai svarbi. Ji demokratams ir respublikonams pasidaro svarbi tik santykių su Sovietų Sąjunga ir vidaus politikos kontekstuose. Šia prasme

abiejų partijų politika yra vienodai bloga arba gera, — tik respublikonuose, mano manymu, yra daugiau veidmainiavimo.

Oficialiai demokratai ir respublikonai yra pasisakę už Lietuvos nepriklausomybės atgavimą ir iki šiol nepripažįsta 1940 m. inkorporacijos į Sovietų Sąjungą. Bet, kita vertus, šios partijos jau daug kartų savo veiksmais parodė, jog jos nerizikuos atominio karo, kad išlaisvintų Rytų Europą. Užsienio politikoje tarp jų nėra esminių skirtumų. Vieninteliai skirtumai gali būti pastebėti politikos vedimo niuansuose. Pavyzdžiui, vieni gali pasisakyti už, kiti prieš, ekonominę pagalbą sovietų pavergtom tautom. Arba viena partija gali pasikviesti Sovietų Sąjungos Komunistų partijos pirmąjį sekretorių į J.A.V., kita dėl įvairiausių priežasčių to nepadarytų. Bet, kiekvienu atveju, ir tokie skirtumai dažnai didesni pačiose partijose, negu tarp partijų.

* * *

Dar vienas mūsų visuomenėje populiarus mitas, tai manymas, jog tik karinė (paremta ginkluotu konfliktu su komunizmu), bekompromisinė politika gali išvaduoti pavergtąsias Rytų Europos tautas. Toks galvojimas buvo gal kiek realesnis tuoj po Antrojo Pasaulinio karo, kai J.A.V. dar turėjo atominių ginklų monopolį. Tačiau šiandien tam monopoliui nebeegzistuojant, ginkluotu konfliktu paremta laisvinimo politika yra tiktai iliuzijų padarinys.

Pirmiausia, šiuo metu visiems jau turėtų būti aišku, jog Amerika tikrai nepradės atominio karo su komunistiniu bloku dėl Lietuvos ar visos Rytų Europos išlaisvinimo. Praeityje tam buvo daug palankių situacijų, kurios dėl jau minėtų priežasčių nebuvo išnaudotas. Dabar Amerika tikrai nerizikuos savo miestų sunaikinimo dėl bet kokios komunistų pavergtos tautos išlaisvinimo. Bet nors atominio karo galimybės ir labai mažos, jos egzistuoja. 1962 m. Kubos krizės metu jos pasidarė visai konkrečios. Šiandien, žinant, jog Kinijos komunistai pajėgūs pasigaminti savas bombas, nėra jokių garantijų, kad Rytai vėl neišprovokuos panašių tarptautinių krizių. Dėl to galime pasvarstyti šį hipotetinį atveją. Komunistai Berlyne vėl išprovokuoja krizę, iš kurios kyla atominis karas. Kokia iš to būtų nauda lietuvių tautai!

Kadangi Lietuva yra strategiškai svarbioje vakarinėje Sovietų Sąjungoje, ji greičiausiai būtų J.A.V. atakuojama. Keletos vandenilio bombų užtektų sunaikinti ne tik Pabaltyje esančias karines bazes, bet ir dauguma Lietuvos, Latvijos ir Estijos gyventojų. Panašaus likimo, aišku, susilauktų ir Amerikos

gyventojų centrai. Po kelių atominių atakų, nukreiptų prieš Rusiją ir J.A.V., abi pusės, tur būt, tiek susilpnėtų karine ir ekonomine prasme, jog nei viena iš jų negalėtų okupuoti priešo teritorijos, jei to ir norėtų. Taigi, iš esmės tarptautinė padėtis greičiausiai pasiliktų tokia, kaip ir prieš karą, tik abiejų blokų karinis potencionalas būtų žymiai sumažėjęs.

Galima spėlioti, kad po atominių atakų Sovietijoje pasidarytų didelis chaosas ir gal net kiltų sporadiški sukilimai prieš karą išprovokavusią valdžią. Tačiau ar iš to Lietuvai būtų kokia nauda, tai jau kitas klausimas. Kalbant apie atominį karą, visados reikia neužmiršti, jog lietuvių tauta nėra didelė, ir toks karas gali pabaigti jos egzistenciją.

Jei atominis laisvinimas nėra realus ar mums priimtinas, tai gal konvenciniu karu paremta politika būtų šiais atžvilgiais pozityvesnė? Atrodo, kad ne, nes konvenciniais ginklais apginkluotos komunistinio bloko armijos yra gausesnės, daugiau centralizuotos ir moderniškesnės negu vakarietiškos. Žinoma, čia daug kas pasakytų, jog karui su Sovietų Sąjunga prasidėjus, satelitinių armijų kareiviai masiškai dezertyruotų ir kovotų vakariečių pusėje. Gal taip ir atsitiktų, bet tada Kremlius būtų priverstas panaudoti atominius ginklus, ir vėl iškiltų visos jau minėtos problemos.

Karu bazuojamos laisvinimo politikos atmetimas neišvengiamai turėtų įtakos į mūsų dabartinę veiklą. Pirmiausia būtume priversti susitaikyti su faktu, jog artimoje ateityje negalima tikėtis Lietuvos nepriklausomybės atgavimo. Be to, reiktų iš esmės persvarstyti santykių su Lietuvoje gyvenančiais lietuviais koncepcijas. Pagaliau, būtų irgi sveika išsamiai perdiskutuoti kai kurias lietuviškųjų veiksnių oficialiąsias pažiūras į vakariečių Rytų Europos politiką.

* * *

Paskutiniu laiku lietuviškoje spaudoje bandoma atgaivinti vieną iš senesnių mitų, kuris tremtyje buvo dramatiškai pagimdytas **Kryžių** romane. Jo autorius įrodinėjo, jog liberalizmas, tiesiai ar per šunkelius, bet vistiek neišvengiamai, veda į komunizmą. Šiandien ne viename straipsnyje, laiškuose redakcijai, ALTo skyrių valdybų darbų santraukose ir kitur teigiama, jog liberalų ir komunistų pažiūros dažnai, per dažnai, ne tik sutampa, bet ir vienos kitą papildo. Kartu populiarėja ir nuomonė, kad ne tik politikoje, bet ir ekonominiame gyvenime, spaudoje, rasiniuose santykiuose, švietime ir net jaunatviškuose pasilinksminimuose liberalai sąmoningai ruošia ko-

munistams palankią dirvą.

Štai, keletas pavyzdžių. Plačiai skaitomame tremtinių laikraštyje vienas išsigandęs tautietis įspėja tėvus ir motinas neleisti savo vaikų į liberalų nuodijamus Amerikos universitetus. Kitas nemažiau į paniką kritęs žymus veikėjas visus kviečia atsisakyti **Life** žurnalo prenumeratos, nes tas išdrįso patalpinti nepalankų Goldwateriui straipsnį. O labai veikli New Yorko ponia liberalinį jaunimą kaltina nemoralumu. Apskritai, atrodo, jog šimtai, o gal ir tūkstančiai, mūsiškių šventai į viską tikėjo, kas apie liberalus buvo pasakyta tokiose rinkiminėse brošiūruose, kaip **None Dare Call it Treason.** Bet, kas juokingiausia, tai, kad tūlas visuomenininkas mūsų spaudoje gynė **None Dare Call it Treason** faktų autentiškumą pastebėdamas, jog jei toje dešiniųjų knygelėje būtų prasilenkta su tiesa, užputieji asmenys jos autorių ir leidėjus būtų seniai į teismą patraukę. Kitaip sakant, kol Eisenhoweris netraukia Jonelio Berželio draugijos vado į teismą, jis ir toliau pasilieka komunistinės konspiracijos sąmoningu agentu.

Tikrumoje liberalai komunizmą geriau pažįsta ir supranta, negu įvairaus plauko dešinieji ir todėl yra efektyvesni kovoje prieš raudonąjį totalitarizmą. Tai jau senai buvo įrodyta ne žodžiais, bet konkrečiais darbais. Kadangi nemažai tremtinių, įskaitant ir garsųjį mūsų viešosios opinijos formuotoją, Vytautą Meškauską, yra įsitikinę, jog Amerikos liberalai, ar bent jų dauguma, prokomunistiniais nuodais nuodija ne tik amerikiečių, bet ir mūsų jaunosios kartos protus, reikia trumpai prisiminti J.A.V. liberalų antikomunistinę veiklą.

Sutinkant su Roosevelto kritikais, galima pripažinti, kad jis komunizmo nepažino ir naiviai galvojo manydamas, jog po karo bus galima su Kremliumi sugyventi. Tačiau Trumano prezidentavimo metais Amerikos liberalai sukuria ir vykdo Washingtono antikomunistinę politiką. Buvęs Valstybės Sekretorius, Dean Acheson, yra antikomunistinio liberalo pavyzdys. Jo atvejis taip pat gerai pavaizduoja tipišką dešiniųjų reakciją į liberalų antikomunizmą. Nors Achesonui padedant formuoti J.A.V. užsienio politiką šio krašto istorijoje buvo pirmą kartą tiesiogiai pasipriešinta komunistinei agresijai, jis tuoj dešiniųjų buvo apšauktas raudonu, naiviu, prokomunistu ir net komunistu.

Tą patį iš esmės galima pasakyti ir apie prezidento Kennedy užsienio politiką. Daug lietuvių jį laikė Kremliui pataikaujančios politikos simboliu. Bet kaip iš tikrųjų buvo? Pirmiausia, Kennedy valdžia sustiprino Amerikos karines pajė-

gas. Eisenhoveris daug kalbėjo apie Rytų Europos išlaisvinimą, bet, atėjęs į Baltuosius Rūmus, tuoj pradėjo mažinti karinį biudžetą. 1961 m. Kennedy paskelbė dalinę mobilizaciją sovietinei agresijai Berlyne atremti. To pasėkoje Chruščiovas turėjo atsiimti savo ultimatumus, kuriais buvo gerokai išgąsnęs Eisenhowerį. Tais pačiais metais buvusioje Kongo kolonijoje išvengta antrosios Kubos, o Pietryčių Azijoje pradėtas pasipriešinimas besiplečiančiai komunistų infiltracijai. Pagaliau, 1962 m. sovietų atominis šantažas Kuboje išvirto gėdingu atsitraukimu.

Žinoma, iš grynai antikomunistinio taško Kennedy užsienio politika turėjo ir silpnų vietų, kaip labai nevykusi 1961 m. Kubos invazija bei nesugebėjimas efektyviai reaguoti į Berlyno sieną. Bet, apskritai paėmus, ši liberalų valdžia keliais atvejais sugebėjo iš komunistų paimti iniciatyvą (ko Eisenhoweris ir Dulles per aštuoneris metus negalėjo padaryti) ir bent išlaikyti nuo 1960 m. turėtas pozicijas visuose užsienio frontuose. Be to, Kennedy metais amerikiečių visuomenė pasidarė mažiau naivi komunizmo atžvilgiu ir įgavo daugiau savim pasitikėjimo. Dešinieji, kalbėdami apie komunizmą, neretai piliečius tik gąsdina, gi liberalai bando visuomenę su juo supažindinti, kad patys individai vėliau galėtų pasidaryti atitinkamas išvadas. Grynai propagandiniais metodais įpūstas, bet pilnai nesuprastas, antikomunizmas dažnai palieka paviršutiniškas ir gali būti lengvai priešingos propagandos išpūstas.

Šiandien įvairios reakcionierių antikomunistinės organizacijos tvirtina, jog Amerikai vidinė komunizmo grėsmė yra daug didesnė, negu išorinė. Kitaip sakant, Sovietų Sąjunga ir Kinija mažiau pavojingos negu apie 15,000 (pagal FBI statistikas) dar išlikusių vietinių komunistų. Tokius burbulus pūsdami, dešinieji turi aiškius vidinės politikos tikslus. Todėl nenuostabu, kad jie į komunistų, prokomunistų, ar komunistų suvedžiotų eiles įrikiuoja visus, kurie nesutinka su jų nuomonėmis. Liberalai čia, aišku, užima svarbiausią vietą. Reiktų pastebėti, jog taip skaičiuojant komunistus ar prokomunistus, dešiniųjų teigimai pasidaro beveik logiški: jei 1964 m. 43 milijonai balsavo už liberalų kandidatą į prezidentus, tai gal iš tikrųjų vidinė komunizmo grėsmė Amerikai yra didesnė, negu išorinė. Šitokios pažiūros juokingos, bet, deja, daug Amerikos lietuvių, ir ne tik Clevelande, jas ima už rimtą pinigą.

* * *

Apskritai reikia pasakyti, jog mūsų visuomenė tremtyje (arba, pagal profesorių Greimą, pabėgime) yra labai jau konservatyvi, atžagareiviška, surambėjusi. Tipiško tremtinio galvosena formuojama įvairiausių mitų, kurie jam padeda sukurti neegzistuojantį iliuzijų pasaulį. Tas pasaulis uždaras naujoms ir kontroversinėms idėjoms, nes jos griauna mitus ir primena ar atskleidžia nemalonius faktus. Dėl to nėra per daug nuostabu, kad žmonės, kurie ieško naujų kelių mūsų tautinėm, politinėm, ar kultūrinėm aspiracijom siekti, dažnai apšaukiami prokomunistais.

Man atrodo, jog toks idėjinis surambėjimas iš dalies kyla iš beviltiškumo, kuris daugelį mūsų apima, pradėjus racionaliai galvoti apie tautos išlaisvinimo galimybes. Tos galimybės dabar mažos ir, kas svarbiausia, nėra ženklų, kad jos netolimoje ateityje galėtų padidėti. Nesikeičiančios ateities perspektyvos tremtinių visuomenėje ilgainiui iššaukia įvairias reakcijas. Kai kurie iš mūsų tik dar labiau sukanda dantis ir toliau tęsia visuomeninį darbą. Kiti palaipsniui atkrinta nuo aktyviosios visuomenės. Dar kiti, kurie greičiausiai sudaro daugumą, mitų pagalba bando atsakyti klausimą, kodėl tarptautinė situacija nesikeičia mūsų naudai. Mitai šiai grupei padeda surasti atsakymus, kuriuose atsispindi ne realybė, bet tai, ko į mitus tikį individai nori, kitaip tariant, jų iliuzijų pasaulis.

Tremtiniai nori grįžti į laisvą tėvynę, bet tam jau seniai nėra jokių perspektyvų. Šis faktas daugeliui sukelia beviltiškumo, net desperacijos, jausmus, kurie nėra malonūs, ir jų stengiamasi atsikratyti. Išvadoje mes pradedame save apgaudinėti aiškindami besitęsiančią Lietuvos okupaciją neegzistuojančių tarptautinių konspiracijų kontekste. Ilgainiui toks galvojimas pavirsta į sąmoningą tikėjimą mitais. Tuomet žydai, liberalai, demokratai, ar dar kas nors, pasidaro kalti dėl besitęsiančios sovietų hegemonijos Rytų Europoje. Atradus mūsų didžiųjų nelaimių priežastis, visos laisvinimo problemos supaprastėja ir atsiranda naujų vilčių. Beviltiškumo ir desperacijos jausmai silpnėja, kai pradedama tikėti, jog J.A.V. valdžioje respublikonams pakeitus demokratus, arba dešiniesiems iš strateginių vietų išmetus liberalus, Vakarai tuoj pradėtų vesti griežtą ir bekompromisinę antikomunistinę politiką, kuri išlaisvintų komunistų pavergtas tautas. Tokia logika Lietuvos ateitį padaro priklausomą nuo Amerikos prezidentinių rinkimų. Ji taip pat iš dalies paaiškina, kodėl praeitais metais tiek daug lietuvių sakė balsuosią už dešiniųjų respublikonų kandidatą.

1964 m. prezidentinių rinkimų įkarštyje pasiskaičius mūsų spaudą, kartais užeidavo nelabai protingas noras, kad Goldwateris kaip nors laimėtų. Gal jo išrinkimas būtų lietuvius išgydęs nuo mitais aptemdyto galvojimo. Bet kita vertus, jei Eisenhowerio rinkiminė pergalė mažai ką šia prasme išgydė, tai kodėl su Goldwateriu turėtų kitaip atsitikti? Po kelių metų Goldwaterio valdžios vėl greičiausiai koks Miko Ąžuolėlio draugijos kūrėjas būtų pasakęs, jog prezidentas Goldwateris jau nuo senato laikų yra pusiau sąmoningas komunistų šnipas. Geriausi tam įrodymai būtų jo žydiška kilmė ir nesugebėjimas išvaduoti pavergtųjų tautų. Tada mes vėl galėtume ramiai grįžti į mitų pasaulį ir laukti sekančio tikrai bekompromisinio antikomunisto ir okupuotų tautų laisvintojo pasirodymo Amerikos politikoje.

Čia paminėti mitai mūsų tautinių tikslų siekime tegali turėti tik neigiamos įtakos. Pirmiausia, jie trukdo objektyviai įvertinti esamą tarptautinę padėtį. Mitų pasaulyje neesminių dalykų reikšmė išpučiama iki absurdiškumo, o svarbūs faktai ir jų priežastys ignoruojami. Kad ir tokio komunizmo atžvilgiu mes dar dažnai operuojame 1940 m. sąvokomis, kurių daug šiandien jau nebeatitinka tikrovei. Neretai lietuviškoje spaudoje pasijuokiama iš naivių amerikiečių, nes jų nuomonės keičiasi su kiekvienu Kremliaus politikos manevru. Bet taip pat labai naivu galvoti, jog per paskutinius dvidešimt penkis metus komunizmas visai nepasikeitė.

Antra, fanatiškas tikėjimas į mitus skaldo ir taip jau negausią tremtinių visuomenę, kenkia lituanistiniam darbui ir, kas svarbiausia, atbaido ne vieną jaunuolį, norintį aktyviai įsijungti į lietuvišką veiklą. Mumyse taip dažnai pasitaikąs ideologinis dogmatizmas yra svetimas ir sunkiai suprantamas vakarietiškoje dvasioje išauklėtam jaunimui.

Trečia, ilgainiui nuolatinis savęs apgaudinėjimas neišspręs mūsų emocinių problemų, greičiausiai jas dar pasunkins. Kol kas gal ir labai patogu bei malonu visas mūsų tautos nelaimes suversti neegzistuojančioms konspiracijoms, bet vieną dieną reiks pabusti iš miego, ir tada tikrovė gali pasidaryti dar nemalonesnė, negu anksčiau.

Julius Šmulkštys

VEIDU Į LIETUVĄ

LITERATŪRINĖS PERIODIKOS PROBLEMA LIETUVOJE

Tačiau redakcija neišpildė savo pažado — spausdinti daugiau jaunųjų prozininkų ir poetų kūrinėlių.
Iš skaitytojo laiško. **Literatūra ir Menas**, 1965, lapkričio 27 d.

Atskirų tautų kūrybinį indėlį į bendražmogišką kultūrą nulemia ne vien tik talentų skaičius, bet drauge ir sąlygos, kuriose kūrėjo potencija išsivysto, tarpsta ir plečiasi, stimuliuojama gyvenamos visuomenės pareikalavimų, paskatų ir medžiaginių gėrybių sankryžoje. Nereiškia, kad talentas negali išsivystyti nepalankioje aplinkoje — skurde, politinėje priespaudoje ir intelektuališkai neimlioje bendruomenėje. Tokių kūrėjų buvo ir yra. Tačiau tokiuose atvejuose mes niekuomet nežinosime, kiek kūrybinės potencijos jie išeikvojo konflikte su nepalankia aplinka, kurią gerose sąlygose jie būtų galėję panaudoti savo kūrybai brandinti. O kiek talentų visiškai neišsiskleidė ar tapo sužlugdytų dėl nepalankių ekonominių, politinių ar socialinių aplinkos reiškinių? Aplinkos sunaikintas ar sužalotas talentas neša trigubą skriaudą — pačiam individui, visuomenei ir pagaliau žmonijai. Ypač skaudu, kai kenksmingos sąlygos atsiranda blogo planavimo ar pasenusių tradicijų pasėkoje ar, kaip dažnai tarptautinėje plotmėje būna, dėl savanaudiškų ideologinių ar nacionalistinių interesų.

Paskutinysis atvejas yra vienas iš kenksmingiausių, nes jis išugdo tautinius antagonizmus, įvelia į konfliktą ištisas valstybes, kur silpnieji ir nebūtinai neteisingieji dažniausiai nukenčia. Tą didžios tautos savanaudišką nacionalistinę tendenciją santykyje su maža tauta yra gan aiškiai pastebėjęs Leninas. Jis teisingai pramatė ir įspėjo, kad didžios tautos nacionalizmas kur kas žalingesnis už mažos tautos nacionalizmą.

Savo veikaluose nacionaliniu klausimu aš jau esu rašęs, kad niekam netikęs yra abstraktus pastatymas klausimo dėl nacionalizmo aplamai. Reikia skirti engiančios nacijos nacionalizmą ir engiamos nacijos nacionalizmą, didelės nacijos nacionalizmą ir mažutės nacijos nacionalizmą. Antrojo nacionalizmo atžvilgiu mes, didelės nacijos nacionalai, beveik visuomet istorinėje praktikoje pasirodome esą kalti dėl daugybės smurto veiksmų ir net dar daugiau — patys to nepastebėdami, padarome be galo daug smurto veiksmų ir įžeidimų...

Todėl engiančios arba vadinamosios "didžios" nacijos (nors didi ji tik savo smurtu, didi tik taip, kaip didis yra deržimorda) internacionalizmą turi sudaryti ne tik laikymasis formalios nacijų lygybės, bet ir tokia nelygybė, kuri atlygintų iš engiančios nacijos, didelės nacijos pusės tą nelygybę, kuri faktiškai susidaro gyvenime.[1])

Po Lenino mirties, Komunistų Partija vien tik formaliai deklaravo tautų lygybės principą (ko Leninas ir bijojo), praktikoje apversdama jį augštyn kojom — paleido vadžias didžiatautiškam nacionalizmui mažųjų tautų sąskaiton. Partija neįgyvendino specialių priemonių, kurias Leninas buvo numatęs ir nedviprasmiškai pabrėžęs didžiatautiškam nacionalizmui pažaboti.

Reikia įvesti griežčiausias taisykles dėl nacionalinės kalbos vartojimo nacionalinėse respublikose, įeinančiose į mūsų sąjungą, ir patikrinti šias taisykles ypatingai kruopščiai. Nėra abejonės, kad prisidengiant geležinkelio tarnybos vieningumu, prisidengiant fiskaliniu vieningumu ir pan., pas mus, esant dabartiniam mūsų aparatui, prasiskverbs masė tikrai rusiško pobūdžio piktnaudžiavimų. Kovai su šiais piktnaudžiavimais reikia ypatingo išradingumo, jau nekalbant apie ypatingą nuoširdumą tų, kurie imsis tokios kovos. Čia prireiks detalaus kodekso, kurį bet kiek sėkmingiau gali sudaryti tik nacionalai, gyvenantieji atatinkamoje respublikoje. [2])

Gyvenimo praktika parodė, kad šiuo atžvilgiu Leninas buvo teisus, jo nuogąstavimai pasitvirtino. Didžiatautiškas nacionalizmas ne tik padarė neįkainuojamos žalos visai eilei mažes-

---

1) V. J. Leninas. **Nacionalinės politikos ir proletarinio internacionalizmo klausimai.** (Vilnius: Valstybinė Politinės ir Mokslinės Literatūros Leidykla, 1959), psl. 185-86.

2) Leninas, ibid., psl. 188.

niųjų tautų Sovietų Sąjungoje ir už jos ribų, bet pagaliau buvo vienas iš reikšmingiausių faktorių, privedusių prie policentrizmo komunistiniame pasaulyje. Ne mažų tautų nacionalizmas pradėjo kasti duobę komunizmo idėjai, bet apakęs ir išpuikęs didžiatautiškas nacionalizmas.

Po XX Komunistų Partijos Kongreso lyg ir buvo padaryta tam tikrų žygių grįžti prie leninistinės nacionalinės politikos linijos, bet per trisdešimt metų partijoje įsigalėjęs ir visą Sovietų Sąjungos valstybę persunkęs vienos tautos primatas negali atsukti istorijos laikrodžio atgal. Žala, atrodo, jau padaryta neatitaisomai. Ir toliau tikriausiai bus laikomasi "formalios nacijų lygybės", kuri iššaukė tautų antagonizmą ir privedė prie šiolaikinės tarptautinio komunizmo krizės.

Ketvirtasis Lietuvos Rašytojų Sąjungos suvažiavimas Vilniuje (1965 m. gruodžio 13 d.) įvyko maždaug dešimt metų po Stalino nuvainikavimo. Nors po jo prasidėjęs "atodrėkis" nebuvo vientisas — neapsėjo be žvarbesnių vėjų, vis dėlto visumoje davė kur kas daugiau kūrybinės laisvės, negu jos yra Sovietų Sąjungoje buvę per praėjusius trisdešimt metų. Reliatyviu kūrybinės laisvės pagausėjimu pasinaudojo ir Lietuvos rašytojai. Kūrybos sąlygų pagerėjimas atsispindėjo prieš suvažiavimą ir jo metu vestose diskusijose ir pačioje, ypač paskutiniųjų metų, kūryboje.[3]) Tiesa, tie pasikeitimai nebuvo esminiai. Socialistinis realizmas ir toliau liko vienintelė kūrybos kryptis. Tačiau, reikia pastebėti, kad socialistinio realizmo koncepcija pasidarė daug platesnė ir lankstesnė. Literatūra ėmė dažniau vaizduoti gyvenimą tokį, koks jis yra, ir mažiau, kaip jį propagandiniais tikslais įsivaizdavo ir atitinkamai rašytojus vertė rašyti ideologai. Tematika pasidarė platesnė. Nevengiama aštresnių problemų, kurių pagal ideologinę definiciją socialistinėje visuomenėje negalėjo būti, bet buvo ir yra apstu. Sutikta, kad naujų išsireiškimo formų beieškant galima net paeksperimentuoti (žinoma, nepriartėjant prie esteticizmo). Mažiau tiesioginio ir grubaus rašytojų administravimo. "Literatūrinę visuomenę džiugina tai, kad kritikoje išnyko grubaus

3) Su 1965 birželio 26 **Literatūros ir Meno** numeriu redakcija pradėjo dar vis tebesitęsiantį interview su rašytojais. Tie pasisakymai apie literatūrą ir kūrybinį darbą vaizdžiai atskleidžia rašytojų nuotaikas, problemas ir viltis. Apie pakitėjusias kūrybos sąlygas ž. Jono Vėlaikio jaunesniųjų Lietuvos literatų 1960-62 m. kūrybos analizę — "Žmogaus grįžimas sovietinės Lietuvos literatūroje". **Metmenys**, 1963, Nr. 7, psl. 45-67.

komandavimo ir asmenybės kulto metais pasireiškę triuškinimo metodai, kad jos tonas pasidarė daug draugiškesnis".[4])

Labai siaurų kūrybinio darbo sąlygų praplėtimas teigiamai paveikė rašytojus. Atsirado didesnės galimybės, ypač poezijoje, trumpoje pasakoje ir novelėje, savęs neprievartaujant ir kitų neapgaudinėjant išsakyti save. Didesni talentai net ir romane įstengė būti ištikimi sau, gyvenimo tikrovei ir meninei tiesai.[5]) Jei ankstyvesniais metais rašytojai buvo tiesiog varu varomi rašyti — barami už pernelyg aiškų tylos protestą, tai į kūrybinės laisvės praplėtimą jie atsiliepė kūryba. Tai dar kartą parodo, kaip laisvė organiškai reikalinga kūrybiniam procesui. Ir todėl nereikia abejoti šiuo Edvardo Mieželaičio, Lietuvos Rašytojų Sąjungos pirmininko, teigimu, padarytu ilgokame suvažiavimo pranešime.

> **Septyneri metai, praėję nuo buvusio suvažiavimo, buvo labai vaisingi metai. Tai buvo atkaklaus, įtempto darbo, pasakyčiau — entuziastingo darbo metai. Dar niekada mūsų rašytojai taip pakiliai nedirbo ir nerašė, kaip per tuos metus, kaip pagaliau dabar rašo. O mes prisimename tuos laikus, kai suvažiavimų, plenumų, labai gausių susirinkimų dienotvarkėse dažnai būdavo vienas klausimas: apie silpną kūrybinį rašytojų aktyvumą, apie žemą produkciją...[6]) (Daugtaškis originale. R. T.).**

Bet šalia kai kurių pagerėjusių kūrybos sąlygų lietuvių literatūrai vystytis, būtų neteisinga nepastebėti rūpestį keliančių reiškinių, kurie gali atnešti didelę žalą mūsų literatūrai ir aplamai kultūrai bei toliau skatinti tautinį antagonizmą. Tautinis ar rasinis nepasitikėjimas, priešiškumas ar kartėlis atsiranda ten, kur viena visuomenės grupė pastebi, kad jinai yra išnaudojama, engiama ar jos politinės ar kultūrinės teisės pažeidžiamos. Neteisinga ir apgaulinga kalbėti apie sudarytas palankiausias kūrybines sąlygas lietuvių kultūrai vystytis ir aug-

---

4) Eduardas Mieželaitis, **Pergalė**, 1966, Nr. 1, psl. 96.

5) Reikia pastebėti, kad ir pagerėjusiose sąlygose tai nėra nerizikinga, kaip galime spręsti iš Ed. Mieželaičio pastabos apie J. Avyžiaus **Kaimo Kryžkelėje** genezę. "Galime įsivaizduoti, kokių kančių, nemigo naktų ir abejonių kaina šis romanas atėjo į pasaulį. Ir todėl jo autorius yra vertas pačios didžiausios pagarbos. Jis nemelavo ir liko ištikimas gyvenimo tiesai, vadinas, kartu ir tikram, dideliam menui". Ibid., psl. 81.

6) Mieželaitis, ibid., psl. 74.

ti (kas yra labai dažnai ir garsiai deklaruojama oficialiųjų švenčių ir sukakčių metu), jei pagrindinėje nacionalinės kultūros srityje — literatūroje, vis didėjąs jaunųjų kūrėjų būrys neturi savo leidinio, kuriame galėtų spausdinti savo kūrybą, diskutuoti literatūrines problemas, kelti rūpimus klausimus, komentuoti ir išreikšti savo pažiūrą į gyvenimą. Tuščiai ir propagandiškai pigiai nuskamba pasisakymai — mes nuoširdžiai rūpinamės savo jaunimu, sudarydami jam geriausias kūrybinio darbo sąlygos, — jei per 25 metus jaunieji kūrėjai tebuvo tik kampininkai respublikos periodikoje. Tai nereiškia, kad Lietuvos Rašytojų Sąjungos savaitraštis **Literatūra ir Menas** ir mėnesinis organas **Pergalė** retkarčiais neatveria savo puslapių pajėgiausiam literatūros prieaugliui ir tai net dažniau padarytų, jei turėtų vietos... Jų sąlygos tam yra daugiau negu ribotos, nes abu leidiniai turi aprėpti ne tik besiplečiantį literatūros lauką (originalią 108 narių kūrybą, kritiką, teorines diskusijas, sukaktis, ideologinius nurodymus ar pamokslus ir kt.), meną, teatrą, muziką ir laimėjimais pasipuošusią filmų meno sritį Lietuvoje, bet ir ryškesnius kūrybinio gyvenimo įvykius bei asmenybes kituose kraštuose ir duoti šiek tiek verstinės literatūros.

Jaunimo padėtis nėra geresnė ir kitoje populiaresnėje periodikoje, nes kiekvienas leidinys turi savo specifiką ir, atrodo, aiškiai apribotą ir nustatytą erdvę, skirtą jaunųjų kūrybai. Jaunas poetas Albinas Bernotas, **Literatūros ir Meno** užklaustas — ką galėtumėte pasakyti apie jaunimo spaudą, kokie būtų jos svarbiausi uždaviniai literatūros, meno, estetinio auklėjimo klausimais — atsakė:

> **Keblus klausimas. Sunkoka jį atsakyti, pačiam dirbant jaunimo spaudoje, — visada viskas geriau matyti iš šalies... Papasakosiu vieną neseną atsitikimą "Jaunimo Gretų" redakcijoje — atsitikimą, kuris, neabejoju, ne sykį kartojosi (ir dar kartosis, deja...) ir kitų jaunimui (o, gal būt, ir ne vien jaunimui) skirtų periodinių leidinių redakcijose. Buvome užplanavę spausdinti jauno poeto stambesnį eilėraščių pluoštą. Bet, pradėję sklaidyti atsiųstos ir atvežtos poezijos rankraščius, po karštų ginčų nuo šio sumanymo norom nenorom turėjom atsisakyti. Pasirodo, redakcijos stalčiuose susikaupė ne vienas, o kone daugiau kaip dešimt tokių pluoštų. Nors imk ir pora numerių pašvęsk vien tik jaunųjų kūrybai! Ir tai dar liktų nuskriaustų. Ką mes padarėme? Ogi ištraukėm po vieną eilėraštį iš kiekvieno pluošto ir atidavėme į spaustuvę. Kitos išeities ne-**

buvo. Suprantama, pradedančiam literatui skriauda: iš vieno eilėraščio nesusidarysi pilnesnio vaizdo apie jo, dar mažai kam žinomo autoriaus, kūrybą. O gal reikėjo tą kartą išspausdinti vieno ar dviejų poetų daugiau eilėraščių, o kitus atidėti — tegu laukia savo eilės? Tačiau tuo tarpu kas rytas laiškanešys deda ant redakcijos stalo naujus pluoštus... Aš čia kalbu tik apie eilėraščius. O kur kitų žanrų kūriniai, kurių apimtis reikalauja dar didesnio "gyvenamojo ploto"? Kur kūriniai, kurie, gal būt, liko neparašyti, žinant, kad vis tiek nebus kur jų spausdinti? Smulkus redakcijos vidaus reikalas ar problema? Didelė problema, mano manymu. [7])

Jaunimui skirto literatūrinio žurnalo problema Lietuvoje pribrendo jau senokai. Nors reikalas buvo svarbus, neatidėliotinas ir nepaneigiamas, nežiūrint iš kokio taško bežiūrėtum: kūrybinio prieauglio — literatūros augimo, auklėjamojo — pedagoginio, teisiško ar "nacionalinės lygybės" (dalis kitų respublikų toki leidinį turi, Rusijos Federacijoje yra leidžiamas rusų kalba **Junost** 2 milijonų tiražu), vis dėlto buvo delsiama, lyg kažko laukiama. Vien tik iš to galima spręsti, kad Lietuvoje labai sunku (ne dėl ekonominių sumetimų) pradėti leisti naują lietuvišką periodinį leidinį, reikia manevruoti, metais laukti palankios progos.

Tokia proga atsirado artėjant ketvirtam Lietuvos Rašytojų Sąjungos suvažiavimui. Gerokai prieš suvažiavimą be anksčiau minėtos jauno poeto A. Bernoto, išsamiau pasisakė rašytojas A. Jonynas.

Jaunųjų literatų gretos dabar nepaprastai išaugusios... Joks naujas literatas negali augti be savos auditorijos, be geros literatūrinės aplinkos, kuri jam būtų ir kūrybos akstinas, ir jo pirmųjų darbų pasvėrimo, įvertinimo bazė. Dar labiau, negu poetams ir prozininkams, tokia bazė reikalinga jaunesniems literatūros kritikams ir publicistams. Be galo ji reikalinga ir plačioms literatūra besidominčioms jaunimo masėms, mūsų gausiajai studentijai, dabar vis dažniau studijuojančiai techniškuosius mokslus ir iš universiteto bei institutų katedrų nevisada begalinčių gauti būtiniausių literatūros žinių ir reikalingiausių impulsų literatūra domėtis. Iškyla šiuo metu labai aktualus klausimas turėti respublikoje jaunimui skirtą storą literatūrinį-visuomeninį žurnalą, panašų į Maskvoje leidžiamą visa-

7) **Literatūra ir Menas**, 1965 rugpiūčio 7, psl. 3.

sąjunginį žurnalą "Junost".

Literatūriniam-visuomeniniam jaunimo žurnalui leisti yra subrendusios visos sąlygos: mes turime milžinišką, beveik šimtatūkstantinę aukštųjų ir vidurinių specialiųjų mokyklų studentiją, turime didžiulę armiją jaunų specialistų, turime daug gabių, produktyvių jaunųjų autorių, kuriems šiandieną nelengva sulaukti spaudoje pasirodančio savo eilėraščių pluošto arba apsakymo, ypač jei jis stambesnės apimties. Dar sunkiau augti jauniems, pradedantiems augti literatūros kritikams, ir visai sunku literatūros jauniesiems bičiuliams, norintiems pasiginčyti dėl vieno ar kito literatūros kūrinio, dėl vienos ar kitos opios problemos nagrinėjimo, palyginti literatūros problemas su gyvenimo problemomis.

Jaunimas visiškai pagristai skundžiasi, kad mūsų rašytojai pastaraisiais metais jam sukuria nedaug kūrinių. Knygų paaugliams, galima sakyti, neišeina. Ir šį nenormalų reiškinį taip pat tenka aiškinti reikiamos spaudos tribūnos nebuvimu. Jaunimui skirti iliustruotieji žurnalai "Jaunimo Gretos" ir "Moksleivis" tegali išspausdinti tik vieną kitą eilėraštį arba 7-10 puslapių apimties apsakymėlį. "Pergalės" žurnalas — vienintelis storasis žurnalas respublikoje — gausiai užverstas medžiaga.[8])

Pastebėkime tarp A. Jonyno iškeltų svarių argumentų ir rūpestį keliantį faktą, kad vis didesnis skaičius techniškuosius mokslus bestudijuojančių ar baigusiųjų gauna labai menką literatūrinį išsilavinimą, kas, be abejo, neigiamai paveikia jų bendrą kultūrinį išprusimą ir pajėgumą domėtis ar dalyvauti literatūriniame gyvenime. Deja, problema kur kas platesnė ir gilesnė, ji veda atgal į mokyklos ar gimnazijos suolą, kur nėra palankių sąlygų geriems lietuvių ar bendrosios literatūros pagrindams gauti.[9])

---

8) **Tiesa**, 1965 liepos 25, psl. 3.

9) Platesnis šios problemos nagrinėjimas yra "Aukštųjų mokyklų rūpesčiai". **Literatūroje ir Mene**, 1963 gruodžio 26, psl. 5, kur pastebima, kad "daugiau negu pusė abiturientų, stojančių į aukštąsias mokyklas, yra vos patenkinamai literatūriškai išprusę". Kad literatūrinio paruošimo problema yra rimta, galima spręsti iš panašių, deja, neizoliuotų reiškinių. "Arba štai, trys atsakinėjančios kalbėjo apie V. Mykolaičio-Putino romaną 'Altorių šėšely'. Ir visos skirtingai aiškino romano veikimo laiką.

Už žurnalo leidimą prieš suvažiavimą pasisakė kitas prozaikas Jonas Dovydaitis — "Tai rimtas, svarbus, reikšmingas, savalaikis sumanymas!"[10] Ir vėliau suvažiavimo į rašytojų sąjungos valdybą išrinktas poetas Juozas Macevičius, užklaustas — ar pakankamą dėmesį jauniesiems skiria spauda, ir ypač rašytojų spauda — **Literatūra ir Menas, Pergalė,** — atsakė:

Antra šio klausimo dalis labai nedėkinga man, kaip "Pergalės" žurnalo redakcijos atstovui ir kaip partinės organizacijos sekretoriui. Stengiuosi būti tiesus ir atviras. Nei "Literatūra ir Menas", nei "Pergalė" nepajėgūs prie geriausių norų skirti pakankamai dėmesio jauniesiems. Aiškiai pribrendo naujo visuomeninio-literatūrinio "Junost" tipo žurnalo organizavimo ir išleidimo mūsų respublikoje klausimas. Apie tai jau rašė A. Jonynas "Tiesoje"; ir aš visa širdimi palaikau jo pasiūlymą.[11]

Gyvas domėjimasis, pritarimas ir raginimas — tiesiog reikalavimas kilo ne vien iš profesionalų literatų, bet ir iš platesnės visuomenės tarpo.

O geriausia būtų, jei rašytojų suvažiavimo metu būtų galutinai ir — teigiamai! — išspręstas literatūrinio jaunimo žurnalo klausimas, apie kurį visi aktyviai kalba. Norisi, kad tos kalbos po suvažiavimo netaptų bežode tyla.[12]

Atėjus suvažiavimui, už literatūrinio žurnalo leidimą jaunimui pasisakė, vėl į Rašytojų Sąjungos pirmininkus perrinktas, Lenino premijos laureatas Eduardas Mieželaitis, sąjungos sekretorius Algirdas Pocius, anksčiau pasisakęs A. Jonynas, Alf. Bieliauskas, Eug. Matuzevičius, M. Martinaitis ir kiti.[13] Prieš šį, senokai pribrendusį ir reikalingą žurnalą, nei prieš suvažiavimą vykusiose diskusijose, nei jo metu nepasisakyta. Kadangi Lietuvos Komunistų Partija leido tom diskusijom vykti, vadinasi, jinai buvo ir yra palanki jaunimo žurnalo reikalui.

Viena kažkodėl minėjo fašistinės okupacijos metus, kita grąžino Liudą Vasarį iš užsieno jau į Tarybinę Lietuvą, trečioji romano sukūrimo datą nukėlė net į 17-18 amžių". **Tarybinis Mokytojas,** 1965 rugsėjo 5, psl. 2. Taip pat ž. V. Auryla, "Humanitarinė kultūra ir literatūros dėstymas mokykloje", **Pergalė,** 1966, Nr. 2, psl. 142-52.

10) **Literatūra ir Menas,** 1965 spalio 30, psl. 4.

11) **Ibid.,** 1965 rugpiūčio 14, psl. 3.

12) **Ibid.,** 1965 gruodžio 11, psl. 5.

13) "Tarybų Lietuvos Rašytojų IV Suvažiavimas", **Pergalė, 1966,** Nr. 1, psl. 72 **passim.**

Kaip iš viso būtų galima jį paneigti? Jaunuosios kartos literatūrinis žurnalas yra gyvenimo padiktuotas reikalavimas, jam įgyvendinti yra visos galimybės. Jį turi visa eilė respublikų, lietuviai neprašo privilegijų, o reikalauja savo teisių. Jo nebuvimas ir vilkinimas neša skriaudą ne tik jauniems kūrėjams, bet jaunimui apskritai, nes tai slopina jų kūrybinius polėkius, dvasinį augimą, kultūrinį išprusimą ir kūrybinę pažangą. Iš to automatiškai susidaro žala lietuvių literatūrai ir jos įnašui į bendrąją pasaulio kūrybą. Žinoma, kad čia negalėjo būti jokių racionalių argumentų prieš žurnalo leidimą. Vienok jau praėjo gerokai laiko nuo rašytojų suvažiavimo, o apie jaunimo žurnalą ar jo eigą nieko negirdėti. Stojo "bežodė tyla".

Pasvarsčius dar kelis literatūrinės kūrybos vystymosi galimybių momentus, iškilusius suvažiavimo metu, drauge su nežinomybėj pakibusiu jaunimo literatūros žurnalo klausimu ir prabėgom paminėtu silpnu lietuvių literatūros paruošimu mokykloje, susidaro perspektyva, kurioje išryškėja dirbtinas iš už Lietuvos ribų kyląs lietuvių literatūros potencijos slopinimas — jos augimo varžymas. Šiam teigimui paryškinti paimkime dar vieną įdomų momentą. Palyginkime periodinės spaudos plotą, kuris skiriamas rusų kalba leidžiamai literatūrai, su lietuvių, ir kiek proporcingai literatūrinių žurnalų atitinkama kalba tenka tūkstančiui rusų ir tūkstančiui lietuvių.

Rusų kalba leidžiama dešimt mėnesinių literatūros žurnalų: **Inostrannaya Literatura, Moskva, Neva, Novy Mir, Oktyabr, Ruskaja Literatura, Junost, Voprosy Literaturny, Znamya** ir **Zvezda.** Jų bendras mėnesinis puslapių skaičius 2,476. Lietuvoje leidžiamas vienas mėnesinis literatūros žurnalas — **Pergalė,** 200 puslapių didumo. Be to, rusų kalba išeina du literatūriniai laikraščiai, savaitraštis **Literaturnaya Rossia** ir triskart per savaitę spausdinama **Literaturnaya Gazeta.** Bendras savaitinis puslapių skaičius — 42. Lietuvių kalba laikraštinę forma išeina savaitraštis **Literatūra ir Menas,** puslapių skaičius — 8. Reikia pridurti, kad **Literatūra ir Menas** dalį savo ploto atiduoda muzikos ir teatro klausimams, kuriem rusų kalba Rusijos Federacijoje yra leidžiami atskiri mėnesiniai žurnalai **Sovietskaya Muzyka** ir **Teatr.** Sekantis sugretinimas yra atitinkama kalba išleidžiamų literatūrinių žurnalų (paminėtų viršuje) bendras tiražas su atitinkamos tautybės žmonių skaičiumi Sovietų Sąjungoje. Vienam tūkstančiui rusų tenka maždaug 25 rusų kalba leidžiami literatūros žurnalai, kai tuo tarpu tūkstančiui lietuvių tenka du ir pusė lietuvių kalba leidžiamo literatūros žurnalo. Vienkartinis rusų kalba leidžiamų litera-

tūros žurnalų bendras tiražas yra maždaug trys milijonai. Į šį skaičių neįeina **Inostrannaya Literatura** tiražas, kuris leidinyje nepažymėtas. Manoma, kad šio leidinio tiražas labai didelis arba labai mažas, dėl to tikriausiai ir neskelbiamas. Pirmuoju atveju būtų nepatogu prisipažinti, kad daug žmonių domisi užsienio literatūra ir apskritai užsieniu, o antruoju — kad toks domėjimasis varžomas. Lietuvių **Pergalės** tiražas yra 6,500 kopijų.

Kad dabartiniam lietuvių literatūros kūrybiniam gyvenimui ir jo augimui skubiai reikia — trūksta daugiau periodinės spaudos ploto, matėm iš visos eilės autoritetingų pasisakymų jaunųjų literatūros žurnalo klausimu. Bet tai dar ne viskas. To ploto ir geresnių spaudos sąlygų būtinai reikia visam išsiplėtusiam Lietuvos kultūriniam gyvenimui. Jis neįtepla į turimas galimybes.

Respublikos kultūriniame gyvenime didelį vaidmenį vaidina rašytojų spauda: savaitraštis "Literatūra ir Menas", žurnalas "Pergalė". Ji nušviečia ne tik literatūros sritį. Šios spaudos puslapiuose tenka susiglausti visoms lietuviško meno sritims: literatūrai, dailei, muzikai, teatrui. Pasižiūrėjus į mūsų savaitraščio formatą ir galimybes, iš karto matyti, kad tai ne lengvas uždavinys. Išaugo ne tik lietuvių literatūra, į platų kūrybinį kelią išėjo mūsų grafikai, skulptoriai, tapytojai... vitražistai ir taikomosios dailės meistrai, vis naujas auditorijas užkariauja lietuvių kompozitorių kūriniai, džiugina mūsų kino meistrų laimėjimai. O kokius pakitimus patyrė "Literatūra ir Menas" — respublikos savaitraštis, skirtas jos kultūrai ir menui? Po 1959 m. pasikeitė laikraščio formatas iš didelio į mažą, sumažėjo redakcijos etatai ir beveik per pusę sumažėjo honoraras. Iš vienos pusės sparčiai kylanti kreivė, o iš kitos — besileidžianti žemyn.

Rašytojų sąjungos valdyba ne kartą kėlė mūsų spaudos materialinės padėties gerinimo klausimą. Nuo šių metų pradžios "Literatūros ir Meno" laikraštis jau turi šiek tiek palankesnes sąlygas, bet vis dėlto padėtis lieka nepatenkinama. Labai sunku į tuos keturis mažus lapus sutalpinti tą gausią medžiagą, kuri liečia visų meno sričių problemas ir reikalus. Dar mažiau galimybių bent kiek plačiau pristatyti skaitytojams naujausią rašytojų kūrybą.[14])

14) **Ibid.**, psl. 117.

Literatūros ir Meno vyriausias redaktorius Vacys Reimeris, savaitraščio 1000 numerio išleidimo proga, vėl primygtinai pakartojo blogą kultūrinio savaitraščio padėtį — neišsitenkame, reikia daugiau spaudos ploto, geresnių materialinių salygų.[15])

Kodėl neatsižvelgiama į pakartotinus rašytojų, skaitytojų, redakcijos ir rašytojų sąjungos valdybos reikalavimus praplėsti **Literatūros ir Meno** savaitraštį? Jei Lietuvos kūrybiniam gyvenimui nepakanka 4 lapų į savaitę, tai kodėl nepadidinti to ploto į 8 ar 10 lapų? Negalima pasiteisinti popierio trūkumu, nes savaitraščio tiražas nėra didelis (27,400), ir keliais lapais padidinimas nesudarytų žaliavos tiekimo sunkumų. Juo labiau, kad visa eilė kitų periodinių leidinių spausdinama daug didesniais tiražais, ir per ateinantį penkmetį Sovietų Sąjungoje numatyta padidinti žurnalų tiražą daugiau kaip 1.5 karto, o laikraščių — 40%.[16]) Niekas nebando Švietimo Ministerijai pasakyti, kad jinai gali be jokios fizinės ir dvasinės žalos kraštui sutalpinti 1966 m. mokinių skaičių į 1956 m. turėtas mokyklų patalpas ir auklėti juos su prieš dešimt metų turėtais ištekliais ir mokytojų skaičiumi. Tai būtų absurdas ar pasityčiojimas. O vienok jei auklėjimo sistema būtų priversta tokiose sąlygose dirbti, žala mokiniams, mokytojams ir kraštui būtų labai didelė. Skaudu, kad analogiškoje padėtyje yra atsidūręs **Literatūra ir Menas. Literatūra ir Menas,** kuris turi pajėgti atvaizduoti visą (visų šakų) kultūrinį gyvenimą Lietuvoje, faktiškai turi dvi dešimtąsias procento to savaitinio spaudos ploto, kuriuo naudojasi **Tiesos, Komjaunimo Tiesos** ir **Valstiečių Laikraščio** dienraščiai.[17])

Iš viso to, kas aukščiau pasakyta, darosi aišku, kad rusų dominuojama Sovietų Sąjungos Komunistų Partija, tik formaliai deklaruodama leninistinį tautų lygiateisiškumo principą, praktikoje sistematiškai engia lietuvių tautą. Vienas iš to engimo momentų dabartinėje Lietuvoje, kaip matėme, pasireiškia suvaržant iki minimumo kūrybinės periodikos, kurioje vyrauja lietuvių kultūros savitumas, apimtį ir tiražą. Yra aišku, kad varžant komunikacijos priemones, kuriomis perduodamos kultūrinės krašto apraiškos ir vertybės, jų poveikis žmonėse proporcingai mažėja. Neleidžiant pasirodyti jaunimo literatūros žurnalui suparalyžiuojama ne tik komunikacijos priemonė ir jos poveikis, bet ir užgožiama nauja kūrybinė mintis ir išraiškos forma, ir

15) **Tiesa,** 1966 sausio 8, psl. 2.

16) **Ibid.,** 1966 kovo 19, psl. 2.

17) Plg. **ibid.**

taip palaipsniui nuslopinami nauji tautos ir žmonijos talentai. Norėdami užmaskuoti šį kultūrinį genocidą, rusai skelbia, kad — "Lietuvos TSR užima trečiąją vietą pasaulyje pagal laikraščių ir žurnalų kiekį tūkstančiui gyventojų. Kiekvienam tūkstančiui gyventojų tenka 780 laikraščių ir žurnalų".[18] Tačiau nuslepiama, kad iš tų 780 periodinių leidinių, atitenkančių tūkstančiui Lietuvos gyventojų, tik 7, vadinasi, nepilnas vienas procentas yra kultūriniai leidiniai, kuriuose, kad ir per komunistinę prizmę, atsispindi tautos savitumas ir mintis, kai likusieji 99% periodinių leidinių daugiausia tėra ideologinis ir administracinis instrumentas užgrobtam kraštui valdyti. Tokia politika yra niekas kita, kaip senosios Rusijos didžiatautiško imperializmo tąsa.

Beldžiantis į tarptautinių institucijų duris, nekartokime vien tik prieš 25 metus padarytų skriaudų, mirusiųjų iš kapų neprikelsime. Yra dar ir gyva, kūrybinių polėkių ir potencijos pilna tauta, jai mes turime padėti, jos problemas suprasti ir supratus netylėti. Šalia peticijų į Jungtines Tautas, turime pradėti kreiptis į UNESCO, į mokslo ir meno akademijas, universitetus ir paskirus kūrėjus - intelektualus, neaplenkiant dorų ir nuoširdžių komunistų. Mūsų nustebimui, pagalba iš mokslinių bei kultūrinių institucijų, juo labiau paskirų intelektualų, gali ateiti greičiau ir būti efektingesnė, negu iš rūbą pagal reikalą mainančių politikų. Jei Hans Morgenthau, žymusis politinių mokslų teorikas ir atkaklus šio krašto administracijos Viet Namo politikos kritikas, pasirašė mūsų Jaunimo Peticiją Jungtinėms Tautoms, yra tikslu galvoti, kad jis ir daugiau jo kalibro žmonių pasirašytų ir geriau formuluotą dokumentą ar reikalavimą, kad ir šitame rašinyje keltu klausimu. Didelių ir imponuojančių siekimų įkarštyje mes net nepastebime tų, tariamai mažesnių dabartinio Lietuvos gyvenimo problemų. O jų iškėlimas ir tinkamas pristatymas tikriausiai yra kur kas svarbesnis lietuvių tautos ateičiai, negu besąlyginio Lietuvos nepriklausomybės atstatymo reikalavimo kartojimas. Tai nereiškia, kad atsisakome savo tautos laisvės. Veikdami mažiau jausmais, daugiau protu, rūpindamiesi mažesniais, tačiau konkretesniais ir šiuo metu didžiausios svarbos Lietuvoje turinčiais klausimais, mes būtume naudingesni savo pavergtai tėvynei, negu iki šiol buvome.

R. Tautrimas

---

18) **Izvestia**, 1960 liepos 21, cituota **Komjaunimo Tiesoj**, 1966 kovo 29, psl. 2.

KULTŪRINIAI RŪPESČIAI

NUO "AMERIKOS PIRTY" IKI PIRTIES AMERIKAI

Mes susigėdom, kad negražūs mirštam,
ir, kaip melodija, ilgėjomes namo —
namo, į rojų... (O nutilus pirštam —
tai buvo, rodos, Jean-Philippe Rameau).
J. Blekaitis "Prarastasis rojus"

Dvi galimos reakcijos ištiks skaitytoją, du globalinius įspūdžius išsineš jis, perskaitęs A. Landsbergio naujausią draminį kūrinį — **Meilės mokyklą**, būtent, kad tai Amerikos satyra, ir kad esama tam tikro giminiškumo tarp pjesės ir simfoninio koncerto.

Pavadintas jis komedija. Atseit, atkūrimu scenoj gyvenimo atbrailos, kurioj vaizduojama ne karalių, šventųjų, didvyrių, bet paprastų žemės vabalų siekimai, lūžiai ir iliuzijos. Lengvai atpažįstamam dangoraižių fone. Nors gal nevisai fotografiniam, realistiniam. Gausios sceninės pastabos (skirtos, pasak autoriaus, "skaitytojui padėti ir **palinksminti**"), vietomis praskambančios H. Radausko baltųjų eilių lakumu ir humoru, dar labiau pabrėžia tos teatrinės iliuzijos tikroviškumą.

Visa kviečia skaitytoją atsitokėti nuo dienos rūpesčių. Pradedant pilkrožiniu A. Kurausko knygos apdaru, kuriame jis nuplieskė Op Art brėžinėlį, pusiau dengiamą angelaičio-plėšikėlio silueto. Tuo įtaigodamas **Meilės mokyklos** kaleidoskopinį raibuliavimą, stiliaus šampaninį svaiginimą. Pradedant veikėjų sąrašu, kurin įtraukti gyvi, bet savaip persisukalioję žmonės. Kartais tradiciniai personažai, kaip kad Mrs. McNeice "boba kaip titnagas" arba Tarnas — "amžinas, importuotas iš Anglijos" (suprask: nesudėvimas, "made in England"). Kartais mistiški, vydūniški, kaip kad simpatingasai "Moteriškų kelnių fabrikanto dvasios balsas", ar fetišistų, nimfomanių aimanos.

Autorius nepraleidžia progos pažaisti žodžių žaismu, ir jo veikėjų pavardės stebėtinai sugestyvios, leidžiančios nuspėti kurią nors charakterio konstantą: Libidinous — Lebedėnas, Mrs. Adenoid, kurios "papė" buvo Antanaitis, Miknius / McNeice. Dažnos aliuzijos į eforijos laikmetį. Niderzwehren-Oberzwehren šalį, vėlgi smagins, jukins skaitytoją, kuriam neteks rūgoti, kad nesusivaikąs turiny. Nes, atmetus tai, kas kai kam pasirodys triukažas, siužetinė schema vaizduoja "vieną nutikimą iš pralobėlių vaizbūnų gyvenimo".

Bet kartu, gal būt, todėl, kad visa taip pakilu, šventiška ir aranžuota, sunku, bent pirmą kartą perskaičius **Meilės mokyklą**, atsiginti įspūdžio, tarytumei būtumei išklausęs meistrišką, sudėtingą pianino koncertą. Virtuozo elegancija Landsbergis išveja ir suveja kamuolėlin melodijų gijas, aikteli fortissimo, stingdo lyriniuos pasažuos. Ypač jie, tie lyriniai įtarpai — "Pusnių", "Suodino nykščio", "Mažojo žmogelio" monologai — pavergia širdį. Kol ima brėžtis antrasis planas. Nes reikia kelis kartus **Meilės mokyklą** perskaityti, kol atsisveikini su snobiška fraze "tai buvo, rodos, Jean Philippe Rameau".

Kol praregi, kad Landsbergio komedija yra daugiau nei fantazija, Op Art mirgesys, Luna Park feerija. Kad nežiūrint jos išorinio "opera buffo" nerimtumo, net kermošiškumo, ji yra giliai išjaustu ir tobulai perduotu rašytojo žodžiu saviesiems. Ženklinančiu naują pakopą Landsbergio kūryboj, kuri iki šiol atrodė pernelyg santūri, gedulinga, net patosiška.

Laimėjęs visuomenės pripažinimą **Draugo** premijuotu **Kelionės** romanu — psichologine studija ir vienu labiausiai nusisekusių mūsų literatūroj II Pasaulinio Karo sąjaukos atvaizdavimų, — autorius tvirtai įžengė į mūsų prozos rašytojų eiles. Jo novelių rinkinys **Ilgoji naktis**, nors ir nepakankamai kritikos įvertinta, taip pat rodė jo išskirtiną sugebėjimą perkeisti kronikinę žaliavą į stilistiškai brandų, neretai lyrinio atspalvio kūrinį.

Tolimesnėj savo raidoj A. Landsbergis, kaip kad A. Škėma, kurio įtaka tebėra ryški, stiliaus atžvilgiu, net ir recenzuojamam kūrinyje, pasuka dramaturgijon ir pasiekia naujų laimėjimų. Šalia "Vėjo gluosniuose", to "tour de force" apie Nuobodų Karalaitį, kuriuo jis bandė ir sugebėjo sukurti įtikinamą Lietuvos XV šimtmečio viziją, jisai parašo itin elegišką, prakilnią, humanistinę kantatą-dramą apie mūsų miško brolių karčią kovos tikrovę — "Penkis stulpus turgaus aikštėj".

Kodėl staiga šuolis į "lengvąjį" žanrą? Iš kur aikštis į sarkastinį (tas tiesa), bet taip pat ir anarchistinį, formalistinį, dūkavimą scenoj?

Nuo pat pirmųjų plunksnos bandymų, nuo pat tų dienų, kada Landsbergis išėjo (su broliais Mekais, Lėtu) literatūrinin žygin, jo kūryboj (kaip kad vaizdžiai pasakė A. Škėma **Baltojoj drobulėj**) buvo išlikęs klausimas "kodėl". Nejau šis kodėl autoriaus užmirštas. — Mano manymu, ne.

Kažkaip sunku nejungti **Meilės mokyklos** genezės su ištraukomis iš "Grynosios Lietuvybės Žodyno", pasirodžiusiomis 1961 m. **Metmenų** Nr. 4. Įsirpęs pyktis prieš kaimo varpinės psichologiją ir demonologiją, pratrūkęs ta vitrioline publicistika, turėjo ieškoti išraiškos pasiekti auditoriją dar niuansuotesne, potekstėm turtingesne forma. Prisipažinkim, kad vėliau, kai ėmė spaudoj rodytis padrikos scenelės iš **Meilės mokyklos**, net darėsi baugu, kad autorius gali nučiuožti į kažką lėkšto ir grubaus. Į **Frank Kruko** atjauninimą.

Laimei, šio pavojaus išvengta. Žinoma, mes nenustebtumėm, jei net ir dabar Landsbergis būtų pakaltintas, kad nukreipęs savo satyros vilyčias į savąją tautinę grupę. Taikliai pagauti charakteriai, kaip kad fašistas Miknys, mizantropas Angelas, pseudomokslininkas Lebedėnas pernelyg tikroviški, kad **neatpažintumėm juose savęs.** Rinkdamas suokalbin sėbrus, Angelas įsakmiai reikalauja lietuviškos kilmės atstovų. Bet kaip būtų nusipiginęs autorius (ir ta galimybė lieka atvira nemokšai režisoriui), jei jis būtų pavertęs šiuos personažus kitų tautybių atstovais. Štampais ir amplua.

Nenustebtumėm taip pat, jei apšauktų **Meilės mokyklą** absurdo teatru. Kągi, etiketė tokia paranki, kad ją galima užtėkšti ant kiekvieno naujoviškesnio dramaturginio bandymo. Nesvarbu, ar būtų siekta perteikti žiūrovui savąjį pasaulį, ar pritrenkti scenos technikos pažinimu.

Teatras, mūsų manymu, yra Landsbergiui kažkuo pozityvaus ir konstruktyvaus. Leisdamas žiūrovui atsipalaiduoti nuo kasdieninių rūpesčių, akindamas jį prožektorių kryžmomis, linksmindamas savo išradingumu, bufonerija, protarpiais net gruboku humoru (Landsbergis rašo XX amžiaus pabaigos lietuvių kalba), autorius tuo pat metu vykdo ir brechtišką uždavinį. Siekia padėt žiūrovui praregėt jį supančios tikrovės menkystą ir falšą. Jis purto jį išbust iš dvasinio snaudulio. Kviečia išeit iš prietarų karalystės miglų. Provokuoja kvestionuoti dalykus, statyti klaustukus ten, kur jie nebuvo statyti.

Neteigtumėm, kad šis požiūris į teatro paskirtį būtų būdingas vien Brechtui. Jau švelnusis, jautrusis Čechovas kalbėjo žiūrovui: "Pažvelkit į save. Praregėkit, koks menkas, mizerija, yra jūsų gyvenimas". Eug. Ionesco, Edw. Albee, Jean

Genet, S. Beckett ir visa eilė kitų "maištaujančio teatro" atstovų, gal būt, net rafinuočiau atlieka šį provokatorišką uždavinį. Dar mažiau paiso scenos konvencionalumų. Dar drąsiau jungia pasąmonės ir tikrovės elementus.

Iš tiesų tai, kas imta vadinti "absurdo teatro" vardu, nėra taip jau vientisa. Įvairių eksperimentinių bandymų įsravos suteka mūsų dienų teatro tėkmėn, ir ironiška, sarkastinė grimasa būdinga eilei dramaturgų. Kaip kad dažna desperacijos gaida, nors nevilties šauksmas praskamba ne vienodu intensyvumu.

Jokiais laikais tikras menininkas neišėjo scenon vesti debatų ar pamokslaut. Šiandien, dar net labiau nei bet kada, dramaturgas jaučiasi vienišu, dvasiniu apatridu; žmogum be tėvynės ir namų. "Kunigu be sutanos, be Dievo, be ortodoksijos, net be pasekėjų, atnašaujančių apeigas klaikiam beprasmybės, absurdo laužе", kaip kad pasakė Robert Brunstein. Atkuriančiu scenoj vaizdingą brutalaus moderniško pasaulio rekonstrukciją.

Šių kūrėjų poveikis randa atgarsio ir Landsbergio veikale, tačiau komedijos žanras ir polinkis į lyrizmą prilaikė jį nuo įplaukimo pačion tėkmės sraumenin. **Meilės mokykla** yra palyginti švelnus, "civilizuotas" kūrinys. Landsbergio veikėjai — kupini vidinių prieštaravimų — nėra vaikščiojančiom schemom, nors tam tikrose situacijose lyg ir prabyla "septyniasdešimt ir septynių kartų kvailumu". Pagaliau pjesė baigiasi vilties gaida. (Tarp kitko paskutinioji scena truputį primena Archibald McLeish **J. B. finalą**).

Skiriasi ji taip pat nuo kitų, dabar išgarsėjusių pjesių, ir savo kompozicija. Ji turi savo užuomazgą, veiksmo kilimą ir atomazgą. Nors ir nevisur vienodu ryškumu, autorius sugeba įtikinti žiūrovą savo personažų vidiniais konfliktais, kurie veda juos moralinio brendimo arba asmeninės degradacijos keliu. Bet šalimais esama ir atotrūkio nuo tradicinio teatro. Sudėliota iš gausybės epizodėlių, apkrauta nemažu pašalinių veikėjų skaičiumi, **Meilės mokykla** priartėja prie montažo. Giminiga struktūriniu atžvilgiu filmo ar televizijos scenarijams.

Autorius to nemano paneigti. Jis prisipažįsta naudojęsis Laterna Magica (jei neklystam, čekų teatro grupės?) modeliu. Iš esmės tai nėra radikalios naujovės, nes gausūs kino projekcijų įtarpai, butaforinių atributų naudojimas tik padeda autoriui lengviau kontroliuoti fabulos išrutulą, neprasižengiant tradiciniams laiko, vietos ir veiksmo kanonams.

Spektakline prasme laimimas efektas turėtų būti pritrenkiantis. Net veikalą skaitant jaučiama tokia veiksmo kompre-

sija, įtampa, tempas, kad skaitytojas lieka sukaustytas kėdėj iki jį išlaisvinančio finalinio taško. Galinčio, mūsų manymu, scenoj praskambėt daugtaškiu.

Mikliais telefonistės pirštais perkaišiodamas dialogų kaištelius, niekur nesugaišdamas statiškais monologais, neįsprausdamas į veikėjų lūpas žodžių, kurių jie negali tarti, neužduodamas aktoriui nereikalingų "fizinių veiksmų", nors ir nepabūgdamas klounados, **A. Landsbergis sukūrė stilingą gyvybe kunkuliuojančią komediją, kokios dar nesame turėję savo literatūroj.**

Kyla klausimias, ar ji kartais nesužavi mus savo aktualumu, savo tiesmukine aliuzija į džonsoninę tikrovę. Ar nėra ji politiniu, socialiniu manifestu? Pirtim Amerikai, kaip sakytų šio straipsnio antraštė.

Manytumėm kad ne! Tegul jos "anti-herojus" Bangžuvėnas ir yra šnopuojanti bestija, prieš kurią jaučiamės pranašesni. Bet jis išlieka gyvu personažu scenoj ir įkūnija amžinąjį žmogaus prestižo, garbės, valdžios godumą. Lygiai kaip Angelas — piktybinį, nepakantos kito laimei, gyvenimo džiaugsmui auglį. "Schadensfreude ist die reinste Freude", tūnantį kiekvieno mūsų sieloj, simbolį.

Tiesa, protarpiais lyg ir praskamba aliuzija į mūsų ghettišką buitį. Tada Angelas, kurio pašto ženklai, atgyventų epochų ir atgyventų autoritetų simboliai (Raudonas Leninas, Dangiškasis Pijus Dvyliktasas, pilki Amerikos buivolai, rausvas grafas Cepelinas) nusnigo upėn, galėtų reikšti viena. Bet Landsbergis perdaug didelis žodžio meisteris, kad užsišachuotų naivia alegorija. Jis juokiasi iš daugelio dalykų gyvenime, bet palieka skaitytojui pilną laisvę juoktis ar nesijuokti drauge su juo. Nevisada jo užuominos ir simbolika aiškios, bet jos nėra, kaip dažnai pasitaiko komedijose, surinktos pūlrūmyj ar senuos kalendoriuos. Nors vietomis, vėlgi, nenoromis ateina įspūdis, tarytumei autorius būtų parodiavęs Amerikos liaudies meną. Angelo sąmokslas, kaip kiekvienas sąmokslas, baisus. Tačiau, kada Bangžuvėnas iškasa jį iš griuvėsių III v. pradžioje, jo povyza tokia apgailėtina, kaip kad to medžiotojo Bugs Bunny kartūnuose.

Tas ribos užtušavimas tarp realaus ir fantastiško pasaulio, tas krėtimas pokštų mokytojui Freudui už nugaros, ryškus visoje pjesėj. Iš vienos pusės — gausybė psichoanalizės simbolių: moteris krūtine didesne nei gyvenime, scena su "papės" identifikacija, užrašas "Mama aš parodysiu svietui". Iš kitos — autorius įveda scenon Libidinous-Lebedėną su jo žargonu

("... minia jau ant orgazmo slenksčio"). Skaitytojui nevisada aišku, kur autorius kalba rimtai, o kur mena mįsles. Ką reiškia visos iracionalybės? Ką reiškia silkės simbolis? — Pralobėlio ekstravagancija? — **Tautą ir tautinę ištikimybę?** — Paprastą ironišką tiesą, kad kartais žmogiškoji komunikacija vyksta tokiu menkučiu, prozaišku laidu. Tačiau, kai Bangžuvėnas išmeta silkę per langą, jo pražūtis aiški. Tada pasirodo horizonte Apokalipsės raiteliai — "byteliai" su gitaromis.

Kaip dažnas mūsų dienų dramaturgo veikalas, **Meilės mokykla** leidžiasi interpretuojama filosofine, socialine, psichologine, politine prasme. Jos tekstas tampa iššūkiu aktoriui ir režisoriui. Sugebėjęs išlaikyti savo kūrinyje pakankamai išbalansuotą kiekį tikroviško ir siurrealistinio elementų (gal net intelektualinio balasto), autorius reikalauja iš visų (ir žiūrovo bei skaitytojo) absoliutaus dalyvavimo spektaklio kūrimo procese. O tai jau laidas, kad kūriniui neteks akmeniu grimst užmarštin.

Kažkas yra pasakęs, kad komedijoj žmogus juokdamasis išsiskiria su praeitimi. Kad šio momento **Meilės mokykloj** esama, patvirtina pats autorius.

Vieta — New Yorkas, ne tiek iš plieno ir stiklo, kiek iš sapnų, kuriuos sapnavo pirmą sykį išvydusieji...

Niekad nėra lengva skirtis su įsikalbėjimais, iliuzijomis, svaičiojimais. Juo labiau draugiškai, geraširdiškai. **Meilės mokykla** — savotiška imažinistinė poema apie laiko srūvį bei žmogaus iliuzijų alkį — įtikins skaitytoją, kad tai galima. Ir už tai, už tą padrąsinantį, geraširdišką šypsnį, jis tars Landsbergiui ačiū!

Algirdas Landsbergis. **Meilės mokykla,** trijų veiksmų komedija. (Chicago: Santara-Šviesa, Algimanto Mackaus Vardo Knygų Leidimo Fondo lėšomis, 1965).

Vytautas A. Jonynas

SENA IR NAUJA APIE LIETUVIŲ TAUTINĮ ATGIMIMĄ

Nuo geros Mykolo Roemerio studijos apie lietuvių tautinį atgimimą jau praėjo beveik 60 metų. Per tą laiką buvo paskelbta daug archyvinės medžiagos, parašyta nemaža straipsnių ir straipsnelių vienu ar kitu klausimu, susijusiu su tautiniu sąjūdžiu, tačiau niekas nebandė suvesti visa tai į vieną sintezę, apimančią visą to sajūdžio problematiką. Tik Vinco Maciūno

disertacijoje apie **Lituanistinį sąjūdį XIX a. pradžioje** (1939 m.), Albino Rimkos **Lietuvių tautos atgimimo socialiniuose pagrinduose** (1932 m.) ir Juozo Ambrazevičiaus **Ideologinių grupių santykiuose Aušros ir Varpo gadynėje** (1938 m.) buvo bandyta apibendrinančiai pažvelgti į du, gal būt, pačius svarbiausius to sąjūdžio laikotarpius. Nei vienas jų neapėmė viso laikotarpio. Emigrantiniai M. Biržiškos apdūmojimai apie **Lietuvių tautos kelią** liečia daug daugiau negu patį tautinį atgimimą.

Praeitais metais Balstogės Mokslų draugija išleido Jerzy Ochmanskio **Litewski ruch narodowo-kulturalny w XIX wieku** (Lietuvių tautiniai-kultūrinis judėjimas XIX amžiuje). Tai yra kaip tik bandymas pažvelgti į visą lietuvių tautinio atgimimo istoriją, pradedant net nuo XVI a. (Mažvydo ir Daukšos) ir privedant ligi 1890 m. Autorius pasiaiškina, kodėl jis sustojo ties 1890 m., sakydamas kad tuo metu pasirodė tame judėjime nauja jėga — lietuviškas proletariatas — ir kad sąjūdis dabar iš tautiniai-kultūrinio pavirto į tautiniai išsivaduojamąjį sąjūdį (ruch narodowo-wyzwolenczy), (13 - 14 psl.).

Šie abu teigimai, ypač pirmasis, kelia tam tikrų abejonių. Lietuviškas proletariatas, greičiau, tam tikri socialistiniai momentai, iškildavo jau ir anksčiau ir 1890 m. šiuo atžvilgiu nebuvo jokia reikšminga data. Gal tik nuo 1896 m., kada ėmė žiestis Lietuvos socialdemokratų partija, galima būtų kalbėti apie šiek tiek žymesnį Lietuvos proletariato vaidmenį tautiniame atgimime. Dėl tariamo tautiniai kultūrinio sąjūdžio virtimo tautiniai išsivaduojamuoju sąjūdžiu 1890 m. data taip pat ne daug ką pasako. Dėl to, gal būt, lengviau šiuo atžvilgiu sutikti su M. Roemerio teze, kad ligi **Varpo** pasirodymo (vadinas, ligi 1889 m.) tautinis sąjūdis buvo apolitiškas-prademokratinis, o su **Varpu** jis virto politiniu-demokratiniu sąjūdžiu. Jo pagrindinis bruožas buvo politinė diferenciacija trimis pagrindinėmis kryptimis: liberaline-demokratine, klerikaline ir socialdemokratine. M. Roemeris vaizdingai šį sąjūdį dabar pavadino vyrišku sąjūdžiu, vadinas, subrendusiu ir rimtu sąjūdžiu, tuo pačiu prileisdamas, kad ligtolinis sąjūdis buvo lyg vaikų žaidimas: pilnas fantazijos, neracionalus, labai bendras. Tai gerai išreiškė bendra tėvynės mylėtojo sąvoka. Tam laikotarpiui ir skiriamas šis J. Ochmanskio veikalas.

Pirmajame skyriuje (19-45 psl.) autorius duoda labai plačią ir beveik išsamią Lietuvos tautinio atgimimo istoriografijos apžvalgą. Čia jis sumini ir trumpai apibūdina beveik viską, kas šiuo klausimu parašyta lietuvių, lenkų, rusų, vokiečių, anglų ir kt. kalbomis, neapleisdamas ne tik stambesnių studijų,

bet ir smulkių žurnalinių ir net laikraštinių straipsnių ir straipsnelių. Įdomu, kad jis nevengia suminėti beveik viską, kas šiuo klausimu buvo rašyta lietuvių emigrantinėje spaudoje ligi pat pastarųjų dienų. Reikia tiesiog stebėtis, kaip gerai jis informuotas apie viską, ką mes mokslinio tyrinėjimo srityje darome. Ir jis nedaro jokios diskriminacijos tarp emigrantinių ir krašto studijų. Tai galės būti ypač naudinga krašte, nes, kaip žinia, Lenkijos leidiniams yra truputį lengvesnis kelias pasiekti Lietuvą, negu emigracijos leidiniams. Iš šio J. Ochmanskio veikalo Lietuvos istorikai ir kultūros darbininkai galės pusėtinai gerai susipažinti, ką mūsų emigrantai galvoja ir rašo tautinio atgimimo klausimais. Mums ta apžvalga naudinga tuo, kad joje mes rasime suminėta beveik visa, kas anoje pusėje šiuo klausimu padaryta.

Sekančiuose penkiuose skyriuose jis kalba apie feodalinių santykių irimą Lietuvoje, lenkinimo ir rusinimo pastangas (II skyrius). Toliau gana plačiai apžvelgia, kas lietuvių kalbos, literatūros, istorijos ir kt. srityse padaryta ligi 1863 m. (III skyrius). Ketvirtame skyriuje nagrinėja žemės reformos, 1863 m. sukilimo, spaudos draudimo ir naujos, daugiausia iš kaimo kilusios, inteligentijos atsiradimą. Penktajame skyriuje kalba apie Lietuvos mylėtojus (1883-1890 m. laikotarpį), o šeštajame ir paskutiniame skyriuje nagrinėja lenkų-lietuvių santykius **Aušros** gadynėje.

Vertinant pačio tautinio-kultūrinio judėjimo aprašymą, kuris duotas šiame veikale, reikia tuojau pasakyti, kad tyrinėtojas čia neras beveik nieko naujo. Visa studija paremta išimtinai spausdintais šaltiniais ir literatūra, visiškai nesinaudojant archyvine medžiaga. Išskyrus vienoje išnašoje paminėto ir pacituoto kol kas dar nespausdinto M. Roemerio dienoraščio, berods joks kitas nespausdintas šaltinis čia nėra panaudotas. Tačiau itin kruopštus ir sąžiningas spausdintų šaltinių panaudojimas tą veikalą daro labai naudingą, ypač kad kai kurie spausdinti šaltiniai, kaip **Aušros, Sviesos, Dziennik Poznanski,** petrapilinio **Kraj,** kapsukinės **Kibirkšties** ir kt. leidiniai dabar jau pasidarė sunkiai prieinama, beveik archyvine medžiaga, ir ne tik emigrantui tyrinėtojui.

Gal būt, pats įdomiausias ir originaliausias šio veikalo paskutinysis skyrius, kuriame J. Ochmanskis nagrinėja lenkų-lietuvių santykius **Aušros** metu (178-197 psl.). Mūsų autorius labai aiškiai atsiremia į tezę, kad nežiūrint ilgų istorinių santykių su lenkais lietuvių tauta neprarado savo tautinio identiteto, ko, deja, nenorėjo suprasti ano meto lenkai tiek pačioje

Lenkijoje, tiek ypač Lietuvoje. To nenorėjo suprasti ir vėliau lenkų šviesuomenės dauguma: ir pilsudskiniai federalistai, ir endekiniai nacionalistai. Dėl to šiuo atžvilgiu J. Ochmanskio veikalas gali būti laikomas tam tikra prasme pionierišku darbu, kuris galėtų būti naudingas ir emigrantiniams lenkų sluogsniams pasiskaityti ir apsigalvoti. Jų galvojimas dažnai nedaug tesiskiria nuo 1884 m. **Dziennik Poznanski,** kuris, paskelbęs Jono Šliupo laišką apie lietuvių-lenkų santykius, savo komentaruose nors ir išreiškė be galo daug tiesiog entuziastingos simpatijos lietuvių tautai, bet pripažino jai tik kilmės (plemiennie) savarankiškumą, visiškai atmesdamas jos politinio savarankiškumo galimybę. Politiškai Lietuva visados buvo ir bus lenkiška ir todėl kai kas be reikalo bando drumsti amžinus lenkų-lietuvių santykius (186 psl.). Tur būt, niekas negalėtų abejoti, pavyzdžiui, ir J. Pilsudskio meile Lietuvai, bet pačiai lietuvių tautai toji jo meilė greičiau buvo žalinga. Nors ir kartais gana smarkokai kritikuodamas kai kurių atgimimo veikėjų antilenkiškas tendencijas (ypač J. Šliupo bandymą surasti bendrą kalbą su iš istorinės Lietuvos kilusiu Varšuvos generalgubernatoriumi J. Gurka), J. Ochmanskis kategoriškai tvirtina, kad lietuvių-lenkų santykiai turi būti traktuojami, kaip dviejų visiškai atskirų ir savarankiškų tautų santykiai.

Įdomu, kad ir aplamai J. Ochmanskio knyga, kurioje nagrinėjamas tautinis ir kultūrinis judėjimas XIX a. Lietuvoje, remiasi daugiausia tradicine lietuvių samprata, kurią bene pirmasis sistemingai ir plačiai išdėstė M. Roemeris ir kuriai vėliau atstovavo ypač Mykolas ir Vaclovas Biržiškos. Tąją tradicinę sampratą galima būtų pavadinti romantiškai optimistine tęstinumo samprata. Pagal tą sampratą, lietuvių tautinis ir valstybinis atgimimas nebuvo joks revoliucinis aktas, juo nebuvo bandoma nutraukti ryšius su praeitimi ir kurti kažkas visiškai naujo, bet, priešingai, jis, gali sakyti, beveik natūraliai išplaukė iš istorinės Lietuvos politinių ir kultūrinių tradicijų. Pradedant nuo XVI a. pirmųjų lietuviškos kultūros apraiškų (Mažvydo ir Daukšos), per XVII a. žodynus, gramatikas ir maldaknyges, XVIII a. Kristijoną Donelaitį, XIX a. pradžios lituanistinį sąjūdį, Valančiaus ir Ivinskio veiklą ligi **Aušros** ir **Varpo.** Maždaug tokiu keliu eina ir Jerzy Ochmanskis.

Aišku, kad šitokios sampratos atstovai nematė arba nenorėjo matyti, ant kokios bedugnės krašto buvo atsidūrusi lietuvių tauta XVIII - XIX a. sąvartoje, nenorėjo matyti viso jos situacijos tragiškumo. Būdami optimistai jie toje situacijoje ieškojo kiekvieno giesmės ir kantičkos vertėjo, kiekvieno lietuviškai pasakyto pamokslo, kiekvienos "piemeniškos" (vadinas,

ganytojiškos) gromatos, kiekvieno eiliadirbio, kiekvienos simpatiškos užuominos apie Lietuvos praeitį ar jos kalbą, kad galėtų įrodyti, kad Lietuva dar nebuvo žuvusi. M. Biržiška savo **Lietuvių tautos kelyje** tiesiog tvirtina, kad XIX a. pradžios lituanistinės ir šiokios tokios literatūrinės pastangos tiesiog kvepėjusios "litvomanija", nors iš tikrųjų, tose pastangose tebuvo greičiau archeologo susižavėjimas tuo, kas seniai žuvo ir kas niekados nesugrįš. Faktas, kad nei Vilniaus universitete nei jokioje aukštesnėje Lietuvos mokykloje ir kunigų seminarijoje nebuvo dėstoma lietuvių kalba, daug iškalbingiau negu visos anos "piemeniškos gromatos", nors ir rašytos žemaičių kalba, liūdija, kokia tragiška buvo lietuvių tautos padėtis XIX a. pradžioje. Į jų, tų optimistinių tiltų statytojų ir tariamo lietuvių tautos atgimimo tęstinumo šalininkų, kredito knygelę reikia įrašyti ir tai, kad ne vienas Lietuvos atgimimo veikėjų, ypač iš **Aušros** gadynės, buvo tokios sampratos šalininkai. A. Višteliauskas menkutę Kraszewskio **Vitolio raudą** laikė lietuviškuoju šventraščiu, lenkiškiausius istorikus ir rašytojus, kaip Lelevelį, J. Slovackį ir A. Mickevičių, **Aušra** bandė paversti lietuviais ir t.t. Pasiskaičius kai kuriuos Biržiškų ir to paties Ochmanskio raštus gali susidaryti įspūdis, kad kone visas pasaulis darbavosi lietuvių tautos atgimimo labui. Ji tebuvo prisnūdusi, bet su pirmais gaidžiais ims ir atsibus.

Iš tikrųjų situacija toli gražu nebuvo tokia romantiška. Ne tik iš carinės Rusijos, kuri net Lietuvos vardo neleido paminėti (panašiai kaip Stalino laikais), jai gresė mirtinas pavojus, kurį nevengia pabraukti ir vadinamos optimistinės romantiškos krypties atstovai. Lenkėjimas ir lenkinimas tokiu smarkiu žingsniu žengė ne tik į dvarą (net ir Žemaitijoje) ir bažnyčią, bet ir į kaimą, kad net toks grynakraujis mužikas, kaip Mikalojus Katkus tik šypsojosi, kai 1862 m. mokytojas Dotnuvos mokykloje šalia rusų ir lenkų kalbos ėmė mokyti ir lietuviškai. "Nejauku ir vangu buvo atsakinėti lietuvišką pamoką", prisiminė vėliau jis (ž. J. Jurginis, **Mikalojus Katkus,** Vilnius, 1963, 26 psl.). Simonui Stanevičiui, Vilniaus universiteto metu, atrodė tiesiog stebuklas, kad lietuvių giminės dar gyvos liko, o J. Pilsudskiui dar ir XX a. pradžioje atrodė, kad lietuvių tauta nėra istorinė tauta ir dėl to neverta valstybinės nepriklausomybės. O kaip jis mylėjo Lietuvą, kad net savo širdį liepė palaidoti Rasų kapinėse.

Blogiausia, kad šio pavojaus dauguma (net ir vysk. M. Valančius) visiškai nesuprato. Bene vienintelė išimtis čia tebuvo Simonas Daukantas, kuris ne tik suprato tą pavojų, bet ir tvir-

tai tikėjo lietuvių tautos ateitimi, atsiremdamas ne į ką kitą, bet tik į lietuvių kalbą, kuri viena, lyg žalia bruknelė žiemą, dar tebebuvo gyva (ž. mano straipsnius apie Daukantą **Metmenų** 9 knygoje ir **Lituanus** 1965 m.). Daukantas tai suprato, bet Lietuva nesuprato Daukanto, ir reikės laukti **Aušros** ir Amerikos **Vienybės Lietuvininkų,** kad Daukantas būtų suprastas. Gaila, kad ir J. Ochmanskis per mažai įsigilino į S. Daukanto vaidmenį, tepakartodamas V. Biržiškos anekdotą apie tariamą vysk. Valančiaus išvadinimą Daukanto girtu (84 psl. 300 išnaša). Iš tikrųjų, tik Daukantas suprato visą lietuvių tautos padėties tragizmą ir iškėlė jo priežastis. Vėliau J. Basanavičius ir ypač J. Šliupas ims žiesti lietuvių tautinį atgimimą, atremtą ne tik į senosios Lietuvos garbę ir garsą, bet ir į senosios bajoriškos, arba kaip J. Ochmanskis tai vadina, "feodalinės Lietuvos", aštrią ir negailestingą kritiką. Jie čia ėjo ne kieno kito, bet Daukanto keliu. Kitaip ir būti negalėjo. Kiekvienas sąjūdis (tautinis, socialinis, idėjinis ir t.t.) visada kyla iš protesto, o tik po to išeina su pozityvia programa, kaip lietuvių tautinio atgimimo atžvilgiu su tokia programa išėjo Vincas Kudirka ir varpininkai, socialdemokratai ir krikščionys demokratai. Neatrodo, kad J. Ochmanskis tą dėsnį būtų pilnai supratęs ir įvertinęs, dėl to ir jo veikalą reikia laikyti, kaip tęsiantį tradicinę, romantiškai optimistinę sampratą, kuri ne visiškai atliepia į tikrai revoliucinį lietuvių tautinio atgimimo charakterį.

Nežiūrint šio pagrindinio trūkumo, J. Ochmanskio studija, tiek literatūros ir šaltinių sąžiningu panaudojimu, tiek aplamai didele (dažnai net per didele) simpatija lietuvių tautiniam atgimimui, verta mūsų dėmesio. Kaip savotišką kuriozą reikia paminėti lietuvišką santrauką gale knygos (200-201 psl.). Tai bene pirmas toks atvejas lenkų literatūroje. Gaila, kad veikalas neaprūpintas vardų ir daiktų rodykle ir bibliografijos sąrašu. Skurdoka ir išviršinė knygos pusė, ypač popierius.

Vincas Trumpa

UPĖ Į RYTUS, UPĖ Į ŠIAURĘ

Kazio Almeno **Upė į rytus, upė į šiaurę** yra nuotykių romanas. Tokio veikalo tikslas paprastas: sukurti intrigą, kuri išlaikytų skaitytojo dėmesį nuo pradžios iki galo. Pasakojimo vaizdingumas ar veikėjų įdomumas yra naudingi, tačiau antraeiliai faktoriai. Kartais jie gali būti net pavojingi. Pavyzdžiui, komplikuoti ir psichologiškai gilūs veikėjai reikalauja temos, kuri juos įprasmintų ir apjungtų. Vien intrigos čia jau neužtenka.

Almenas savo romanui turėjo įdomų planą. Jo tikslas buvo sudaryti dvi antagonistų grupes ir, vienus vedant per rusų Kaliforniją, kitus per Louisianos teritoriją, rasti veikalui atomazgą abiejų grupių susidūrime. Tai turėjo įvykti kur nors pusiaukelėje. Čia, nors ir turėdamas gan sveiką idėją, autorius neatsispyrė pagundai, parklupdžiusiai ne vieną lietuviško romano veteranų. Jo nuodėmė sena, kaip ir lietuviškas romanas — per didelis plepėjimas ir savo užsibrėžto tikslo pamiršimas. Almenas, geriau pažindamas ir įsijautęs į šio žemyno dvasią, įsivėlė į XIX a. pradžios Naujojo Orleano, St. Louiso ir Naujojo Archangelsko aprašymus. Nors atlikti vaizdžiai ir įtikinančiai, šie aprašymai neturi nieko bendro su konfliktu tarp Roznickio ir Erdmono. Be to, vojažierių papročiai, Naujojo Archangelsko gubernatoriaus alkoholizmas, mandanų genčių sociologija ir kai kurie kiti dalykai — galėtų veikale būti arba nebūti, romano intriga nuo to nepasikeis. Jų buvimas tik išblaško skaitytojo dėmesį.

Nuo antogonistų išsiskyrimo Veriere iki Erdmono grupės susitikimo su vilkais Almeno romanas dažnai verčia žiovauti. Kiekvienas buvęs Karl May ar Main Reido garbintojas žino, kad kelionėse ar kituose įvykiuose, kur nėra tiesioginio konflikto tarp antagonistų, skaitytojo dėmesys turi būti išlaikomas nuolatinėje įtampoje. Dažniausiai tai atliekama statant veikėjus į fizinį pavojų. Bet, išskyrus sniego pūgą ir vilkų grėsmę, Erdmono grupė svetingoje vojažierių ir draugiškų indėnų kompanijoje jaučiasi, kaip pas dėdę už pečiaus. Toks patogus gyvenimas skaitytojo, pripratusio prie pavojingesnių nuotykių ir tikrai "laukinių vakarų", labiau neužintriguoja.

Kita silpnybė, padaranti šias grumtynes tarp mužiko ir bajoro ne visiškai įtikinančiomis, yra antogonistų nelygumas. Prityręs Napoleono armijos karys bei Prancūzų Revoliucijos dalyvis Erdmonas pastatomas prieš kiekvienu momentu vos ne verkšlenantį "mamos vaiką" Roznickį. Kažkaip sunku tikėti (ypač po smuklės įvykio pradžioje, kur kazokai leidžiasi pernelyg lengvai apmulkinami), kad Erdmonui ir jo milžinui palydovui Rokui iš jų priešų gresia bet koks pavojus. Roznickiui ir kazokams būtų buvę pravartu pasidaryti bent kiek siaubingesniais.

Almeno veikėjus apibūdinti ne sunku. Išskyrus vieną Roznickį, visi jie veiksmo žmonės, tiktai aktyviame gyvenime sugebą save įprasminti. Rokas randa pasitenkinimo tik fiziškai bedirbdamas, Darvainis — amžinas vėjavaikis ir naujų išgyvenimų ieškotojas, Ton Kaupa — žmogaus grumtynių su gamta

įkūnijimas. Erdmonui, romano pagrindiniam veikėjui, veiksmas apsprendžia viską. Prancūzų Revoliucijos mestos idėjos virš jo galvos. Erdmonas aklai tiki, kad respublika buvo teisi. Neįgyvendinta ji tapo todėl, kad per mažai buvo įdėta darbo ir pasiaukojimo. Veiksmas, nežiūrint, kiek jis būtų priešingas logikai, jam atperka viską. Net ir kazokai, jeigu jie netykoja ar nesiveja priešo, yra tik savo pirmykštės būties karikatūros. Tik vienam Roznickiui lemta tapti išskirtam iš veikėjų būrio. Gal būt, neatsitiktinai jis vienintelis nepataisomai "blogas" charakteris romane. Autorius Roznickį apibūdina žmogumi, kuris savo gyvenimo būdo "nuolat ribojamas ir sulaikomas nuo tiesioginio veiksmo". Veiksmas Almenui yra lyg mistiškas išgyvenimas, kuris veikėjus esmiškai paliečia. Tai jaučiasi ypatingai "kruvinoje", kaip kiti pavadino, pabaigoje. Išlikęs gyvas Rokas jau nebe tas, kaip pradžioje, ne naivus jaunuolis, bet žmogus, išgyvenęs savo pasaulėjautoje svarbų lūžį. Koks tai lūžis, Almenui šiame veikale dar nebuvo aišku Reikia tikėtis, kad ateities romanuose jam tai paaiškės.

Nežiūrint kai kurių stambių trūkumų romano kompozicijoje, Almeno **Upė į rytus, upė į šiaurę** skiriasi nuo dabartinių lietuviškų romanų daugumos. Almenas nėra moralizuojąs pedagogas, kuriąs veikėjus tam, kad galėtų į juos sukrauti idėjas, kurių neapkenčia ar kurias ypatingai vertina. Net ir Roznickis nėra toks blogas, koks galėtų būti. Turėdamas progą, jis net nebando kėsintis į Raselės nekaltybę. (Ar tai būtų įmanoma J. Kralikausko Daumantui?). Jo kazokai, tie mūsų literatūroje tradiciniai Lietuvos engėjai ir pabaisos, atvaizduoti beveik simpatiškai. Tai primityvūs žmonės, tikį Dievą ir turį savo elgesio kodą. Autoriaus atsisakymas per daug aiškiai vertinti savo veikėjus ir jo visagalės rankos paslėpimas romane sukuria iliuziją nepriklausomo pasaulio, kur žmonės yra savarankūs veikėjai, ne jo idėjinio žaidimo marionetės. Čia Almenas mums ir parodė ateities romanisto potencialą.

Nors **Upę į rytus, upę į šiaurę** pavadinau nuotykių romanu, yra žymių, ypatingai veikalo pabaigoje, kad jis tuose rėmuose ne visai sutelpa. Anksčiau savo novelėse Almenas yra pasirodęs natūralistu, sugebančiu tikroviškai aprašyti aplinką, ypač Amerikos vakarų gyvenimą. Šio sugebėjimo jam nestinga ir šiame veikale. Darvainio kapo atradimas ar indėnų gyvenimo autentiškas atvaizdavimas yra tik keletas pavyzdžių. Grynuose nuotykių romanuose tai retai pasitaiko.

Liūtas Mockūnas

GROŽINĖ LITERATŪRA 1965 METAIS

Kalbant apie grožinę literatūrą, 1965 metų negalima pavadinti liesaisiais: išleista vos ne dvi dešimtys knygų, atstovaujančių visiems literatūros žanrams. Pridėjus parašytus, bet neišleistus, tačiau periodinėje spaudoje skelbtus, scenoje statytus, konkursus laimėjusius ar pralaimėjusius veikalus, vaizdas susidarytų beveik optimistiškas. Būta ir debiutantų, nors ir nebejaunų.

Tarp žanrų vyravo poezija, tiek leidinių skaičiumi, tiek ir jų verte. Vargu proza bebūtų kokybiškai nusvėrusi, išleistųjų knygų skaičių padidinus **Darbininko** atkarpoje spausdintu Nelės Mazalaitės romanu "Miestelis, kuris buvo mano", laimėjusiu **Aidų** literatūrinę premiją. Tradiciškai nuskriausta liko vaikų literatūra.

Šioje apžvalgoje nebus aptariami memuariniai veikalai, nors pernai išleistoji M. Vaitkaus **Šiaurės žvaigždė** gal ir duotųsi rikiuojama grožinės literatūros eilėsna. **Lietuvių prozos antologijos** antrojo tomo aptarimas bus duotas kita proga.

P o e z i j a

Kaip nuostabu, o Viešpatie, kad mano akys
Jau tolumos kalnų nebesugraibo,
Kad jau ir žaibo
Žerėjimas jaunystės nebetekęs.

Visi daiktai kažkur tolyn nuėjo.
Aš vienas palikau į rūką įsisupęs
Tarytum upės
Plati tyla be burių ir be vėjo.
(Trumparegio sonetas, 38 psl.)

— Šios poezijos rinkinį pirmu kartu teko skaityti 1942 metais, — pradeda Antano Jasmanto debiutinio poezijos rinkinio **Gruodo** gale išspausdinto bent dešimties puslapių vertinimo autorius J. B. Toliau rašo, kad rinkinys buvęs nuolat papildomas ir kad jo autoriumi vėliau paaiškėjo esąs prof. A. Maceina.

Informacija verta dėmesio. Ji įrodo, kad rinkinių gulėjimas stalčiuose poetams neišeina į naudą. Skaitytojui ji padeda suvokti, kodėl **Gruodo** eilėraščių dauguma yra eiliniam debiutantui neįprastai atvėsę, sukelia popierinių gėlių įspūdį. Tačiau vien informacija straipsnis nepasitenkina. Jis duoda ilgą ir perdėm subjektyvią kūrybos analizę, kuri skaitytoją savo-

tiškai įtaigoja, įspėdama: Tai nėra eilinis debiutantas! "Autorius žino, ko jis ieško ir ko siekia savais vaizdais"! Ir jeigu tu, skaitytojau, šito jo poezijoj nerastum — kaltas esi pats savo neįžvalgumu!

Šituo neįprastu pristatymu padaroma skriauda ir poetui, kada jis, vos spėjęs debiutuoti, jau uždaromas į vaško muziejų. Net ir suvokęs Jasmanto eilėraščių "filosofinį svorį", skaitytojas jau nebebus tikras, ar jisai pats tai surado, ar buvo vertintojo įkalbėtas.

Jasmanto poezija rami, nuosaiki, nešokiruojanti skaitytojo. Tiesa, jis dažnai nesilaiko griežčiau klasiškai poezijai įprastos simetrijos, nesibijo ritmą paįvairinti nevienodos pėdos eilutėmis posmeliuose, tačiau jo eilėraščių dauguma ryškiai klasiško sukirpimo. Posmai dailūs, nuglostyti, bet tasai šlifas iškelia autorių daugiau "fachmanu" negu meisteriu. Neretai pro jį prasikiša dirbtinumas, poza. Paviršutiniu blizgesiu lyg norima užtušuoti polėkio trukumą, neretai padvelkiantį nuovargį ar senatvę.

Šiandien **Gruodą** bevartant atrodo, kad jo autorius būtų užsidaręs kietame kiaute, gyvenimo srovės neliečiamas ir neveikiamas. Skaitytojui, poezijoj ieškančiam kibirkšties, nežabotos emocijos, tikro išgyvenimo, Jasmanto kūryba, kad ir su nuolat forsuojamomis "gelmėmis", atrodys perdaug "žemo spaudimo".

Antanas Jasmantas, **Gruodas.** Eilėraščiai. Išleido Ateitis. Aplankas ir iliustracijos Pauliaus Jurkaus. 92 psl.

* * *

Ak, veltui veržiasi jausmai ir mintys
Į laisvą erdvę godžiai.
Kaip elgeta kuprotas, susikrimtęs,
Keliauja mano žodžiai,

— taria Juozas Guta viename iš baigiamųjų savo rinkinėlio (irgi debiutinio?) **Žilam plaukui** eilėraščių. Tik retas skaitytojas gal ras noro ar reikalo dėl šitokio teigimo su autoriumi ginčytis. Veik visi eilėraščiai gerokai primityvūs, laikraštiniai-proginių standartų. Tikrosios poezijos prošvaiščių juose kaip ir nėra.

Juozas Guta. **Žilam plaukui.** Išleido Šaltinis, Londone. 64 psl.

* * *

Juodos, juodos!
Aš noriu tik juodos,
mėnulio plaštakom
į sapną apimtos,
į Dievo masę
dūžtančios avarijos.
(Chapel B, 18 psl.)

Chapel B yra ketvirtasis ir, deja, paskutinis Algimanto Mackaus eilėraščių rinkinys, išleistas jau po jo mirties. Nors skirtas idėjiškai artimo kūrėjo Antano Škėmos mirčiai atžymėti, **Chapel B** pasidarė lyg A. Mackaus epitafija sau pačiam.

Ankstyvesnėje Mackaus kūryboje vis stiprėjančiai akcentuotas fatalistinis motyvas **Chapel B** išauga į grėsmingą ir viską nustelbiantį crescendo. Nematoma, negirdima, neapčiuopiama, o visur esanti Mirtis čia pasidaro vienintelė realybė, į kurią sudužta ir aštriomis šukėmis pabyra konkrečiai gyvenamo pasaulio ir kuriamų iliuzijų atspindžiai. Poeto išdidumas beprasmybės praragėjimuose, sugebėjimas beviltiškumo plotuose pastebėti ir užfiksuoti vilties skeveldras darosi dar graudesnis savo tragiškume:

Mes kalbame nykstančiais žodžiais
merdinčios mūsų kalbos.
Pilas vanduo į laivus —
jais išplaukė mūsų šeima.
Tuščioj, išardytoj krantinėj
niekas nelaukia sugrįžtant.
Mes kalbam išgelbėtais žodžiais
mirusios mūsų kalbos. (39 psl.)

Chapel B yra protestas, keliant prie lūpų neišvengiamybės taurę, "apvalų kaip vanduo ir sūrų kaip druska mirties sezoną". Protestas pilnas šauksmo "nenoriu matyt" ir žinojimo "nebus nugalėta". Tačiau kartu **Chapel B** yra ir ramiausias Mackaus eilėraščių ciklas, nes jame taipgi jaučiamas ironiškas susitaikymas su lemtimi, drąsus žvilgsnis į "negyvą gamtovaizdį".

Chapel B yra tema ir nuotaika vientisas, formiškai išbalansuotas rinkinys. Dramatiškos fugos skamba simetriškomis variacijomis, nuolatiniais mintin įsirėžiančiais pasikartojimais. "Neornamentuotoji" kalba yra išlyginta, išbaigta, sužydėjusi neišdildomų vaizdų aštriabriauniais brūkšniais. Daugialypė tų vaizdų mozaika, nebesutelpanti realistiško paveikslo kontūruose, sudaro įspūdį išgyvenimo, kurį, sakoma, žmogus patiriąs paskutinę savo gyvenimo sekundę.

Chapel B rinkinys stovi ne tik Algimanto Mackaus kūrybinių laimėjimų zenite, bet ir mūsų poezijos viršūnėse. Pažymėtinas ir estetiškas, paprastas, o kartu įspūdingas knygos išleidimas.

Algimantas Mackus. **Chapel B.** Išleido Algimanto Mackaus Vardo Knygų Leidimo Fondas, Chicagoje. 61 psl.

* * *

Mes apleidom nuliūdusį taką
Ir žodžius gedulingų poetų
Ir pamatėm liepsnuojančią šaką
Ir virš jos — fioletinį lietų.

O nakčia, kai padangė sutemo,
Mes pradėjome liepsną raškyti
Ir įėjom į grojantį namą
Fioleto lašais aptaškyti.

(Deganti šaka, 23 psl.)

Jau su pirmuoju savo poezijos rinkiniu (**Fontanas, 1935**) Henrikas Radauskas atsistojo naujosios lietuvių poezijos avangarde, užimdamas ryškiai individualią poziciją, gana atokią, jokių tuometinių sūkurių ar srovių neįtaigojamą. Jam buvo prisegta "esteto" etiketė, kuri jo kūrybą, bent iš dalies, apsaugojo nuo didesnio populiarumo visada vienaip ar kitaip užsiangažavusioje minioje. Kad savo kūrybiniams principams Radauskas išsilaikė ištikimas, rodo ir pernai išleista jo poezijos rinktinė **Eilėraščiai,** kurion, be jau minėto debiutinio rinkinio, atrinkti (kartais kiek pataisyti) eilėraščiai iš vėlesniųjų (**Strėlė danguje,** 1950 ir **Žiemos daina,** 1955) ir pridėtas naujas rinkinys "Žaibai ir vėjai".

Fontane poeto padarytas prisipažinimas "Pasauliu netikiu, o Pasaka tikiu" būdingas visai jo kūrybai. Pasaka ir realybė jo poezijoje organiškai suaugę. Veikėjų plejadoje lygiais santykiauja dievai ir žmonės, vienuolės ir fejos, girtuokliai ir angelai. Pristatyti kontrastiškų spalvų brūkšniais neįprastose situacijose mitologiniais įvaizdžiais, jie sudaro nuostabų, netikėtumų ir kontradikcijų pilną Radausko poezijos pasaulį. Poetas jame veik visada išlieka nuošalus ar net atokus stebėtojas-fiksuotojas. Savo sukurtai tikrovei jis lieka savotiškai objektyvus.

Radauskas rašo daugiausia klasiško sukirpimo ketureiliais, nors paskutiniuose rinkiniuose duoda ir kelioliką poezijos prozoje gabalų. Stiliumi jis perfekcionistas. Visi jo posmai tiks-

liai išbaigti, nušlifuoti (tąja prasme esteto etiketė jam labiausiai ir tinka). Skambaus, taiklaus žodžio, šviežio epiteto, palyginimo ar frazės, muzikalios aliteracijos jis ieško sąmoningai, atkakliai ir sėkmingai. Radausko stiprybė yra, kad ir ilgame apdirbimo procese jo eilėraščiai lieka gyvi, nepraranda polėkio ar dinamikos. Ir viduramžį perkopusio H. Radausko poezijoje kūrybinio išsekimo žymių nematyti.

Paminėjimo vertas ir estetiškas knygos išleidimas.

Henrikas Radauskas. **Eilėraščiai.** Išleido Vytautas Saulius. 229 psl.

* * *

Ko noriu
Temstant?

Upės šauksmo,
Vėjo dejonės —
Išsilaisvinimo
Iš ilgo
Ilgo laukimo
Varžto.

(Durys, 16 psl.)

Kai tu arti manęs yra antras Danguolės Sadūnaitės eilėraščių rinkinys. Skaitę pirmąjį (**Vasaros medžiai,** 1961) turės pasidžiaugti, kad poetė pradėjo formuoti ryškesnius savo kūrybinio veido bruožus.

Sadūnaitė nesusivaržo klasikinėj poezijoj įprastais varžtais ir, kaip aplanko paraštėje pasakyta, "eina anglų imažistų keliais". Jais keliaudama, tiesa, ji ne kartą paklysta ir atsiduria grubokos, neaptašytos prozos šunkeliuose. Kiek liūdna, kad šitokie nuklydimai kaip sykis atsitinka tokiuose tematiškai įdomiuose ir mintimi našiuose eilėraščiuose, kaip Atostogos, Kaimynė ar Mūsų kaimynas Dievas. Geriausiai Sadūnaitei vyksta abstrakčios miniatiūros (Kai tu arti manęs, Prieš aušrą, Kai išeisiu).

Danguolė Sadūnaitė. **Kai tu arti manęs.** Eilėraščiai. Išleido Lietuvių Dienos. 38 psl.

* * *

Nors jau ruduo, bet aš vis sėdžiu ir smuikuoju,
kaip pavėlavęs vasaros žiogelis.
Ir jeigu kartais nusmuikuoju ne į taktą,
tai ką gi? Reiškia jau ruduo. Vadinas, laikas
ir man padėti smuiką į futliarą.
Bet aš ligšiol vis sėdžiu ir smuikuoju,
kaip pavėlavęs vasaros žiogelis.

(Kaip žiogai, 36 psl.)

Širdies paguodai yra tipiškas Vlado Šlaito eilėraščių rinkinėlis: nedidukas, kukliai išleistas. Veik nepasikeitęs Šlaitas nei nuotaikose: egocentriškas, kartais iki perdėjimo atviras, iki kraštutinumo intymus. Nevengia pagudrauti, pafilosofuoti, pašnekėti šventraščio ištraukomis, liaudies išmintimi. Nepakartojamų vaikystės ar jaunystės epizodų prisiminimas, vienatvė, kasdienybės monotonija ar melancholija tebėra poeto mėgiamiausios temos. Ir, žinoma, liūdesys. "Liūdesys artimesnis už džiaugsmą": jį ženklina geltona rudenio spalva, jį "reprezentuoja" aviečių krūmas ir lietus...

Naujų bruožų į Šlaito kūrybinį veidą **Širdies paguodai** neįneša nė stiliumi ar forma. Jis rašo ramiai, laisvomis, ritmu ar rimu nesuvaržytomis frazėmis, jas neretai pamargindamas gana proziškai skambančiais priežodžiais ar įtarpomis (kadangi, būtent, ydant ir t.t.). Kieno nors kito posmuose tai skambėtų sausai, banaliai, tačiau Šlaitui atrodo natūralu ar net reikalinga. Paprastučiai žodžiai, kasdieniški ir kuklūs palyginimai jo poezijoje nejučiomis prisipildo vidine šiluma, įgauna simbolinės reikšmės

Širdies paguodai laikyčiau vienu geriausiu Šlaito eilėraščių rinkinėliu. Lyginant jį su dviem ankstyvesniaisiais, šis atrodo žymiai nuosaikesnis, brandesnis. Mažiau tuščiažodžiavimo, švaistymosi manieringomis frazėmis. Atrodo, kad Šlaito su tam tikru nuogastavimu vis dažniau eilėraščiuose minima senatvė toli gražu jo dar neveda į kūrybinę "ubagystę" (paties poeto terminą vartojant).

Vladas Šlaitas. **Širdies paguodai.** Eilėraščiai. Išleido Didžiosios Britanijos Lietuvių Sąjunga, Londone. 43 psl.

* * *

... visa tai į erdvę plačią
suokia Dievui tylų ačiū,
o širdims paguodos teikia,
kad aušrelė šyptels veikiai
virš tylių kalnų toliųjų.
kaip svajonių aleliuja...

(Niekniekis, 16 psl.)

Mykolas Vaitkus yra senosios, sakytum, ryškiai "ornamentuotos kalbos" generacijos atstovas. Be ornamentuoto žodžio poezija jam sunkiai teįsivaizduojama. Todėl jo "obelys skaisčiasniegės", "miražai žvaigždžiasparniai", "trobelė tyliamąstė", "gėlė rožiaaušrė" ir "giraitė žalvagelsvė". Jo požiūris į gyvenimą skaidrus ir tyras, jeigu kartais ir su storesniu sentimentalumo ar melancholijos pamušalu.

Kartą (dar Vokietijoje) metęs šūkį "Pajudinkim iš vietos rimą!", M. Vaitkus jį sąžiningai tebejudina, žinoma, neišsimušdamas iš klasikinių formų (irgi būtinų jo poezijos sampratoje), šitame procese dažnai perstatinėdamas rimą atliepiančius žodžius eilutėse, nukaldamas vis šviežių naujadarų, rimo dėliai nevengdamas ir kitokio žodinio žonglieriavimo.

Tematikoje Mykolas Vaitkus nuoseklus, lygus, monotoniškas. Pasigrožėjimas buitimi, ataustas liūdesio ar ilgesio siūlais, būtinės meditacijos, padėka Kūrėjui, atgaila... Poetiškiau tąją tematiką būtų galima išsakyti rinkinio skyrelių pavadinimais: poeto "Sieloje aušra", jis nuolat paskendęs "Ilgesio žavėsy", kad ir "Amžiaus ūkanai tvinstant", kada traukia "Didžioji gelmė", žino, kad tik "Meilėj viltis". Daug pasakyta? Nieko nepasakyta? Priklausys nuo skaitančiojo požiūrio į poeziją ir nuotaikas.

Mykolas Vaitkus. **Šerkšno sidabras.** Išleido Lietuviškos Knygos Klubas. Aplanką piešė Paulius Jurkus. 86 psl.

Proza

...Tuo tarpu Almeną svetimoji žemė jau mielai maitina ir ugdo kaip savo, nors ir keistai, lietuviškai, kalbantį vaiką. Jam atsiveria, kaip namiškiui, visas Amerikos pasaulis, ir jo žmonės, jeigu ir išsiskiria nuo minios, tai ne dėl to, kad jie lietuviai.

(Rimvydas Šilbajoris. **Draugas, 6. 5. 65.**)

Kazio Almeno novelių rinkinys **Bėgiai** iš tikrųjų turėjo būti jo debiutinė knyga. Užpernykštis dvitomis romanas **Upė į rytus, upė į šiaurę** ją aplenkė tik dėl per ilgo **Bėgių** užsigulėjimo pas leidėją. Rinkinyje išspausdinti trys trilypiai novelių ciklai: Bėgiai, Trys ir meilė ir Prerijų pasakos.

Almenas — jau Amerikoje augęs ir brendęs rašytojas. Nenuostabu, kad ir jo novelių turinyje gvildenami šiame krašte (dažniausiai "laukiniuose Vakaruose") vykstą dalykai. Tiesa, ciklo "Trys ir meilė" bent pagrindiniai veikėjai, kiek galima

suvokti, lietuviai, tačiau jų problemos universalinės, mažai kuo tautybei techarakteringos. Šitasai ciklas dargi ir pats silpniausias. Čia ir intrigos veik nėra, centriniai įvykiai per daug feljetoniški, kaip ir jų traktavimas.

Tuščiažodžiavimu (ypač Bėgių ir Prerijų cikluose) Almeno apkaltinti negalima. Peizažo smulkesnių aprašinėjimų, pseudofilosofijos ar moralizavimo jis vengia. Aplinkos autentiškumui išryškinti ir veikėjų charakterui nušviesti vykusiai panaudoja dialogą. Tačiau žodingumas, kalbos tikslumas nėra Almeno stiprybė. Ne kartą galima suabejoti jo kai kurių žodžių naudojimu. Pasitaiko "medinių", gana nelanksčių išsireiškimų ar frazių, primenančių pažodinį vertimą iš svetimos kalbos. Yra sintaksės klaidų, neišlyginto svetimžodžių ar svetimvardžių naudojimo, kartais net veikėjo vardą pakeičiant novelei įpusėjus (pvz., iš Javitos pasidaro Jarita). Bent dalį kaltės dėl šito, žinoma, turėtų pasiimti leidėjas.

Nežiūrint smulkesnių nesklandumų, **Bėgiai** daro gerą įspūdį. Novelės intriguojančios, o taipgi nestokoja gilesnio žvilgsnio į žmogų. Almenas šiuo rinkiniu dar kartą užsirekomenduoja rimtu, sąžiningu rašytoju, kuris beletristo darbą (Hemingway pažiūrą panaudojant) traktuoja daugiau kaip architektūrą, o ne vidaus dekoravimą.

Kazys Almenas. **Bėgiai.** Novelės. Nidos Knygų Klubo leidinys. 197 psl.

* * *

Banalybę meniškai pavaizduoti yra didelis ir sunkus menas, tuo tarpu banaliai vaizduoti gyvenimą yra didelis nusikaltimas ir menui ir realybei. Baranausko romano tikrovė beviltiškai nuskriausta, nufantastinta. Skaitydamas "Karklupėnuose" jautiesi lyg klausytumeisi seniai iš mados išėjusios piokštelės, arba sėdėtumei vaško muziejuje, kurio figuros neapsirinkamai panašios į gyvus jų modelius, bet nepajėgia išreikšti jų paslapties.

(Andrius Sietynas, **Aidai**, nr. 10, 1965)

Pernykštę **Draugo** premiją laimėjusio Albino Baranausko romano **Karklupėnuose** turinys atpasakotinas keliais žodžiais. Iš Kauno į Suvalkijos miestą atkelto tarnautojo duktė, dvidešimtį peršokusi abiturientė Janina 70 psl. susipažįsta suvalkietį jaunuolį. 141 psl. sužinome, kad jo vardas Julius. Jų susitikimai dažniausiai įvyksta merginai išėjus parsinešti pieno iš apylinkės ūkininko. Praėjus maždaug metams po pirmo susitikimo, 224 psl. Janina išteka už Juliaus.

Yra romane ir daugiau veikėjų. Visi jie gana pilki, neryškūs žmonės. Susitinka raštinėse, "robaksuose", miesto sode. Dialogais atskleidžia savo tuščiaviduriškumą. Veiksmo veik nėra. Skyrelis veja skyrelį (kiekvienas jų užpildomas mažai reikšmingais aplinkos aprašymais), skaitytojui vis bergždžiai įvykio belaukiant. Šitoksai nuolatinis skaitytojo įtaigojimas laukti gal ir yra Baranausko stiprybė. Jis turi neabejotiną pasakotojo talentą, sugeba sukurti bent minimalią įtampą ir skaitytoją išlaikyti pririštą. Į kasdieninius, sakytum, trivialius įvykius autorius moka įlieti žmogiškos šilumos, padaryti juos bent savo veikėjams svarbiais.

Graži kalba, literatūriškas sakinys, lengvas, visur išlaikytas stilius yra svarbiausi **Karklupėnuose** gerieji privalumai. Bet kelios naivios ir tuštokos merginos dvasinio portreto detalės, kad ir pavyzdingai atliktos, dar nesudaro įspūdžio, jog Baranausko kūrybinis kelias jau veda į ilgesnių distancijų grožinės prozos veikalus.

Albinas Baranauskas. **Karklupėnuose.** Premijuotas romanas. Išleido Lietuviškos Knygos Klubas. 224 psl.

* * *

Labai gyvai ir vaizdžiai aprašyta paskutiniosios nepriklausomos Lietuvos gyvenimo dienos. Tiesa, knyga pavadinta "romanu". Bet greičiausiai "romanu" tik dėl to pavadinta, kad jeigu kas nors dėl kokių nors detalių užpultų, būtų lengva pasiaiškint: juk romanas, ką norėjau tą ir rašiau.

(Stasys Juškėnas, "Agoniją perskaičius", **Naujienos,** 12. 2. 65.)

Jurgio Gliaudos romanas **Agonija** periodinėje spaudoje jau susilaukė daugiau reakcijos, negu visa pernykštė grožinė literatūra. Ir dar, manau, susilauks. Nes knygoje paliestas Lietuvos nepriklausomybės žlugimas, teberyškus daugelio vaizduotėje.

Medžiagos savo knygai, kaip iš pridėto "Šaltinių" sąrašo matyti, J. Gliauda surinko daug, bet jos panaudojime kiek pasimetė. Todėl romanas išėjo ne vientisas, kompoziciškai gerokai padrikas, neišbalansuotas. Kartąis Gliauda detalus iki paskutinės smulkmenos, iki pleiskanų ant prezidento pečių, o kartais jam užtenka kelių lakoniškų brūkšnių. Kartais jis tikslus chronologiškas stebėtojas, kartais — psichologiškas analitikas.

Gliaudos pastangos išsilaikyti objektyviu, bent paviršutiniškai atrodo gana vaisingos, tačiau literatūroje kontrastai ir paryškinimai yra reikalingi nemažiau negu dailėje, o šitokia-

me ryškinimo procese objektyvumas ne visada pasiekiamas. **Agonijoje** radęs daug šviesių ir simpatiškų bruožų A. Smetonos portrete ir tiek tamsių brūkšnių A. Merkio paveiksle, skaitytojas netruks pajusti, kieno pusėje stovi autorius. Tačiau, bendrai paėmus, visą gausią nefiktyvių veikėjų plejadą Gliauda pristato įdomiai, kiekvienam jų surasdamas bent keletą charakteringų bruožų.

Minios reakcijos kavinėse ar kareivinėse, paralėlės aprašomųjų įvykių Kaune su istoriniais įvykiais Maskvoje ar Paryžiuje būtų pateisinami ar net reikalingi dalykai, fono išryškinimo ar kūrinio sudramatizavimo priemonės, jeigu Gliauda jomis naudotųsi nuosekliai ir sistematiškai, tačiau tai tėra tik vienkartinės įtarpos, kad ir kaip įdomios, jos tėra balastas, žalojąs veikalo kompoziciją.

Agoniją apsunkina ir Gliaudos nesuvaldomas retorikos pamėgimas: nuolatiniai politiniai ar teisiniai komentarai, samprotavimai, spekuliacijos ir t.t. Jeigu autorius be jų negalėjo išsiversti, tinkamesnė visam tam vieta buvo poteksčių išnašos ar komentarai knygos gale.

Įdomiausiomis **Agonijos** vietomis laikyčiau vyriausybės ar ar jos narių posėdžių aprašymus tiek Maskvoje, tiek ir Kaune. Daug kur čia autorius parodė tikrai girtiną beletristo išradingumą. Pritrūkęs autentiškai skambančio dialogo, jis moka plyšius užkaišioti smulkiais butaforijos aprašinėjimais ar intymesniu vieno ar kito veikėjo pasekimu, sumaniai nukreipdamas skaitytojo žvilgsnį scenos pakraštin.

Agoniją pusiau sutrumpinus ir kompoziciškai sustiprinus, ji būtų su malonumu skaitoma ir reiklesnio literatūros mėgėjo.

Jurgis Gliauda. **Agonija.** Romanas. Nidos Knygų Klubo leidinys. 406 psl.

* * *

Man truputį nesmagu čia kiek nepozityviai išreikšti savo įspūdį, kad R. Spalio feljetonai galbūt nepateks į išliekančių mūsų literatūrinių vertybių katalogą, nors jie parašyti pagal to žanro "teoriją", tiksliai ir dažniausiai apie teisingus dalykus.

(Bronys Raila, **Dirva,** 11. 12. 65.)

Tarp dangaus ir žemės — antrasis R. Spalio feljetonų rinkinys. Tai nedidukė knygelė, kurioje sudėta 18 dalykėlių, vidutiniškai 5 - 7 puslapių apimties.

Feljetonų tematika daugiausia liečia naujųjų Anglijos ateivių gyvenimą. Užgaunamos įprastinės ydos: girtuokliavimas,

gobšumas, tautinių ir kultūrinių reikalų nepaisymas ir t.t. Originalesnis yra nebent savo kritikų "pažnaibymas" (Kritika). Spalis yra pastebimai įkyrus moralizatorius, į gyvenimą žvelgiąs pro stipriai didinančius tamsius akinius. Aiškiai pamėgdžiodamas M. Zosčenkos stilių, savo sakinių daryba jis dar tik pabrėžia savo neoriginalumą.

R. Spalis. **Tarp dangaus ir žemės.** Feljetonai. Nidos Knygų Klubo leidinys. 142 psl.

* * *

Dabar išleistieji Nidos "Inicialai po tiltu" vargu savo temų literatūriniu apipavidalinimu, jų išbaigimu ar pralenkė ankstesniuosius rinkinius.

(Nauji leidiniai, **Draugas**, 1966 m. balandžio 2 d.).

Siužetiniai **Inicialai po tiltu** nėra vieningas rinkinys. Iš aštuonių rinkinyje sudėtų novelių pirmosiose dviejose pirmuoju asmeniu atpasakojami jaunystės prisiminimai, liečią senųjų ateivių gyvenimą Amerikoje prieš keliasdešimt metų, trečiosios veiksmas vyksta Lietuvoje, irgi maždaug tuo pačiu laiku, gi likusios apima jau dabarties senųjų bei naujųjų ateivių ar net sovietinės Lietuvos kolchozininkų buitį.

Vyraujanti tematika — erotinė. Nuo nuostalgiškų jaunystės meilės prisiminimų iki anekdotiškų nuotykių paleistuvystės namų beieškant ar net seksualinių orgijų. Gi ir kitokios tematikos novelėse Tulys nepašykšti stipraus, kartais kiek šleikštoko erotinio prieskonio.

Išskyrus pirmąsias dvi noveles, vardais ir inicialais sugestionuojančias nuoširdumo, šiltesnio jausmo, duoti savo veikėjams skaidresnių bruožų. Jis šaltas, ironizuojąs teisėjas, personažus griežtai rūšiuojąs į teigiamus ir neigiamus, ar sąmoningai juose ieškąs negatyvių pradų. Šitai ypač ryšku kūriniuose liečiančiuose naujuosius ateivius ("Velnias yra juodas", "Jos moja").

Tulio novelių veikėjai dažniausiai suschematizuoti. Tai bekraujės, besielės karikatūros, dialogais viena nuo kitos veik nieku nesiskiriančios, gilesnio pažinimo, autoriaus supratimu, niekada nevertos, tereikalingos jo tezių iškėlimui ar įrodymui. Ne kartą ir aprašomosios aplinkos pažinimas tėra perdėm paviršutiniškas. Tai ypač pastebima ilgiausioje rinkinio novelėje "Tau prie durų pasibels". Šitoksai autoriaus lengvapėdiškumas nėra atleistinas realistinio pobūdžio kūriniuose, siekiančiuose skaitytojuje sukelti gyvenamosios tikrovės iliuziją.

Novelės struktūrą Tulys pažįsta gana gerai. Jo aprašomieji įvykiai, į kuriuos dažniausiai ir yra sukoncentruotas autoriaus dėmesys, gana noveliški, nekasdieniniai, intriguoją. Skaitytojas, ankstyvesniųjų Tulio beletristinių kūrinių įpratintas jo kūryboje ieškoti savotiškos egzotikos ar pikanterijos, nebus ir šiuo rinkiniu apviltas, nors kompozicine, o ypač stilistine prasme šis neprilygsta antrajam — **Tuzų klubui.** Čia ne tik gausiau medinių, nelanksčių, minties grynumo stokojančių sakinių, bet pasitaiko net mintimi viena kitai prieštaraujančių frazių. Yra ir estetiniai šokiruojančių išsireiškimų, kurių būtinumu ne vienas suabejos. Ne kartą susidaro įspūdis, kad dar ir šiandien, po keliasdešimties metų ir keleto tomų, Antanas Tulys lietuvių literatūroje tebesijaučia daugiau svečiu negu šeimininku.

Antanas Tulys. **Inicialai po tiltu.** Novelės. Išleido Nida. 156 psl.

Drama

Tai sudaro stipriai prasmingos komedijos įspūdį. Tik reikia apgailestauti, kad toji prasmė yra paviršutiniška, negili, nes atremta į lėčiau ar greičiau praeinančias aktualijas, o ne į bendruosius žmonių prigimties polinkius, ydas bei dorybes, kurie sudaro tikrąsias problemas.

(Dr. J. Grinius, **Draugas, 1965. 9. 11.**)

Štai kas dedasi Anatolijaus Kairio **Viščiukų ūkyje** (trijų veiksmų satyrinėje komedijoje):

Ūkininkų Sakalų *inkubatorius* ima perėti vis daugiau raudonų viščiukų, kurie mažiau sveria ir už kuriuos mažiau pinigų moka. O ir baltieji vis mažiau lesa, mažiau geria, mažiau perisi. Kas kaltas? Sūnaus Arūno, jauno politinių mokslų daktaro, žmona Nijolė, į ūkį atvežusi svetimos dvasios. Ji pripila dažų į lesalą, sukinėja šilumos *reguliatorių*, nori, kad jos vyras bendradarbiautų su iš cirko pabėgusia meška, kurios viščiukai bijo. Jos norus vykdydamas Arūnas "meškėja".

Niekadėjai iššifruojami, viščiukai — pamažu atstatomi į vėžes Giedrės Sakalaitės sužadėtinio Andriaus lūpinės armonikėlės melodijomis.

Nesunkus suprasti, kad ir inkubatorius ir viščiukai ir meška yra simboliai, o visa šita nesąmonė — neva alegorija, kuria autorius bando pašiepti daugelį dalykų, nuo bendradarbiavimo su mūsų krašto pavergėjais iki **Enciklopedijos Britanikos.** Komedijos pagrindinė tema, įvadinio žodžio autoriaus Vytauto

Bagdonavičiaus lūpomis tariant, yra "komunistinė penetracija laisvame lietuvių išeivių pasaulyje". Bent jis privalėtų žinoti, ką šneka, nes buvo pirmininkas komisijos, už **Viščiukų ūkį** paskyrusios (vienbalsiai!) Čikagos Scenos Darbuotojų Sąjungos komedijos konkurso premiją.

Viščiukų ūkį skaitant numanau, kad Anatolijus Kairys nuvokia apie moderniąsias dramos sroves, bando būti originalus, naujoviškas. Tačiau jo nuovoka perdėm paviršutinė, gi originalumas — dirbtinas sekimas "kažkur girdėtais varpais". Yra komiškų situacijų, pasitaiko sąmojingų frazių, tačiau jos kabo ore, lieka mažai ką tesakančiomis, nes jų pagrinde jaučiasi ne žmogaus prigimtis, bet autoriaus piktinimasis aktualijomis, ir tai dar vargu ar jam pilnai pažįstamomis ir suprantamomis.

Anatolijus Kairys. **Viščiukų ūkis.** Trijų veiksmų satyrinė komedija. Išleido Terra. 91 psl.

* * *

Charakteriai savo problemų neturi ir jų nesprendžia — jie pastatomi prieš jau įvykusį faktą ir veiksmo prasmė tėra lėlės, negalinčios nieko pakreipti kita linkme. O turėtų būti atvirkščiai. Tai yra pagrindinis trūkumas visose Naumiestiškio dramose.

(Anatolijus Kairys, **Draugas, 1966. 1. 22.**)

Knygų pasaulyje Prano Naumiestiškio vardas yra naujas, nors debiutantu jį laikyti vargu ar būtų tikslu. Juk aplanko paraštėje skelbiama, kad titulinis vaidinimas parašytas prieš penkiolika metų ir bent trisdešimtį kartų vaidintas.

Visų knygoje sudėtų vaidinimų veiksmas vyksta Lietuvoje ar tai pirmosios (Baisusis birželis) ar dabartinės (Varpinė, Šiaurės pašvaistė) bolševikų okupacijos metu. Vyraujanti dvasia yra trafaretiškai propagandinė, proginė, ryškiai moralizuojanti, kelianti patriotinius ar religinius jausmus.

Veiksmą, kur jo šiek tiek yra, visada stumia išorinės, daugumai skaitytojų gerai žinomos jėgos. Veikėjai įeina, pašneka ir išeina. Labai retai tie jų pašnekėsiai išsivysto į veiksmą. Visų jų kalba (išskyrus nebent Senelį "Baisiajame birželyje") ar iš dalies Kleboną "Varpinėje") yra laikraštinė, negyva, necharakteringa nei jų socialinei padėčiai, nei amžiui, jokių jų individualinių bruožų neišreiškianti. Teigiamieji veikėjai autoriaus gana primityviai saldinami, neigiamieji — brutalinami, kvailinami.

Knygos aplanko paraštėse, nesigailėdami panegirikos autoriui, leidėjai rado reikalo panaudoti ir Kanto ir Aischilo ir Pirandello vardus. Charakteringiausias ir artimiausias tiesai betgi yra vieno korespondento, mačiusio **Baisųjį birželį**, palyginimas jo su "Amerika pirtyje".

Pranas J. Naumiestiškis. **Baisusis birželis. Trys** dramos veikalai. Išleistas, atrodo, paties autoriaus. Vytauto Igno viršelis ir vinjetės. 238 psl.

* * *

... Kai kurie užsispyrę patriotai ieškojo lietuviškumo turinyje. Girdi, gal čia simbolika? Gal karalaitė — tai pavergta Tėvynė, gal ją kas prajuokins, išvaduos?.. To, greičiausiai, pasakoje nėra.

(A. P. "Aukso žąsies premjera", **Naujienos, 1965. 10. 10.**)

Birutė Pūkelevičiūtė viena proga labai tiksliai pati apibudino savo literatūrinę karjerą: ligi šiol ji visur bandanti, vis debiutuojanti, nė vienoje srityje nespėjanti tinkamai įsibėgėti. Pernai išleistoji jos pasakiška trijų veiksmų komedija **Aukso žąsis** (1961 m. laimėjusi Pasaulio Lietuvių Bendruomenės dramos konkurso pirmąją premiją) yra autorės debiutas dramos srityje.

Aukso žąsis parašyta brolių Grimų pasakos motyvais. Parašyta eiliuotai, kas galėtų varžyti veikėjus ir patį veikalą savotiškai sukaustyti. Tačiau eiliuotoji forma veikalą šiuo atveju tik pagyvina. Pūkelevičiūtė eiliuoja laisvai, grakščiai, išlaikydama nesudėtingą ritmą, surasdama šviežių, nebanalių rimų, nenusikalsdama kirčiui. Veikėjai kalba vienas per kitą, sustodami ar įstodami eilutės vidury, nespėdami skaitytojui ar žiūrovui įkyrėti. Jų kalba vaizdinga, nuspalvinta šviesiu sąmojum ar lyriškais pasažais, visada iškelianti veikėjo individualybę.

Ir pasakiškas situacijas kurdama, Pūkelevičiūtė niekur neduoda progos skaitytojui suabejoti jų tikrumu. Jos sceninį išradingumą, sugebėjimą klasikinėn formon įnešti šviežumo, pailiustruoja saikingai lyriški ar sąmojingi prieveiksmiai, logiškai sujungti su pačiu veiksmu.

Kiek dirbtina veikalo pabaiga. Visur leidusi veiksmui plėtotis nevaržomai, atomazgoje autorė lyg išseko, lyg pasibodėjo, nutarė žingsnį paspartintį į paskutiniuosius puslapius sukeldama tiek įvykių, kiek jų nebuvo per ištisus du su puse veiksmo.

Nors ir laimėjusi jaunimo dramos premiją, neatrodo, kad

Aukso žąsis būtų jaunimui parašyta. Ją su malonumu skaitys kiekvienas, kuriame tebėra gyva pasaka. O tokiais, manau, esam visi.

Birutė Pūkelevičiūtė. **Aukso žąsis.** Pasakiška trijų veiksmų komedija. Iliustruota filmo nuotraukomis. Kazio Veselkos viršelis. 157 psl.

* * *

... Tie, kurie buvo matę Landsbergio "Barzdą" Toronto moksleivių pastatyme, stebėjosi, kaip kur kas įspūdingiau veikalas skamba paties autoriaus lūpose.

(Dalyvė, **Draugas,** 1966 kovo 19 d.).

Meilės mokykla nėra realistinis veikalas tradiciniu supratimu. Veiksmas, autoriaus žodžiais, vyksta New Yorke "ne tiek iš stiklo ir plieno, kiek iš sapnų, kuriuos sapnavo jo šviesas pirmą sykį išvydusieji". Iš tikrųjų gi ta "sapnų" ir "išvydusiųjų" daugiskaita komedijoje veik suvedama į pagrindinį veikėją Levą Bangžuvėną, mažai aptašytą Balbieriškio berną, Vokietijoje spekuliacija gerokai prakutusį ir į šį kraštą atvykusį amerikonų pamokyt ir juos pakeist. Visi kiti veikėjai, ar jie būtų dypukiškos kilmės (Gabrielius, Angelas) ar šiame krašte gimę mūsų tautiečiai (à là McNeice-Miknys, Miss Adenoid-Antanaitis arba Libidinous-Lebedėnas), o taipgi ir čiabuvių dvasios atstovai ar minia tėra mūsų herojaus tarnai, autoriaus daugiau naudojami įrankiais Bangžuvėno sapnams realizuoti ar ryškinti. Tiesa, ir tie šalutiniai veikėjai turi savo individualybes ir savo sapnus, tačiau juos teatskleidžia vien pasakojimais, tuo tarpu kai Bangžuvėnas savuosius išgyvena.

Komediją skaitant ne kartą susidaro lyg dviejų paveikslų įspūdis, mus supanti, mūsų atpažįstama realybė čia yra fonas, ant kurio rėkiančių spalvų brūkšniais autoriaus užpalšytas antrasis — herojaus siekiamo ir svajojamo pasaulio groteskiškai grandiozinis paveikslas, pro kurį kartkartėmis ir vėl prasimuša neryškūs pirmojo paveikslo detalių kontūrai.

Vieksmo vietos abstraktumas ar reliatyvumas duoda autoriui daug laisvės nesiskaityti su konkrečios realybės logikos dėsniais ir tąja laisve jis su pasigardžiavimu naudojasi. Scenos keičiasi kaleidoskopiškai, minučių laikotarpiais atskleisdamos metų įvykius. Knygą skaitant vaizduotė, kurstoma sparnuotu, sąmojingu autoriaus komentaro žodžiu, skirtu "skaitytojui padėti ir jam palinksminti", šitokius staigius persiorientavimus suvirškina be didesnio vargo, tačiau iš veikalo statytojų jie pareikalaus neeilinio išradingumo.

Meilės mokyklos veikėjai gerokai sužaižuoti, tačiau ne trafaretiški, pakankamai išbaigti, kontrastiški. Nežiūrint daugybės farsinių, kartais gana lėkštokų situacijų, realistiškomis akimis gerokai persūdytų ir sutirštintų, **Meilės mokykla** yra originali papročių komedija, kuri, pašiepdama aktualias nuotaikas, madas ar ydas, visada sugeba užgriebti ir universalių žmogaus bruožų. Autorius nemoralizuoja, bet duoda pakankamai užuominų, verčiančių susimąstyti ar net perkratyti savo sąžinę. Jo veikėjų kalba — gyva, dinamiška, sąmojinga, intriguojanti. Veikalo konstrukcija — sąmoninga, tiksli, su palaipsniui augančia įtampa, daugeliu siurprizų, netikėtumų.

Algirdas Landsbergis. **Meilės mokykla.** Trijų veiksmų komedija. Išleido Santara-Šviesa Algimanto Mackaus Knygų leidimo Fondo lėšomis. Viršelis Algirdo Kurausko. Tiražas 400 egz. 109 psl.

Vaikų literatūra

Vienintelis knygoje geras dalykas yra intencija, kurios vedama V. Frankienė rašė šiuos vaidinimus.

(Anatolijus Kairys, **Draugas**, 1966. 2. 5.)

Vanda Frankienė vaidinimėlius vaikams rašinėja jau ilgą laiką. Kol jos šito darbo vaisiai baigdavosi vargo mokyklų parengimų programose, reikalas, sakyčiau, buvo savo vietoje. Pernai J.A.V. Lietuvių Bendruomenės Kultūros Fondas sugalvojo šios autorės parapijiniais bandymais "praturtinti" negausią vaikų dramos lektūrą, išleisdamas stamboką rinkinį **Vaidinimus mažiems ir dideliems.**

Frankienės vaidinimai vaikų iš kelio neišves. Visi jie itin moralūs, patriotiški, pirštu prikišamai didaktiški. Seni, banalūs, visose pasakose naudojami motyvai, trafaretai ir antagonizmai. Dalyvauja daug veikėjų ne tik iš vaikų, bet ir iš augalų, gyvulių ar dvasių pasaulio. Jie kalba kaip iš rašto: vadovėline, medine, tik jokiu būdu ne literatūrine kalba. Deklamuoja klaikiausius autorės nukaltus ar sulipdytus eilėraščius. Knygoje apstu visko, kas, Kultūros Fondo išmanymu, reikalinga "lietuvybei išlaikyti". O kad autorei trūksta tokio mažmožio kaip talentas, argi svarbu?

Vanda Frankienė. **Vaidinimai mažiems ir dideliems.** Išleido JAV LB Kultūros Fondas. Knygos išleidimą $500 suma parėmė Lietuvių Fondas. Iliustravo Nijolė Banienė. 214 psl.

* * *

... Tačiau vaikų literatūrai sunku įtikti, kaip ir jos mažiems, didžiai kritiškiems skaitytojams. Tai plati, bet kaprizinga dirva, kurioje ne viskas auga; tai apleista, mums visiems nerimastį kelianti spraga, kuriai užkišt, deja, ne kiekviena plyta tinka.

(Nijolė Jankutė apie **Žaižarą, Draugas,** 1966 m. kovo 26 d.).

* * *

"Pasaka mažiems, teisybė dideliems" — klasifikuoja savo debiutinę knygelę **Žaižarą** jos autorius Daumantas Čibas. Iš tikrųjų, be keleto perdėjimų ar neįmanomų situacijų, nieko pasakiško knygelėje nėra. Apie faktinę, o juo labiau literatūrinę teisybę čia negali būti nė kalbos. Ir pasaka turi savo logiką, gi kiek tirščiau pavartoti naivūs ir banalūs ištiktukai dar nepadaro sakinio literatūriniu ar veikalo beletristiniu.

Gaila, kad patrauklios ir kruopščiai atliktos Ados Korsakaitės iliustracijos nebuvo panaudotos bent kiek jų vertesniam tikslui.

Daumantas Čibas. **Žaižaras.** *Išleido Lietuvių Dienų leidykla.* 21 psl.

Kęstas Reikalas

PREKYBA MIRUSIŲJŲ SIELOMIS

Laisvajame Vakarų civilizacijos pasaulyje gyvenančiam žmogui sunku įsivaizduoti, kad jo privatus gyvenimas, šeimos santykiai, asmeninės, religinės, politinės, moralinės pažiūros ir žmonės, su kuriais jis bendrauja, būtų sekami, registruojami, ir po jo mirties panaudojami kurios nors politinės, religinės ar partinės grupės propagandai. Dar sunkiau patikėti, kad tokia pletkų, poniučių pasišnekėjimų, davatkų šnipinėjimo ar panašiomis priemonėmis surinkta medžiaga būtų po tris dolerius pardavinėjama kaip "A Psychological Analysis of Religious Crisis and Conversion in the Lives of the Lithuanian Intelligentsia".*)

Knygos tematika labai nesudėtinga: žmogus gimė, augo, pradėjo netikėti, seno, vėl pradėjo tikėti, mirė. Šitokie senukų atsivertimo faktai daugumoje, be abejo, teisingi. Kitas klausimas būtų jau — kokia tokių surašinėjimų prasmė. Pats au-

*) Stasys Yla, **Dievas sutemose.** Tėviškės Žiburiai, 1964.

torius šiuo atveju labai optimistiškas — įvade kalba net apie šitos medžiagos naudą mūsų kultūros istorijai. Šitokios ambicijos ir verčia mus pasisakyti apie knygą, apie kurią šiaip jau nebūtų verta kalbėti.

Kultūros istorijos, kaip ir visų mokslų, tikslas — ieškoti tiesos. Ir abejoti neįrodytomis tiesomis. **Dievo sutemose** knyga pilna įvairiausių tvirtinimų iš religinės, politinės, mokslinės, visuomeninės srities. O įrodymai — vien žodiniai, paties autoriaus atpasakojami, niekur (be išimties!) nenurodant rašytinių šaltinių. Kitų žmonių tvirtinimai autoriaus dažnai pertiekiami, nenurodant net šių tvirtintojų pavardžių. Sunku rasti kitą kurią knygą, kurios autorius būtų taip įsitikinęs savo neklaidingumu, kad, skaitytojui sviesdamas faktą po fakto, nepaliktų mažiausios galimybės tuos faktus ar jų interpretaciją patikrinti kituose šaltiniuose. O tačiau, nepaisant kaip tvirtai savo neklaidingumu įsitikinęs autorius, atidus skaitytojas knygoje užtiks daug tvirtinimų, kuriais tenka suabejoti.

Pavyzdžiui, kad ir tvirtinimas, jog Lietuvos Universitete kai kurie fakultetai kandidatus moksliniam darbui rinkdavosi iš netikinčiųjų. Nei iš kur šis tvirtinimas kilęs, nei kada, nei kuriame fakultete ne gabumai ir mokslinis pasiruošimas lėmė mūsų vienintelio tuo metu universiteto darbą — autorius nenurodo. Štai, ir "medžiaga" mūsų kultūros istorijai!

Moralė — vienas iš dažniausiai Ylos knygoje užtinkamų žodžių. Štai, vienas pavyzdys, kur, nenurodant pavardės, nupaišomas žmogaus vaizdas — ekonomistas, daktaras, tautininkas, susižavėjęs Hitleriu, netikėjimo dėka gavęs vietą universitete, atmetęs moralę ir taip toliau. Šis gerai žinomo ir atpažįstamo žmogaus paveikslas (nors ir nenurodant pavardės) paremtas tik (!) jaunos, įsimylėjusios ir, atrodo, apviltos merginos pasakojimu. Autorius nenurodo nei paliestojo žmogaus nei šių plepalų šaltinio pavardžių ir tuo, atrodo, patenkina savo grubiai nejautrią sąžinę. Skaitytojui paliekama spėlioti, kuris čia paskutiniais Nepriklausomybės metais iškilęs akademikas buvo toks egoistas, nemoralus, nužmogėjęs. Padaroma moralinė skriauda eilei nekaltų žmonių.

Šitokių pavardžių ir autorių galima apsčiai užtikti amerikiečių geltonoje spaudoje. Lietuviškose knygose tebuvome užtikę tik vieną panašų atveją — tai subolševikėjusio kunigo J. Ragausko knygoje **Ite missa est** apšmeižtą klieriką. Skirtumas toks, kad Yla savo apdirbtųjų pavardes — nutyli, o Ragauskas jas pakeičia. Šiaip jau moralinis nuosmūkis tas pats.

Knyga parašyta lengvu, beveik mergaitiškai sentimentaliu stiliumi. Joje aprašomi labai privatūs ir asmeniški žinomų ir nežinomų žmonių pergyvenimai, dvasiniai lūžiai pristatomi dažniausiai jausmingai, su meile, užuojauta, kartais net kone liturginės maldos forma. Šių dvasinių lūžių priežastys knygoje gana paprastos, aiškios, nesukeliančios jokių abejonių. Vienas giliai tikintis lūžo bedievybėn todėl, kad kunigas pabarė, kitas, kad nepabarė. Vienas lūžo, kad mylėjo, kitas, kad nemylėjo. Baisiai liūdnas lietuviškos inteligentijos vaizdas — niekas nelūžo todėl, kad galvojo ar bent bandė galvoti. Autoriaus lūpomis kalbančios, dažniausiai moteriškos lyties pasakotojos lūžių priežastis labai gerai žino ir neabejoja. Niekur nerasi skirtingų to paties fakto interpretacijų, kurios būtų vienodai galimos, vienodai įtikinančios. Pagrindinė knygos silpnybė ir yra bent kiek kritiškesnės analizės ir gilesnio psichologinio įžvalgumo trūkumas.

Labai keista autoriaus "inteligento" samprata. Knygoje šalia žymiausių mūsų mokslininkų, menininkų, kūrėjų, valstybininkų išrikiuotas ir nežinomo Lietuvos užkampio pradžios mokyklos mokytojas, emigrantas Bakutis, ligoninės slaugė, **Laisvės** redaktorius Vidikas, ir daug kitų "inteligentų", kurių net pavardėmis pergrūsta **Lietuvių Enciklopedija** nežino. Yra, tačiau, viena profesija, kurios autorius, atrodo, nelaiko inteligentais. Tai kunigai. Nes nepaisant kiek daug ir aštrių lūžių yra įvykę ir šioje autoriui gerai pažįstamoje profesijoje, knygoje jų nėra.

Dar daugiau stebina autoriaus pastangos religinių lūžių ir atsivertimų ieškoti ten, kur jų net su žiburiu nerasi. Būdingas čia Antano Smetonos atvejas. Kodėl šis religingas katalikas įrikiuotas šiton bedievių, laisvamanių ar kada nors su religija didesnių konfliktų turėjusių žmonių eilėn, atsakymo blankiuose šiam žymiam ir kontroversaliam valstybininkui skirtuose puslapiuose neįmanoma rasti. Gyvas būdamas A. Smetona tiek žodžiu, tiek raštu nekartą pabrėžė savo labai tvirtai teigiamas pažiūras religijai. Ylos bandymas ignoruoti paties A. Smetonos pasisakymus ir ieškoti "patikimesnių" informacijų būdingas tiek A. Smetonos, tiek ir visos eilės kitų knygoje aprašomų žmonių atveju.

Knygos autorius yra vienas iš tų žmonių, kurie daug rašė, rašo ir neabejotinai rašys. Perskaičius **Dievą sutemose**, siūlosi nemalonus linkėjimas autoriui — truputį mažiau rašyti ir daugiau paskaityti. Nes knygos, kuriose rašytiniai šaltiniai ignoruojami, o jų vieton faktai paremiami pasakojimais ir plepalais, liudija tik mūsų kultūros nuosmūkį ar gal dar neišgyventus jos viduramžius.

Z. V. Rekašius

ČIKAGOS ANTRAS KAIMAS

Trijų metų laikotarpyje Antras Kaimas susilaukė įvairiausių bei prieštaringiausių kritikų ir žiūrovų pasisakymų. Tai įrodo, jog Antras Kaimas, pats savęs per daug nereklamuodamas, tapo žiūrovų pagarsintas ir priimtas kaip atskiras scenos vienetas, turįs jau ryškoką veidą ir vietą mūsų išeivijos margumynuose. Todėl Antrą Kaimą nebūtų teisu liaupsinti mums įprastais skautiškų ar mokyklinių pasirodymų džiaugsmais, kadangi jo kolektyvo nariai nebėra trapūs jaunuoliai, o suaugę ir įsipilietinę mūsų bendruomenės nariai. Juo labiau, kad kone visi Antro Kaimo dalyviai su scena yra susipažinę anksčiau, dar prieš savąją premjerą. Vieni jų buvo tylūs užkulisio darbininkai, talkinę ne vienam spektakliui, kiti — dalyvavo mūsų režisorių pastatymuose ar bent kiek padirbėjo amerikiečių teatro studijoje (R. Stravinskaitė). Tokiu būdu spektaklio kūrimo eiga bei scenos rutina daugumai nebuvo svetima.

Svetimesnis Antram Kaimui dalykas buvo iš karto, savarankiškai į sceną užlipus, mums nauju tonu prabilti.

Antras Kaimas prabilo kukliai, pranešdamas, jog... "mes, paprastai tariant, tenorime pasijuokti iš savęs", tačiau tikriausiai ir pats nenuvokė, kad taps populiarus ir net reikalingas mūsų visuomenei.

"Panem et circenses" — šaukė romėnai. To paties jau nebe tyliai pageidauja ir mūsiškiai, parodydami, kad linksmesnio turinio ir lengvesnio žanro "žaidimai" yra labiau laukiami ir gausiau lankomi. Neliesime čia mums įdomios temos, kodėl taip įvyko, pasiliksime ties Antru Kaimu.

Antro Kaimo žiūrovas yra gana spalvingas, anot St. Meringio: ... "publikos daugumą sudaro studentaująs jaunimas, akademikai, prie dominuojančio jaunimo šliejasi jaunaujančiomis ar nesenstančiomis širdimis intelektualai..." (**Draugas,** 1963. XI. 9.).

Nors žiūrovų sąrašas galėtų būti kiek papildytas, tačiau St. Meringio pastaba, jog dominuoja jaunimas, teisinga ir verta dėmesio, kadangi kitų pastatymų (suaugusiems) publika daugiausia yra viduramžio įsibėgėjime. Atrodo, Antras Kaimas kažkuo priviliojo jaunimą, ir viso vakaro lietuviškas žodis yra mielai, be pastangos jo išklausomas. Be abejo, jaunimą patraukė ir "studentiška" atmosfera, tačiau nemanytume, kad toji jaunaujanti aplinkuma žiūrovų tarpe būtų pagrindinis akstinas. Antras Kaimas, regis, stipriai pajuto mūsų išeiviškas nuotaikas, drąsiau pakuteno kai kurias "neliečiamybes", stengėsi būti aktualus šiai dienai.

Svarbiausia — Antro Kaimo dalyviai visi jaunų sielų, visi pilni energijos ir, kaip iš žiūrovo kėdės atrodo, labai smagiai jaučiasi scenoje. Berods, mūsiškis Antras Kaimas atitinka bendrąjai kabareto sąvokai, nes savaime atsisako rimtesnio pobūdžio spektaklio. Tačiau ir nerimtas spektaklio pobūdis turi savo sąlygas. Scena — viešas reikalas. Viešumoje paprastai išstatomi gražiausi daiktai, išreiškiami kilniausi jausmai. Taip bent buvo netolimoje praeityje, ypač Lietuvos teatrinėje tradicijoje. Dabar nebebijoma vulgarumo, nebevengiama ir "nepadoresnių" žodžių. Vienok dažnokai pamirštama patarlė: "kas galima Jupiteriui, to negalima jaučiui". Estetiškai burnotis ne visi pajėgūs. Antras Kaimas pastarojoj srity, ypatingai pirmaisiais metais, buvo truputį atsilikęs, ir jo bandymai "drąsiau" išsireikšti nuskambėdavo nelabai jaukiai. Žinoma, neįmanoma iš Antro Kaimo vaidintojų jupiterių laukti, kadangi visi tik mėgėjai ir entuziastiški scenos mylėtojai. Tačiau skoningumas yra viena iš didžiųjų scenos dorybių, ir su juo nešokiruoja net tokie veikalai, kaip C. Beckett **Endgame** ar E. Albee **Who's afraid of Virginia Woolf?** ir pan.

Patraukęs daugiausia akademinius žiūrovus Antras Kaimas atsidūrė gana keblioje padėtyje. Pigūs juokeliai ar pupųdėdiški pokštai jau nebeatliepia judriam bei šen ir ten pabūvojusiam studentui. Tad ir Antram Kaimui savaime peršasi didesni reikalavimai, nes labiau išlavinto žiūrovo nebepatenkina vien tik turinys, — jam reikalingas ir meninis apipavidalinimas. Gal tai pajuto ir Antras Kaimas, nes, jei pirmaisiais metais tik žaidė, dilgino save ir kitus, mažai dėmesio kreipdamas į estetinę ir meninę savo išvaizdą, tai antraisiais — jau gerokai kilstelėjo.

Tretieji Antro Kaimo veiklos metai nelauktai dvelktelėjo nuovargiu. Gabus ir veržlus kolektyvas, turįs pakankamai duomenų augti, netikėtai susmuko bei kūrybiškai sunegalavo. Nors ir anksčiau nebuvo išsiversta be skolinių iš panašaus amerikietiško satyros teatro, tačiau tie skoliniai, pakankamai gerai mūsiškių atlikti ir ne per daug dominuoją lietuviškos aktualijos tarpe, žiūrovų buvo priimti be priekaištų.

Deja, 1965 m. lapkričio - gruodžio mėn., įskaitant ir spektaklį su latvių penketuku Čikagas Pieciši, Antras Kaimas perdėm kartojo Second City, The Establishment, The Oxford — Cambridge Revue, televizijos profesionalų komiškus numerius ir net **Reader's Digest** juokelius. Tad, jei anksčiau tematika buvo didžiausia Antro Kaimo stiprybė, pastaruoju metu ji išsikvėpė ir užduso svetimybėse. Bendrai, svetimybė nėra jokia

nuodėmė, ir ne taip jau smerktinas dalykas, jei ji duoda galimybės kūrybiškai reikštis. Tačiau, jei ji tampa tik spragų užkaišiotoja, jei ji nėra nei aktuali tematiškai, nei įdomi savo šviežumu, ir jei dar techniškai neapdorota, nukenčia ne tik žiūrovas, bet ir pats kolektyvas, nes, anot Claudia Cassidy pastabos apie The Oxford — Cambridge Revue: "There is no point in trying to satirize something unless you first can do it right".

Pirmaisiais ir antraisiais metais Antras Kaimas stengėsi tikrai būti aktualus lietuviškai išeivijai. Taiklus sąmojus, sodrus žodis, apyšvelniai žnaibanti pajuoka, nors ir eskizinėje formoje, gaiviai ir linksmai padirgino įvairias mūsų visuomenės apraiškas. Atrodo, lietuviškai publikai sava aktualija, kad ir techniškai silpniau patiekta, yra labiau priimtina, nes škicai "Paramos krautuvėje", "Madų paroda", "Montessori darželis", "Čiurlionio galerijoje", "Antroji šokių šventė", "Krepšininkai", net ir operetė "Šančių istorija", sprendžiant iš žiūrovų reakcijos, jų širdžiai buvo artimesni, nei ypatingai gerai "sutaškuoti" ir ritmingi numeriukai kaip "Motelis", "Vidurnakčio egzistencializmas" ar "Kur nėra dūmų".

Labai sveikintinas antrakaimiečių mostas buvo pasikviesti latvius bendram spektakliui. Gaila tik, kad antrakaimiečiai, palyginus su latviais, ne tik silpnai pasirodė, bet ir visiškai paneigė sceninę bei užkulisinę discipliną. Nuolatinis galvų kaišiojimas iš užkulisio, garsus šnabždėjimas, bereikalingas vaikščiojimas tarp kulisų, laike latvių pasirodymų, ne tik erzino žiūrovus, bet ir neteikė pagarbos svečiams. Tuo tarpu latviai nustebino: jų programa buvo kruopščiai paruošta, šiai dienai būdinga ir įvairi. Turėdami gerai susirepetavusį muzikinį ansambliuką, gabų ir sumanų conferencier Alberts Legzdinš asmenyje, savo rimtu atėjimu į sceninį darbą, Čikagas Pieciši galėjo būti skatintinas pavyzdys mūsiškiams.

Sunku, iš šalies žiūrint, nusakyti antrakaimiečių nuovargio priežastį. Gal tikrai jiems reikėtų pasinaudoti St. Meringio siūlymu pritraukti daugiau rašytojų, kurie galėtų tekstais pagelbėti. Šiuo metu, atrodo, trūksta medžiagos škicams, trūksta žmogaus, kuris tą medžiagą surinktų, sutvarkytų ir pateiktų atlikėjams. Nekalbant apie tekstinį nepriteklių, antrakaimiečiams daugiausia, atrodo, stinga studijinio padirbėjimo, nes dažnai pasigendama užbaigtesnio judesio, kuris neretai būna "suveltas", tikslesnio "taškavimo", aiškesnio tempo ir ritmo bei svaresnių potekščių. Studijinis darbas turėtų nesunkiai visus tuos trūkumus nugalėti, kadangi kolektyvas yra šviežias,

jaunatviškas ir kūrybingas.

Jeigu Antras Kaimas ir toliau galvoja laikytis dabartinės trumpų numerių mozaikos, pageidautinas būtų sustiprinti vokalinį — instrumentinį elementą, kuris, kaip Čikagos Second City ir Čikagas Pieciši įrodė, savo įtarpais labiau pagyvina bei paspalvina programą.

Įdomu pastebėti, kad tie kolektyvo nariai, kurie yra dalyvavę kitų sceninių vienetų pastatymuose, jau turi polinkį į vadinamąjį "štampą", kuriuo reikėtų kuo greičiausiai atsikratyti, nes toks "užsimarinavimas" nuostabiai greitai sužlugdo kūrėją. Tuo tarpu kiti, išskirtinesni V. Demereckis ir R. Aninkevičius, jau formuojasi į savitus sceninius tipus, jokiais "štampais" neapsikrovę.

Jei kas šypteltų, pagalvojęs, ar ne per dideli reikalavimai statomi Antram Kaimui, atsakytumėm neigiamai, nes kolektyvas įrodė, jog tų reikalavimų yra vertas, nors kiek jų ir purtosi. Antras Kaimas, beveik paradoksiškai, iš smulkių pasižaidinėjimų tapo publikos prievartautas gerėti, stiprėti, pažangėti. Tokiu būdu Antro Kaimo ankstyvesnis "juodo sceninio darbo" paneigimas (**Draugas, 1964. X. 17.**) nepasitvirtino, nes jie pasikvietė režisorių, kurio titulas aiškiai nusako einamų pareigų atsakomingumą.

Antro Kaimo branduolį sudarė Regina Stravinskaitė, Kazys Almenas, Romas Stakauskas ir Rimas Vėžys. Paskutiniu metu greta jų (tik be K. Almeno) sėkmingai dalyvauja Ramunė Jurkūnaitė, Romas Aninkevičius, Vytautas Demereckis ir Jonas Žukauskas. Nebepasirodo Vida Janulevičiūtė, Nerija Linkevičiūtė, Viltis Vaičiūnaitė, Rimvydas Cinka, Genius Procuta ir Benius Urbonas, kurie taip pat spalvingai ir dinamiškai kolektyve reiškėsi.

Antro Kaimo antrųjų metų režisorius, o trečiųjų talkintojas — Leonas Barauskas. Repertuaro škicų skaičius sukasi apie 80. Šalia Tabor Farm, Union Pier, Čikagos pasirodymų, Antras Kaimas aplankė Clevelandą, Detroitą, Bostoną, New Yorką, Philadelphiją ir Los Angeles.

Linkėtina Antram Kaimui išlaikyti gyvybingumą, nors **Dirvoj, 1965. XI. 11.** pasisakymas dėl tolimesnio jo egzistavimo gana minoriškai nuskamba: "Nė viena lietuvių grupė nedirba vien dėl 'pasiaukojimo kultūrai', bet daugiau todėl, kad jiems tas darbas patinka. Taigi, ir Antro Kaimo egzistavimas priklausys, ar mūsų užsibrėžtas darbas ateityje tebepatiks". Daug būtų geriau, jei jis pasiliktų prie ankstyvesnio savo teigimo: "O, pagaliau, ir mūsų pačių sąžinė neleidžia pamiršti pagarbios te-

atro tradicijos — 'The show must go on', satyros žanro tobulinimo bei tarnavimo naujam lietuviškos scenos prisikėlimui..." (**Draugas, 1964. X. 17.**).

Dalia Bylaitienė

ATSIŲSTA PAMINĖTI

1) *Film Culture*, Nr. 36, 37, 38 ir 39.
2) A. J. Greimas, *Sémantique structurale: recherche de méthode* (Paris: Librairie Larousse, 1966).
3) *Į laisvę*, 1965, Nr. 37-38.
4) *Knygų lentyna*, 1965, Nr. 3 ir 4.
5) Algirdas Landsbergis, *Meilės mokykla* (Chicago: Santara-Šviesa Algimanto Mackaus Vardo Knygų Leidimo Fondo lėšomis, 1965). Algirdo Kurausko viršelis.
6) *Lituanus*, Fall 1965.
7) Publijus Vergilijus Maronas, *Enėjidė*. Vertė dr. A. Rukša (Boston: Lietuvių Enciklopedijos Leidykla).
8) *Mūsų sparnai*, 1965, Nr. 19.
9) *Mūsų Vytis*, 1965, Nr. 2 ir 4.
10) Pedagoginis Lituanistikos Institutas, *Lietuvių kalbos pratimai mokyklai ir namams*, I Sąsiuvinys. Paruošė Domas Velička (Čikaga, 1966).
11) Henrikas Radauskas. *Eilėraščiai* (Chicago: Vytautas Saulius, 1965).
12) Vladas Šlaitas. *Širdies paguodai* (Londonas: Didžiosios Britanijos Lietuvių Sąjungos Leidinys, 1965).
13) *Varpas*, 1965, Nr. 6.
14) Bern. Brazdžionis ir Ben. Babrauskas, red. *Lietuvių Beletristikos Antologija, II dalis* (Chicago: Lietuviškos Knygos Klubas, 1965). Aplanką piešė P. Jurkus.
15) *Ateitis*, 1966, Nr. 1 (sausis), 2 (vasaris), 3 (kovas), 4 (balandis), 5 (gegužis).
16) *Sėja*, 1965, Nr. 3; 1966, Nr. 1.
17) Pasaulio Lietuvių Jaunimo Kongreso Komitetas. *Bendruomenėje ir stovykloje*. Paruošė A. Saulaitis, S.J. (Chicago, 1966).

MOKSLO HORIZONTAI

TIKSLIEJI MOKSLAI LIETUVOJE

Ankstyvesnėse **Metmenų** žurnalo laidose ir kitur[1]) buvo talpinta keleta apžvalgų apie Lietuvoje atliekamus mokslinius technologinius tyrinėjimus. Šiuo metu Lietuvoje atliekamo mokslinio darbo kryptys yra ryškiau susiformavusios su aiškia specializacija keliose srityse, kuriose lietuvių mokslininkų atliekami darbai yra užėmę arba pirmaujančią ar šiaip reikšmingą vietą visos Sovietų Sąjungos mastu. Šios apžvalgos tikslas būtų supažindinti skaitytojus su dabartinių tyrinėjimų padėtimi tiksliųjų mokslų srityje, vengiant ankstyvesniuose straipsniuose naudotos medžiagos pakartojimo.

Lietuvoje atliekamus mokslinius tyrinėjimus būtų galima suskirstyti į tris poskyrius pagal pasiektus laimėjimus. Pirmajam poskyriui galima priskirti tris šakas, kuriose Lietuvos mokslininkai dirba jau ilgesnį laiką, turi užsipelnę pripažinimą Sovietų Sąjungoje ir susilaukė bent kiek dėmesio Vakaruose. Šios trys šakos būtų: elektrochemija — galvaninės dangos, spektroskopija — atominė struktūra, ir matematika — tikimybių teorija.

Elektrochemija. Šioje srityje vedami platūs tyrinėjimo darbai, skirti elektrocheminių procesų pritaikymui metalų padengime nuo korozijos apsaugančiomis dangomis, kaip chromo, nikelio ir kt. Šioje srityje Lietuva turi šiokią tokią istorinę praeitį. Vienas iš elektrochemijos mokslo tėvų Theodor Grotthuss [2]) (1785-1822 m.), vokiečių Kuršo bajorų kilmės moksli-

---

1) **Metmenys,** Nr. 3(1960), Nr. 4(1961); **Technikos Žodis,** Nr. 2(1964).

2) Truputį plačiau apie Grotthuss buvo rašyta **Technikos Žodžio** Nr. 2(1966). Besidomintiems chemijos mokslų istorija, Grotthuss asmuo ir darbai galėtų sudaryti medžiagą platesnei studijai.

ninkas, didesnę savo gyvenimo dalį praleido Degučių dvare, Biržų apskrityje. Nepriklausomybės metais tyrinėjimai elektrochemijos srityje buvo pradėti prof. Vinco Čepinskio 1926 m. Kauno Universitete. Šių tyrinėjimų centras šiuo metu yra Mokslų Akademijoje, prof. Juozo Matulio vadovybėje. Greta Mokslų Akademijos, tyrinėjimai atliekami Kauno Politechnikos Institute prof. J. Janickio ir R. Višomirskio vadovybėje, pramonės laboratorijose ir Vilniaus Universitete, kas faktinai ir apima visas įstaigas, kuriose vykdomas mokslinis darbas. Tai dalinai įrodo šios šakos populiarumą, kuris atėjo su pasisekimu ir rezultatų pripažinimu. Literatūroje paskelbti darbai siekia virš šimto straipsnių, kas bet kokioje srityje būtų impozantiškas skaičius. Tačiau atrodo, kad Lietuvoje ir apskritai Sovietų Sąjungoje Amerikos universitetų profesūroje plačiai naudojamas šūkis "publish or perish" ištempiamas iki maksimumo. Straipsniuose nemaža pasikartojimų ir bereikalingų temos suskaldymų. Dauguma paskelbtos informacijos orientuota į praktišką pritaikymą ir faktinį eksperimentinių rezultatų raportavimą, mažiau į surinktos informacijos apibendrinimą, dar mažiau į bandymus ieškoti naujų, nors kartais ir klaidingų teorijų. Vakaruose šie darbai nepasiekė didesnio susidomėjimo, gal būt, kaip tik dėl vengimo pakrypti į drąsesnį teorizavimą. Tai gal išdava atsargaus lietuviško konservatyvumo, nes sovietų mokslininkai nėra vengę mestis į drąsias ir nevisada pagrįstas teorines spekuliacijas. Darbai, skelbti Lietuvoje leidžiamuose leidiniuose, daugiausia rusų kalboje. Šių darbų apžvalga yra parengta anglų kalboje.[3])

Metalų padengimo srityje Lietuvos mokslininkai yra užėmę reikšmingą poziciją Sovietų Sąjungoje. Lietuvoje buvo trys visos Sovietų Sąjungos masto konferencijos šios srities klausimais. Be to, Lietuvos TSR Mokslų Akademijai, jos prezidento J. Matulio asmenyje, pavesta koordinuoti metalų padengimo mokslinius darbus visoje Sovietų Sąjungoje bei jai atstovauti Savitarpio Ekonominės Pagalbos Taryboje, kuri apima Rytų Europos satelitinius kraštus. Tokios atsakomybės pavedimas respublikinei mokslų akademijai nėra dažnas reiškinys. Sovietų Sąjungos mokslinis gyvenimas sukasi apie SSSR Mokslų Akademijos institutus, ir tokio uždavinio pavedimas respublikinei įstaigai turėtų reikšti arba mokslinių pasiekimų toje srityje aiškų įrodymą, arba ypatingą pasitikėjimą J. Ma-

3) D. Šatas. **Electrochemical Technology** (spaustuvėje).

tulio asmeniu, kuris iš Lietuvos mokslininkų yra vienintelis TSRS Mokslų Akademijos narys-korespondentas.

Spektroskopija. Nemažas skaičius darbų paskelbta teorinės ir eksperimentinės spektroskopijos srityse. Teoriniai šios srities darbai daugiausia liečia atominių dydžių skaičiavimą kvantinės mechanikos metodais, kas ir sudaro svarbiausią įnašą į šios srities pažangą. Šiems darbams vadovauja prof. A. Jucys. A. Jucio, J. Levinsono ir V. Vanago monografija **Judėjimo kiekio momento matematinis aparatas** buvo Izraelyje išversta iš rusų į anglų kalbą, pagal National Science Foundation ir NASA užsakymą.[4]) Jei metalų padengimo srityje atliekami darbai yra eksperimentinio pobūdžio, tai spektroskospijos srityje dauguma paskelbtų straipsnių paskirti teoriniams skaičiavimams.

Matematika. Paskutinė iš trijų svarbiausių sričių būtų darbai matematikos srityje, ypač tikimybių teorijoje, kuriems vadovauja prof. J. Kubilius, Vilniaus Universiteto rektorius savo atsilankymu į J.A.V. sukėlęs nemažą sujudimą mūsų tarpe. Šie darbai buvo pradėti Vilniaus Universitete, vėliau išsiplėtė ir į kitas įstaigas. J. Kubiliaus monografija **Tikimybiniai metodai skaičių teorijoje** buvo išversta ir į anglų kalbą.[5]) Šie darbai taip pat daugiausia teorinio pobūdžio, tačiau, nors ir netiesiogiai, rišasi su Lietuvoje beaugančia elektroninių skaičiavimo mašinų pramone.

Darbas šiose trijose srityse aktyviai tęsiamas toliau, į jį įtrauktas nemažas skaičius jaunesnių mokslininkų, ir jo tęstinumas, atrodo, užtikrintas ilgesniam laikui. Mes dažnai mėgstame žiūrėti į Lietuvos gyvenimo reiškinius, į jų raidą ir pasikeitimus, kaip į Maskvoje sudaryto "master" plano išdavą. Neatrodo, kad šių mokslinių darbų krypties pasirinkimas būtų tokios kilmės. Šių mokslinių darbų pradžią, atrodo, paprasčiau tektų priskirti jiems vadovaujančių asmenų profesiniams sugebėjimams, jų asmeniškai iniciatyvai ir jų pakankamai tvirtai pozicijai sovietinėje hierarchijoje, kurios pritarimas ir parama buvo reikalinga šių darbų bazei išplėsti.

Greta minėtų pagrindinių mokslinio darbo sričių, antrasis poskyris susidėtų iš projektų, kurie nėra pasiekę pirmosios gru-

---

4) A. P. Yutsis, I. B. Levinson, V. V. Vanagas. **Theory of Angular Momentum** (Jerusalem: Israel Program for Scientific Translations, 1962).

5) J. Kubilius. **Probabilistic Methods in the Theory of Numbers** (American Mathematical Society, 1964).

pės ar tai darbo apimties platumu, ar pripažinimu. Galima tikėtis, kad kai kurie šios srities darbai ateityje išaugs. Čia norima tik trumpai sužymėti šias aktyvias, bet menkesnes mokslinio tyrinėjimo sritis.

Kietųjų kūnų fizika, ypač puslaidininkų savybės, paskutiniu metu specializuajantis į plonų sluogsnių sudarymo metodiką ir jų savybes. Šioje srityje Lietuvos mokslininkai yra sukaupę nemaža patyrimo ir yra kviečiami konsultacijai kitų Sovietų Sąjungos įstaigų. Šioje srityje taip pat turima keletas praktiškų pritaikymų.

Šilumos perdavimas, ypač konvekcijos būdu ir jos pritaikymas pramonės aparatūros konstrukcijai. Šių darbų apžvalga buvo išspausdinta anglų kalboje,[6]) o pora pačių autorių straipsnių yra pasirodę anglų ir vokiečių kalbomis.[7])

Distiliacija ir skysčių išsūdymas. Ribotos apimties darbai fizikalinės chemijos srityje, pereinant ir į pritaikymus cheminėje technologijoje.

Sintetinio ir natūralaus pluošto mechaninės savybės. Šie darbai daugiausia skirti tekstilės pramonės reikalavimams patenkinti.

Teorinė mechanika. Ryšium su beaugančia metalo apdirbimo mašinų pramone pradėti darbai vibracijų teorijoje ir panašiose srityse.

Biologija. Biologiniai aktyvių chemikalų sintezė bei jų aktyvumo išbandymas, ypač ieškant medžiagų, tinkančių vėžio ligai gydyti.

Seleno ir sieros chemija. Serija darbų, skirtų šių elementų savybėms tirti.

Atmosferos fizika. Darbai, skirti atmosferos radioaktyvumui tyrinėti.

Ultragarsas. Pradžioje šie darbai daugiausia buvo koncentruoti į ultragarso generatorių konstrukciją, vėliau pradėta ieškoti įvairių ultragarso pritaikymų. Atlikta įdomių darbų matavimų, medicinos ir cheminės technologijos srityse pritaikant ultragarsą.

Trečiajai mokslinių tyrinėjimų grupei būtų galima priskir-

---

6) R. Viskanta ir D. Šatas. **International Chemical Engineering** 4, Nr. 3, 379-81(1964).

7) A. A. Zhukauskas ir A. B. Ambrazyavichus. **International Journal of Heat and Mass Transfer** 3, 305 (1961).

ti darbus, kuriuose aktyvumas jau pradeda mažėti, darbai arba jau užbaigti, arba jų reikšmė sumažėjusi. Juos taip pat paminėsime tik trumpai.

Statybinės medžiagos. Gana aktyvi sritis, siekianti geriau išnaudoti Lietuvoje randamas medžiagas statybos pramonei ir taip pat paremti Lietuvos cemento ir stiklo pramonę. Anksčiau buvo koncentruojamasi į silikatinio betono gamybą. Šie darbai dar tebesitęsia, tačiau mažesnėje skalėje nei anksčiau.[8])

Agrikultūra. Mikroelementų įtaka augalams. Tyrinėta įvairių elementų, pasitaikančių mažais kiekiais dirvoje, įtaka į augalų augimą. Šis projektas jau užbaigtas ir mažai straipsnių bepasirodo spaudoje.

Geologija. Savo laiku labai aktyvi sritis. Tirti Lietuvos žemės turtai, ypač statybinių medžiagų žaliava. Ši sritis buvo išgarsinta ir mūsų spaudoje po to, kai buvo aptikta ženklų, rodančių į galimus naftos šaltinius pietvakarių Lietuvoje. Naftos ieškojimas šiuo metu užsibaigęs, nors manoma, kad ankstyvesnieji gręžiniai nebuvo pakankamai gilūs ir kad Lietuvoje dar yra galimybės surasti eksploatacijai tinkamų naftos šaltinių. Šiai grupei būtų galima priskirti ir durpynų, durpių cheminės sudėties bei jų apdirbimo metodų tyrinėjimus.

Šia proga būtų galima padaryti ir keleta kitų su mokslininiais tyrinėjimais ir Lietuvos pramone susijusių pastabų.

Lietuvos pramonės struktūra. Skaitant apie įvairias naujas pramonės sritis, iškilusias Lietuvoje, dažnai sunku orientuotis, kiek tai pakeitė Lietuvos pramonės struktūrą, palyginus su Nepriklausomybės metais. Dažniausiai minimos šakos yra pačios naujausios, įsisenėjusi pramonė randa žymiai mažiau vietos spaudoje. Čia duodamoji lentelė (nors daviniai ir senoki) paryškina pasikeitimus, vykstančius Lietuvos pramonėje.

Lietuvos Pramonės Struktūra [9])
(pagal produkcijos vertę, procentais)

	1939 m.	1959 m.
Maisto pramonė	47,6	42,5
Lengvoji pramonė	22,8	28,3
Energetika	3,9	2,7

8) D. Šatas. **Cement, Lime and Gravel** 41, Nr. 2, 49-50 (1966).

9) K. Meškauskas. **Mokslas Tarybų Lietuvoje** (Vilnius: Valstybinė Politinės ir Mokslinės Literatūros Leidykla, 1961), psl. 54.

Mašinų gamyba ir metalo apdirb.	4,8	13,0
Statybinės medžiagos	1,8	4,4
Medžio apdirbimas	11,7	6,7
Kitos pramonės šakos	7,4	2,4
	100,0	100,0

Pagal tą patį šaltinį bendra produkcijos vertė 1939 - 1959 m. laikotarpyje pakilo apie 9 kartus. Toks didelis pramoninės gamybos pakilimas sunkiai derinasi su, palyginant, nežymiai pasikeitusiu pramoninės gamybos profiliu, kuriame ir 1939 m. ir 1959 m. pirmaujančią vietą užima maisto pramonė. Bendras 900% gamybos pakilimas taip pat turėtų reikšti apie 800% pakilimą maisto pramonėje. Tai, tačiau, neįtikėtina, nes pastarosios augimas sąlygojamas žemės ūkio produkcijos, kurios pakėlime sovietai turi nemažų sunkumų. Prie maisto pramonės, be abejo, priskirtos žvejybos ir žuvų konservavimo įmonės, kurios išaugo tik sovietiniais metais, tačiau to neužtektų šiam paradoksui išaiškinti.

Palyginant minėtus tyrinėjimus su pramonės augimo kryptimis, neatrodo, kad moksliniai tyrinėjimai būtų per daug derinami su pramonės reikalavimais. Tačiau kai kuriais atvejais galima prileisti, kad moksliniai tyrinėjimai galėjo padaryti įtakos į kai kurios pramonės užuomazgą Lietuvoje.

Teorinė spektroskopija, atomo spektro tyrinėjimai neturi veik jokio ryšio su Lietuvos pramone. Šie darbai reikalauja elektroninių skaičiavimo mašinų pagalbos, ir prof. Jucio iniciatyva buvo įsteigtas skaičiavimo centras Lietuvoje. Tai, kartu su matematikos darbais tikimybių teorijoje, galėjo turėti įtakos į elektroninių skaičiavimo mašinų gamybos užuomazgą Vilniuje. Darbai metalų padengimo srityje svarbūs metalo gaminių ir elektrotechnikos pramonėje, tačiau Lietuvos metalo pramonės pagrindinis augimas nukreiptas į metalo apdirbimo staklių, įrankių (grąžtų) bei suvirinimo aparatų gamybą. Šiai pramonei būtų svarbiau vystyti mokslinius tyrinėjimus metalurgijojos, teorinės mechanikos ir panašiose srityse. Čia išimtį sudarytų statybinių medžiagų sritis, kurioje moksliniai tyrinėjimai ir produkcijos augimas vyko lygiagrečiai.

Pačios svarbiausios pramonės šakos: maisto ir lengvoji (tekstilės, avalynės, etc.) neišsaukė didesnio mokslinio aktyvumo. Maisto pramonė ypatingų mokslinių tyrinėjimų nereikalauja, tačiau daugelyje kraštų maisto pramonės atliekų perdirbimas yra buvęs akstinu farmacinės pramonės išugdyme, o iš spirito varyklų patyrimo išaugo fermentacinė, ypač anti-

biotikų technologija. Tekstilės pramonė taip pat subrendusi ir mažai tereikalinga mokslinių tyrinėjimų pagalbos, tačiau yra daug galimybių ją plėtoti į kitas artimas sritis, kaip neaustų medžiagų gamybą, tekstilės medžiagų padengimą plastmasinėmis dangomis ir panašiai. Tokio judėjimo, kuris rodytų racionalų mokslinių darbų taikymą pramonės bazei išplėsti, atrodo, nėra.

Pažiūra į Lietuvos mokslo ir pramonės praeitį. Tiksliuose moksluose ir technologijoje režimo propagandai tenka žymiai mažiau vietos nei kitose srityse. Tačiau sovietinis propagandistas net ir rimtų mokslininkų lūpomis prasikiša straipsniuose, nagrinėjančiuose Lietuvos mokslo ir pramonės vystymosi istoriją. Periodas iki Nepriklausomybės laikotarpio traktuojamas, palyginant, objektyviai. Nepriklausomos Lietuvos mokslo ir pramonės pažangos traktavimas nėra skirtingas nuo šio laikotarpio kitų sričių traktavimo. Mokslininkams ir inžinieriams būdingas objektyvumas pametamas ir šio laikotarpio istorija pristatoma galimai juodžiausiomis spalvomis. Žemiau cituojama tipiška aukštųjų mokyklų kūrimo istorijos N. Lietuvoje interpretacija.

> **Pirmą kartą lietuvių tautos istorijoje palankios sąlygos aukštųjų mokyklų ir mokslo įstaigų kūrimui buvo sudarytos 1919 m. Lietuvoje susikūrus Tarybų valdžiai. Sunkiomis pilietinio karo sąlygomis V. Kapsuko vadovaujama Revoliucinė Vyriausybė sutarė atkurti Vilniaus universitetą, pradėjo organizuoti materialinę-mokomąją bazę.**
>
> **Tačiau netrukus, užsienio imperialistams padedant, valdžioje atsidūrė lietuviškoji buržuazija, kuri laikė mokslą prabanga, leistina tik dideliems ir turtingoms šalims. Kai šioji vyriausybė atmetė pažangių mokslininkų memorandumą apie aukštosios mokyklos įkūrimą, 1920 m. visuomeniniais pagrindais Kaune buvo įsteigti Aukštieji kursai. Po dviejų metų, visuomenės spiriama, buržuazinė vyriausybė buvo priversta kursus paversti valstybine aukštąja mokykla, kuriai buvo suteiktas Lietuvos universiteto vardas.**
>
> **Jau pirmosiomis universiteto veiklos dienomis paaiškėjo, kad buržuaziniai vadeivos verčia aukštąjį mokslą buržuazinės-klerikalinės ideologijos ir propagandos įrankiu.**[10])

Tokia mokslinių įstaigų kūrimosi interpretacija kartojasi iki nuobodumo visoje sovietinėje spaudoje. Santūresnieji auto-

10) J. Matulis. **Mokslas ir Technika**, Nr. 1, psl. 11 (1966).

riai N. Lietuvos laikotarpį ignoruoja ir apie Lietuvos mokslą pradeda kalbėti nuo 1944-1956 m. laikotarpio.

Moksliniuose leidiniuose, kaip ir kitoje sovietinėje spaudoje, vengiama minėti autorių pavardės, jei jie pasitraukę į Vakarus. Prof. S. Kolupaila yra pora kartų minėjęs, kad jo darbais dažnai naudojamasi, tačiau niekada jo pavardė nėra minima. Tiksliuose moksluose toks elgesys labai retas ir laikomas ypatingai neetišku. 1961 m. spausdinto leidinio bibliografijoje yra tekę pastebėti A. Damušio pavardę, kur minimi 5 jo straipsniai parašyti kartu su P. Juodele.[11]) Paskutiniu metu teko pastebėti paminėtus prof. V. Krėvę-Mickevičių ir prof. M. Biržišką ryšiumi su Mokslų Akademijos kūrimusi.[12]) Beveik identiškame Mokslų Akademijos istorijos aprašyme 1961 m. šių asmenų paminėjimo buvo vengta.[13])

Lietuvos pramonės valdymo pertvarkymas. Kaip daugeliui žinoma iš mūsų spaudos, 1965 m. rugsėjo mėn. įvykusiame TSKP CK plenume buvo padarytas nutarimas perorganizuoti pramonės valdymą ir planavimą. Lietuvoje iki šiol (postalininiame laikotarpyje) 80% pramonės įmonių buvo vietinių įstaigų kontrolėje.[14]) Dabartinis perorganizavimas per įvairias naujai sudarytas ministerijas perkelia veik visą Lietuvos pramonės valdymą į Maskvą. Kartu šis pertvarkymas neva turėtų duoti daugiau iniciatyvos paskirų įmonių tvarkytojams. Sunku pasakyti, kokią įtaką šis pertvarkymas turės Lietuvos pramonei. Atrodo, kad gali būti sunkiau kuriant pramonę naujose srityse, ypač jei Sovietų Sąjungoje tose srityse jau yra didesni ir ekonomiškai pajėgesni gamybos vienetai. Centralizuotas valdymas būtų nepalankus kūrimui naujų ir pradžioje silpnesnių įmonių, nors vietiniai respublikiniai organai ir turėtų ambicijų augti tokiose srityse. Kartu toks pertvarkymas turėtų pagelbėti pramonės augimui ten, kur Lietuvos įmonės gali palankiai lygintis su

---

11) **Lietuvos TSR Mineralinių Žaliavų Apžvalga,** II t. (Vilnius: Respublikinės Mokslinės-Techninės Informacijos ir Propagandos Institutas, 1961), psl. 385.

12) J. Matulis. **Mokslas ir Technika,** Nr. 1, psl. 13 (1966).

13) J. Matulis. **Mokslas Tarybų Lietuvoje** (Vilnius: Valstybinė Politinės ir Mokslinės Literatūros Leidykla, 1961). Plg. V. Krėvės traktavimą sovietinėje spaudoje. A. Baltaragis. **Metmenys,** Nr. 10, psl. 61-82 (1965).

14) P. Zundė. **Metmenys** Nr. 10, psl. 122 (1965).

bendru Sovietų Sąjungos pajėgumu. Šio nutarimo pasekoje panaikinamos Lietuvos TSR Liaudies Ūkio Taryba (kuri valdė didelę dalį Lietuvos pramonės), Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Valstybinis mokslinio tyrimo darbų koordinavimo komitetas ir keletas kitų respublikinių įstaigų. Įsteigiama visa eilė sąjunginių-respublikinių ministerijų, skirtų įvairioms pramonės šakoms, kurių valdytojai jau bus atsakingi savo sričių viršininkams Maskvoje. Respublikinėje valdžioje palieka naujai įsteigtos Kaimo statybos ministerija ir Vietinės pramonės ministerija (kuriai nedaug kas belieka). Gal būt, įdomu pažvelgti, kokie žmonės ateina tvarkyti Lietuvos pramonę. Paduodama lentelė, sudaryta iš spaudoje paskelbtų naujų pramonės valdytojų biografijų.[15])

Naujai pasikirti Lietuvos TSR ministeriai

Pavardė	Ministerija	Gimimo metai	Gimimo vieta	Baigta mokykla	Profesija	Įstojimo į KP metai
A. Adomaitis	Lengvosios pramonės	1929	Joniškio rajonas	Vilniaus U-tas	chemikas	1959
A. Bialopetravičius	Kaimo statyba	1922	Kaunas	Lietuvoje		1957
A. Brazauskas	Statybinių medžiagų pramonė	1932	Rokiškis	Kauno Politechnikos Institutas	statybos inžinierius	1959
M. Buklys	Mėsos ir pieno pramonės	1931	Jonavos rajonas	Maskvoje (neakivaizdinis kursas)	ekonomistas	1957
R. Jurevičius	Maisto pramonė	1929	Kaunas	Kauno Politechnikos Institutas	inžinierius-technologas	1956
P. Kurys	Celiulozės, popierio ir medžio pramonės	1910	Bresto sritis	Leningrade	mechanikos inžinierius	1947

15) **Mokslas ir Technika,** Nr. 11 ir 12 (1965).

A. Matulionis	Miškų ūkio ir miškų pramonės	1911	Mažeikių rajonas	Lietuvoje, vidurinė miškininkystės mokykla	miškininkas	1950
E. Ozarskis	Vietinės pramonės	1908	Ryga	Maskvos Aviacijos Inst.	mechanikos inžinierius	1931
J. Velička	Melioracijos ir vandens ūkio	1914	Anykščiai	Lietuvos Valst. U-tas	inžinierius-hidro melioratorius	1950

Veik visi šie asmenys ir prieš pertvarkymą turėjo panašias pareigas Lietuvos pramonės valdyme. Kaip iš lentelės matome, veik visi yra savo sričių specialistai ir, sprendžiant pagal jų biografijas, iškilo ne per partijos kadrus, bet per pramonę. Išimtį čia sudarytų E. Ozarskis, kuris nors ir turi mechanikos inžinieriaus specialybę, bet jo visa karjera, pradedant 1944 m., kada atvyko į Lietuvą iš Maskvos, susideda iš aukštų postų Lietuvos komunistų partijoje. Taip pat metasi dėmesin daugelio ministrų jaunas amžius.

D. Šatas

METMENŲ ŠIMTININKAI:
28) Dr. G. ir D. Bylaičiai

LIETUVIŠKOJOJE VISUOMENĖJE

ATEINA NAUJI VADAI?

Susidomėję ir susižavėję, arba susirūpinę, daugybė iš mūsų visuomenės pernai žvelgė į "žygininkus" — 1965 m. demonstracijų-manifestacijų rengėjus. Kelių jaunų vyrų branduolys *sujudino, sukrėtė visą*, ar bent Amerikos, lietuvių išeivinę visuomenę. Taip sukrėtė, kad iš įvairiausių tos visuomenės sluogsnių pasigirdo: — Štai, nauji vadai.

Dabar (tai yra, 1966 m. balandžio mėn.) žiūrint į tą jų sukeltą sąjūdį iš maždaug pusmečio perspektyvos, prisimena prieš beveik 35 metus atsitikęs Jaunųjų Teatro "įsibrovimas" į Valstybės Teatro sceną Kaune su "Dėdės Tomo trobelės" ir "Milžino paunksmės" vaidinimais. Ir tada daugelis iš publikos džiūgavo, kad, štai, ateina nauji talentai. Ir tada "senieji scenos vilkai" (*ne visi*) žiūrėjo į tą įsiveržimą kritika ir susirūpinimu išsirietusiais klaustukais. Bet ne visi iš karto tie nauji talentai įsiviešpatavo scenoj. Tik ilgainiui vieni iš tikrųjų iškilo į viršūnes, kiti liko vidutiniai arba ir visiškai nutrupėjo.

Ir "žygininkai" dar neperėmė vairo nei Vlike, nei Bend-

ruomenėj, nei kituose viešojo visuomeninio veikimo židiniuose. Nepasakyta, kad jie niekad į juos neateis. Arba, kad jie — ar kiti toki — niekad savais būdais netaps "vadovaujančiais veiksniais" v i e t o j dabartinių. Todėl įdomu stebėt, ką su savim atsineša toks gyvybingas, naujas ir jaunas vienetas, kaip "žygininkai".

* * *

"Žygininkų" branduolys (pagrindinė trijulė) yra amerikinės aplinkos vaisius: čia gimę, čia augę ir mokęsis, čia su visuomeninėmis apraiškomis susipažinę, čia ir lietuvišką tautinį susipratimą — su visu jo idealizmu ir romantika — perėmę daugiausia iš amerikietiškai lietuviškos bei katalikiškos Lietuvos Vyčių organizacijos tradicinių sampratų ir veiklos stiliaus.

Tokio amerikietiškai lietuviško jaunimo yra daug tūkstančių. Tik jo pasireiškimų stilius ilgainiui yra tapęs tiek įprastas ir paprastas, kad nesukelia visuomenę išjudinančių bangų.

"Lietuvos vardo garsinimas" šiam lietuvių jaunimui buvo ir yra labai gerai suprantamas ir pastangų vertas uždavinys. Greičiausia to užsikrėtimo vedami ir kai kurie dabartiniai "žygininkai" jau 1964 m. uoliai darbavosi kultūrinės (folklorinės), lietuvių šventės rengime New Yorko mugėj ir ypač lietuviško kryžiaus-koplytstulpio tos pačios mugės (būsimo parko) aikštelėj statybos bei priežiūros darbuose. Čia jie susidūrė nebe vien su jaunimo, o ir su platesnių mūsiškės lietuviškos visuomenės sluogsnių viešuoju veikimu ir su to veikimo būdais bei priemonėmis. Čia, tur būt, ir kilo jiems įspūdis, kad to maža, kad lietuviams reikia d i d e s n i ų ir k i t o k i ų žygių.

Bet "žygininkai" neatsinešė jokių naujų išradimų. Išsiliejimas iš draugijinių bei "parapinių" rėmų ir spaudimas į Amerikos visuomenę bei valdžią masinėmis eisenomis bei sukėlimu kalbų spaudoj ir televizijoj yra tik sekimas kasdien Amerikoj ir kitur matomų populiariausių pavyzdžių. Ir lietuviai Amerikoj tokias priemones (savo metui atitikusiu mastu) jau yra vartoję. Pavyzdžiui, Juozas Ginkus su nesutramdomu pasididžiavimu pasakodavo, kad jis kadai, tuoj po pirmojo karo, — baltu žirgu raitas! — vadovavo daugelio tūkstančių lietuvių eisenai New Yorko Broadwayum ir Penktąja Avenue. Antrojo karo metu Antanas Olis suorganizavo "Lietuvių Misiją Washingtonan" ir pradėjo Amerikos valdžios ir spaudos žmonių informavimą apie Lietuvos padėtį ir teisę į nepriklausomybę. Tai dabar nuolat tęsiama Amerikos Lietuvių Tarybos ir visų kitų veikėjų. (Prisiminkim dar ir milijono parašų peticiją dėl Lietuvos pripažinimo po pirmojo karo). Mintis "garsinti Lie-

tuvos reikalą" tokia kryptim ir tokiu mastu sena. Tik ne vienodai sėkmingai ji virsta žodžiu ir kūnu.

"Žygininkai" šalia šių seniai žinomų minčių atsinešė tik tą "naujieną", kad atėjo sklidini energijos ir amerikietiškų sugebėjimų pritaikyti lietuviams rūpimos idėjos populiarinime jų gerai įsižiūrėtus amerikinius propagandos būdus bei priemones. Kadangi mūsų veikėjijoj tokios energijos ir organizacinio talento neperdaugiausia ar net aštrokai stokoja, tai "žygininkų" užsimojimai ir atrodė netgi labai nauji ir nepaprasti.

* * *

"Žygininkai" pasirodė, kaip energingi propagandininkai, ne kaip visuomeninės veiklos politikos modifikuotojai. Vietomis atrodė, kad jie ar neturėjo laiko, ar nematė nei reikalo apmąstyti, kokias politines tezes propaguoti.

Pirmuoju savo žygiu (Washingtone) jie automatiško reflekso būdu pasišovė demonstruoti nesąlygotą Amerikos lietuvių jaunimo pritarimą ir skatinimą prezidento "tvirtai politikai Vietname". Demonstraciją jie suorganizavo greit ir visai patenkinamo masto. Tuo įrodė savo prasisiekusį energingumą ir organizacinį gabumą. Bet tai nieko nesakė apie politinį intelektą.

Demonstracijos šūkis, žinoma, atitiko mūsų, ypač naujosios ateivijos vyresniojoj kartoj populiarią ir kartu paviršutinišką pažiūrą, anot kurios komunizmas ir tik komunizmas esąs vienintelė Lietuvos nelaimės priežastis, todėl bet koks, bet kur (ir bet kokia kaina) įgnybimas komunizmui esąs "žingsnis į Lietuvos nepriklausomybę". Atitiko tos demonstracijos šūkis ir panašiai paviršutiniškai nuomonei, anot kurios, kas tik nepritaria Vietnamo karui ar abejoja jo tikslingumu, tas savaime pritariąs komunizmui. Taigi, kai "žygininkai" nužygiavo Washingtonan remdamies tik pirmąja po ranka pasitaikiusia populiaria pažiūra, tai jie tik storesniu brūkšniu pabrėžė tą, kas mūsų visuomenės "politinėj filosofijoj" jau seniai yra, bet neįnešė išsamesniu apmąstymu pagrįstų naujų idėjų.

Manifestacija New Yorke buvo politiškai bent kiek apmąstyta. Pritraukus pajėgų iš "antikolonijinės lygos" (nemanifestuojančio, bet daugiau mąstančio-svarstančio jaunesniųjų veikėjų sambūrio), atsirado "revizionistiškų" įtakų bent rašytinių manifestacijos dokumentų rengime ir jų pavartojimo plane. Vyraujančioj politinėj filosofijoj perversmo neįvyko, bet atsirado naujo atspalvio. Ši manifestacija pačioj savo užuomazgoj bu-

vo skirta ne abstrakčiai urminei kovai prieš komunizmą, o konkrečiam Lietuvos nepriklausomybės reikalavimui. Reikalavimo dokumentacijoj argumentai buvo įsakmiai nukreipti prieš Rusijos (šiuo metu kaip tik ir komunistinės) imperialistišką politiką. Tuo remdamies, "žygininkai" bei jų atstovai tvirčiau jautėsi, kalbėdamies su įvairiausių — ne tik anti- ir neantikomunistiškų, bet net visiškai komunistiškų — valdžių atstovais.

Buvo kreivų žvilgsnių dėl to iš mūsiškių institucijų, buvo aštrių priekaištų (už nuolaidžiavimą komunizmui!) iš kai kurių visuomenės sluogsnių, bet "žygininkai" išlaikė tą Lietuvos tezės gynimo linkmę, taigi įnešė ir į veiksmą, ne tik į pasikalbėjimus tarp savęs, — geros ar negeros, bet — kiek kitokios politinės mąstysenos.

Tačiau nei manifestacijos dalyvių dauguma, nei juo labiau platesni lietuvių visuomenės sluogsniai to nei nepastebėjo. Neatrodo, kad ir patys "žygininkai" — dabar oficialiai išsiskirstę — būtų tvirtai prisirišę prie tokių ar kitokių Lietuvos laisvės kovos teorijų. Jie veiksmo žmonės ir, galimas dalykas, žavėdamies pirmaisiais pasisekimais, vėl planuoja, kokią čia, anot J. Šoliūno, "pasiutpolkę" sukėlus — su kokia nors "filosofija" ar ir be jos...

* * *

Šalia kur nekur sava nerimstančia galia "kamščius išnešusių" jaunimo prasiveržimų, šalia vyresnėsės kartos tėviškai globojamų, auklėjamų ir skatinamų pasireiškimų, yra dar ir ne taip triukšmingų, ne taip girdimų bei matomų "naujo vyno vaikščiojimų". Tradiciškoms vadovybėms ir prie jų pripratusiems sekėjams tie neaiškiai girdimi ir neaiškiai matomi "vaikščiojimai" neretai atrodo įtartini, todėl beveik vengiama jais domėtis ir dar labiau vengiama į juos dėti viltį. O tačiau mąstančiųjų - svarstančiųjų vaidmuo jau juntamas: bent taip, kaip "off-Broadway" teatrų šalia populiariųjų scenų.

Jei pagrindinis vaidmuo mūsų visuomenėj atitektų tik energingiems ir išradingiems propagandininkams, gal netruktumėm pasijusti, kad trankiai žygiuojam, tik nebežinom kur ir ko. Jei tas vaidmuo atitektų tik aiškiaregiams mąstytojams, ilgainiui liktumėm istorijos archyve su visomis protingomis idėjomis.

Be minties ir energijos santuokos jaunojoj kartoj, jos atėjimas į visuomenės viršūnes nebūtų eros pradžia. O tai santuokai dar reikia piršlių.

V. Rastenis

KETURIASDEŠIMTŲJŲ METŲ KARTA: MAŽUMOS GRUPĖ AR ATSINAUJINIMO SĄJŪDIS?

1965 m. Santaros-Šviesos suvažiavime buvo diskutuota 1940 m. kartos, maždaug tarp 1938-1948 m. gimusiųjų, savijauta išeivijos lietuvių visuomenėje. Diskusijose vadovautasi šiuo planu:

1) Ar 1940 m. karta lietuvių bendruomenėje, savo santykiuose su vyresnėm kartom, jaučiasi mažumos grupe, apsupta svetimųjų (t. y., žmonių, su kuriais sunku nuoširdžiai ir intymiai komunikuoti)?

2) Ar, atvirkščiai, 1940 m. karta lietuvių visuomenėje jaučiasi atsinaujinimo sąjūdžiu, turinčiu tiek pajėgumą, tiek įsipareigojimą šią visuomenę atnaujinti?

3) Ar ši generacija, savo visumoje, pasitraukia savybėn, savo vienmečių tarpan, ir tenai susikuria sau vienai būdingą "jaunimo kultūrą"? Jei taip, tai kokios yra pagrindinės tos "kultūros" savybės, ir kokie atskiriami jos variantai?

4) Kas yra šią generaciją formavęs? Kokių socialinių jėgų sąmoningesnieji jos nariai jaučiasi buvę ryškiau veikiami?

5) Ko 1940 m. generacija lietuvių visuomenėje ilgisi? Ko ji norėtų joje surasti, ko dabar pasigenda?

6) Ar būtina, kad 1940 m. generacija jaustųsi mažumos grupe lietuvių visuomenės viduje (jei ji tokia jaučiasi)? Kas galima daryti, kad geriau šią kartą į bendruomenę "integravus" (jei tai pageidautina) ir kad ji galėtų bendruomenę sėkmingiau "atnaujinti" (jei tai reikalinga)?

Diskusijos buvo spontaniškos, bet jų dalyviai buvo prašyti savo mintis susumuoti **Metmenims.** Spausdiname dviejų dalyvavusiųjų pasisakymus.

MYKOLAS DRUNGA:

1.-2. Imant tiek lietuvių bendruomenę, tiek ir 1940 m. kartą **savo visumoje,** ši pastaroji nėra nei mažumos grupė, nei atsinaujinimo sąjūdis, nes mūsų bendruomenės neriša jokia bendra ideologija ar kokia nors kartu priimta bei vykdoma buvimo ir veiklos programa, dėl kurios interpretavime slypinčių galimybių įvairumo galėtų iškilti ar tai mažumos grupė, ar tai atsinaujinimo sąjūdis. Lietuvių bendruomenė, žodžiu, nėra organizacija, gyvuojanti tam tikrų definuotų tikslų, įstatų, dvasios dėka, o tik paprasta etninė grupė, saistoma ne susitarimo sukurtų, o visai natūralių, įgimtų, spontaniškų, emocinių, iracionalių saitų sąmone, pagrįsta viena kalba kalban-

čių ir iš to paties žemės kampelio kilusių tėvų, giminių, draugų ir pažįstamų turėjimu, pasireiškiančia vienodų arba panašių sentimentų puoselėjimu. Visa kultūrinė, politinė, socialinė veikla, vykstanti lietuvių bendruomenėje, yra varoma ne bendruomenės kaip tokios, ne bendruomenės savo visumoje, o tik jos pačios atskirų organizacijų, specifiškai racionalios valios sukurtų tam tikrai specifinei veiklai. Kadangi, tačiau, tik organizacijos rėmuose ir tegali iškilti ne vien psichologijos, bet ir sociologijos žvilgiu nagrinėjami sąjūdžiai (nes tik ten, kur yra ideologija, tėra ir racionalinio pobūdžio pažiūrų išsiskyrimas), tai 1940 m. karta ir negali būti savo bendruomenėje aplamai mažumos grupe ar atsinaujinimo sąjūdžiu, bet ji gali vienu ar kitu būti tik pavienėse tos bendruomenės organizacijose. O ar tam tikroje organizacijoje šios generacijos nariai yra labiau vienas negu kitas, tai jau, atrodo, priklauso nuo pačios tos organizacijos pobūdžio.

Sakykim, šios generacijos nariai, susibūrę Santaros-Šviesos Federacijon, savo tarpe turi išugdę labai intensyvų kultūrinį sąmoningumą ir susikaupę nemažą kūrybinį potencialą, bet jie jaučiasi lietuvių visuomenės viduje svetimi, nuolatinėje įtampoje su mase, kaip syk dėl to, kad Santaros-Šviesos kūrybiškumas ir dvasia yra labai nekonformistiški, žymiai atskilę nuo tradicinės lietuviškosios kultūros apraiškų dvasios. Nerandama pakankamo atgarsio savo kūrybinėms pastangoms dėl to, kad jos per naujoviškos ir neįprastos. Tačiau, kita vertus, ir nebandoma su visuomene "susitaikyti". Nesekdami savo įkvėpėjo dr. Kudirkos ir kitų atgimimo asmenybių pavyzdžiais, santariečiai savo pasitraukimą iš masės tik pratęsia, nebūdami suinteresuoti praktiškai paveikti plačiąją bendruomenę ir tam tikslui išvystyti atitinkamas propagandos ir diplomatijos priemones, bet greičiau pasitenkindami vien ezoteriško pobūdžio, nors ir labai vertinga, kultūrine veikla, kuri iš esmės yra saviveikla. Nebūdama viena iš didžiųjų tradicinių sąjūdžių ir nepasireikšdama tradiciniais keliais, Santara-Šviesa net nesiekia tais keliais pasinaudoti visuomenės atnaujinimui ir todėl pasilieka mažumos grupe.

Priešingai, tradicinėse, daugelį lietuvių jungiančiose organizacijose, 1940 m. karta iškyla arba turi progos iškilti **atsinaujinimo** sąjūdžiais. Štai, ateitininkijoje pasireiškia jaunos galvos, susirūpinusios — kaip krikščionims ir humanistams dera — lietuvio ir kataliko atsakomybe amerikinės visuomenės (gi ir jos negalima ignoruoti!) ir aplamai pasaulio problemų akivaizdoje. Šie žmonės turi ir turės daugiau įtakos ateiti-

ninkijai ir per ją stambiai visuomenės daliai, negu dvasia ir rūpesčiu į juos panašūs santariečiai. Tai dėl to, kad jaunieji ateitininkai veikia didelės, tradicinės organizacijos rėmuose ir todėl turi ir pasitikėjimo savimi ir realistiškų vilčių būti sėkmingu atsinaujinimo sąjūdžiu, žinoma, atitinkamai "konservatyviu", palaipsniškai veikiančiu, kompromisų nebijančiu, kai tuo tarpu santariečiai neieško kelių, kaip pasiekti kiekybės ir plataus efekto, neprarandant ir kokybės, preferuoja savo kietasprandį nekonformizmą ir pasitenkina užsidarymu bei šaudymu per mūro sieną.

Kitose didžiulėse jaunimo grupėse — neo-lituanuose ir skautų akademikuose — 1940 m. karta ypatingais atsinaujinimo sąjūdžiais nepasireiškia, tikriausiai dėl to, kad jose iš viso nei kultūrinis, nei ideologinis interesas nevaidina pirmo vaidmens.

Tiesa, politinėje srityje padėtis pirmu žvilgsniu gali atrodyti diametraliai priešinga. Juk ne VLIKe ar ALTe dirbą jaunosios kartos atstovai neseniai vėl pradėjo Lietuvos vadavimo akciją, o separatiškai veikią Los Angeles rezoliucijų komitetas ir New Yorko masinių demonstracijų komitetas išjudino dalį visuomenės užsidegusiai akcijai. Bet antru žvilgsniu ir paaiškėja, kad padėtis vis dėl to analogiška: ALTas ir VLIKas tėra pavargę, vien praeityje savo prasmę teturį laisvinimo veiksniai. Ne jų dabartis, nei ateitis!

Bendrai imant, būtų galima tvirtinti, jog kol lietuviškoji bendruomenė yra iš esmės tradiciškai nusiteikus, t.y., tol, kol joje dar vyraus vyresnis, Lietuvoje išaugusios ar net mokslus išėjusios ir karjerą pradėjusios generacijos, tol tik senuose veiklos baruose veikią revoliuciniai sąjūdžiai turės ar gali turėti atsinaujinimo sąjūdžių pobūdį; gi už tų barų, net jų opozicijoje, pasireiškią radikalūs sąjūdžiai tam tikrą laiką dar turės išbūti mažumos grupėmis. Tačiau nebegalima nepastebėti ženklų, kad kai kuriais esminiais atžvilgiais mūsų visuomenė jau pradeda keistis, panašėti į pluralistinę Amerikos visuomenę — katalikybės svoris ima nematomai mažėti, susilyginti su įvairių laicistinių įtakų svoriu. Tai, tačiau, ne Santaros-Šviesos veiklos rezultatas, o savaime aiški amerikinės aplinkos veikimo ir senųjų lietuvių pasitraukimo iš darbo ir gyvenimo pasėka. Šio proceso išdavoje ir ateitininkija nustos savo pavydėtinos vietos lietuviškosios visuomenės avangarde. Ateitis lietuviškosioms **tradicijoms** nežada nieko gero.

3. Kadangi dėl savo amžiaus (gimęs 1948 m.) ir ribotos patirties geriau pažįstu tik pačią jauniausią, universiteto studi-

jas tik dabar ar prieš kelis metus bepradėjusią 1940 m. generacijos dalį, tai mano atsakymas į šį labai specifinį klausimą tik ją ir lies. Norėčiau čia iškelti **hedonistinį** jauno lietuvio tipą, pasireiškiantį pastoviu pomėgiu gerti alų ar degtinę, rėdytis ir šukuotis taip, kaip diktuoja mada, privačiuose pobūviuose ir oficialiose organizacijų sueigose dainuoti jau kuris laikas labai mėgiamas amerikietiškas "folk-songs" (su gitara), ir iš viso elgtis ar bandyti elgtis taip, kaip sako kad ir toks **Playboy** žurnalas. Šis hedonisto tipas vyrauja neo-lituanuose, kur kultūrinis, kūrybinis interesas šiuo metu atslūgęs. Bet šitos pačios įtakos, nelyginant šėtono sukeliamos pagundos, skverbiasi jau ir į ateitininkų sielas. Šiam hedonistiškajam variantui būdinga savotiška hipokrizija, pažeidžiant neo-lituanų valingo tautiškumo ir ateitininkų skaistaus krikščioniškumo idealus. Vis tik, nesąžiningumui esant pastovesnei iš dviejų gyvenimo formų, hedonistinis tipas specialiai dėl jo nepeiktinas, o greičiau užgirtinas savo patikimu pobūvinės veiklos palaikymu, veiklos, kuri didžiai naudinga tuo, kad sudaro sąlygas grynai lietuviškų šeimų susidarymui, vienam pagrindinių kelių į tolesnį lietuvybės išlaikymą išeivijoje.

Religinis tipas taip pat savotiškai reikšmingas, tačiau jis pasižymi ne skaičiumi, o kokybe. Ateitininkai, sakyčiau, šiandien yra savo idealų verta organizacija didele dalimi dėl mažos saujos nuoširdžiai ir nuosekliai krikščioniškų veikėjų pastangų, kurie nebijo nei spaudoj nei kitokia akcija nedviprasmiškai skelbt, kad jie — kaip ir pirmieji ir tikrieji krikščionys — yra ikonoklastai.

4. Į šį klausimą norėtųsi atsakyti labai suglaustai, neturint kompetencijos daug šnekėti — būtent, 1940 m. kartą yra formavęs dviejų kultūrų susitikimas, vienai iš jų esant homogeniškai ir nusistovėjusiai, kitai — heterogeniškai ir siūlančiai įvairiausių visokio pasireiškimo galimybių.

5.-6. 1940 m. generacija gal ilgisi dar didesnės kooperacijos su vyresnėm kartom, daugiau iš jų supratimo ir nuoširdumo. Be abejo, šios vyresnės kartos laukia to pat iš jaunesniųjų. Realistiškos širdys žino, kad įtampa tarp dviejų kartų yra visuotinis ir neišvietinamas reiškinys, o lietuvių bendruomenėj jis tikriausiai nė kiek aštresnis ir tragiškesnis nei kitur. Vienintelį sprendimą konfliktui, deja, teneša laikas ir jo draugė mirtis.

Šiaip jau, reiškiant konkrečius pageidavimus, 1940 m. karta norėtų daugiau pagarbos proto analizei, kritiškam galvojimui ir moksliniam tyrinėjimui iš vyresniųjų pusės. Šia

prasme gal būtų pravartu visiems perskaityti kaikuriuos Platono dialogus (Apologiją, Eutiprą, Kritoną), kur vaizdžiai ir įtaigojančiai parodoma paprasto proto galia, žinant jo paskirtį ir ribas. Mūsų visuomenėje jaučiamas didelis anti-intelektualizmas, kurio analogišką reiškinį randame ir Amerikos darbininkijoj bei vidurinėj klasėj. Jei mūsuose dar labai gerbiami inžinieriai, gydytojai, fizikos, chemijos daktarai, nes jų mokslas eiliniam piliečiui per aukštas (taigi, imponuojantis) arba grynai virtuoziškai-techniškas (taigi, vėl imponuojantis), tai į politinių mokslų, sociologijos, psichologijos, filosofijos daktarus, sprendžiančius aktualiuosius kasdieninius etikos ir politikos klausimus, žiūrime su baugiu nepasitikėjimu, netgi su panieka ir arogancija, ypač jei tie pastarieji daktarai ne katalikai ar užtikrinti dešinieji. Bijomasi jaunų, Vakarų pasaulyje mokslus išėjusių humanitarų, nes bijomasi naujų faktų ir atradimų, kurie galėtų sudaužyti senąsias iliuzijas kad ir Lietuvos bei komunizmo atžvilgiu, kurie galėtų visuomenę pašaukti naujam darbui, šviežiai ideologijai, kviesti ją persvarstyti ligšiolinius nusistatymus aktualiųjų įvykių raidos ir logikos šviesoje.

KĘSTUTIS PAULIUS ŽYGAS:

1. Bandydama save suprasti, keturiasdešimtųjų metų generacija "mažumos grupės" kategorijas randa riboto naudingumo. Tos kelios kategorijos, kurios atitinka, mūsų pilnai neapibūdina. Kitos klaidinančios kategorijos beveik tinka, bet jomis forsuotume faktus į teoriją.

Mano manymu, šios "mažumos grupės" ypatybės tinka mano kartai: prisitaikymo kaukės užsidėjimas santykiuose su vyresniaisiais, nepajėgumo jausmas, svetimųjų apsupimo jausmas. ir vaikiško vaidmens lietuvių visuomenėje užėmimas.

Šalia minėtųjų pridėčiau meilės-neapykantos santykį su visuomene. Mūsų agresijos aktai prieš visuomenę iš tikrųjų yra meilės išraiška, ir mūsų "pasitraukimas" iš bendruomenės tikrovėje yra į ją integravimosi pradžia. Jeigu mums lietuvių visuomenė nebūtų svarbi, mes jos trūkumus ignoruotume, o ne kritikuotume. Mes būtume apatiški jos reikalams. Mūsų pasitraukimas taip pat savotiškas. Esame pasitraukę savin surasti save ir mums autentišką santykiavimo su lietuvių visuomene formą.

Gal visuomet, visose kultūrose, jaunuomenė jaučiasi "mažumos grupe" vyresniųjų tarpe? Jeigu taip, tai mūsų skirtumai nuo ankstesniųjų jaunuomenių lietuvių visuomenėje nėra

pilnai ir preciziškai pristatyti, naudojant "mažumos grupės" definiciją išeities tašku. Ir gal "mažumos grupės" sąvoka parodo tik tai, kas bendra mums ir ankstyvesnėm jaunuomenėm. Tokiu atveju kategorijos sunkintų, o ne lengvintų aiškinimo procesą. Kiti tikri skirtumai liktų nepaliesti.

Keli pavyzdžiai iškels mums būdingas savybes. Mūsų karta, pavyzdžiui, negali nusikeikti lietuvių kalba taip, kad sielai palengvėtų. Tai įvykdom tik anglų kalba. Mūsų humoras radikaliai skiriasi nuo vyresniųjų. Dažnai visai nesuprantam, kas juos juokina, o jie nepagauna, kas mus linksmina. Nesame sukūrę savo "slang'o". Net ir stipriai už lietuvių kalbą apsisprendę sportininkai nustemba, kai belošiant savęs paklausia: ar "foul" yra faulas, ar "out" yra autas? Tenise, kaip išversti "fifteen-love"?

2. Keturiasdešimtųjų metų generacija nesijaučia atsinaujinimo sąjūdžiu, nors pajėgumas ir net įsipareigojimas visuomenę atnaujinti egzistuoja. Apie pajėgumą nėra ko nė kalbėti. Įsipareigojimas rodomas dažnose privačiose neformaliose diskusijose apie išeivijos trūkumus, kurie turi ir gali būti panaikinti. Įsipareigojimas irgi matomas, kai mano bendramečiai nemeta nedėkingų užsiėmimų lietuvių tarpę, nors tie labai išeikvoja dalyvio ūpą ir laiką. Tačiau nors pajėgumas ir įsipareigojimas egzistuoja, atsinaujinimo sąjūdis nesusiformuoja dėl dviejų priežasčių, kurių pirma psichologinė, o antroji techninė.

Pirmiausia, mūsų pagrindiniai ryšiai su lietuvių visuomene yra psichologiniai-emociniai. Sprendžiant iš pažįstamų, šis ryšys yra baisiai gilus ir stiprus, gal net fanatiškas. Dirbam lietuvių tarpe iš **pareigos** jausmo pajutimo. Verbuodami kitus, normaliai apeliuojame irgi į pareigos jausmą (nors viešai tai nesakoma, nes šiandien amerikiečių visuomenėje pareiga nėra madoje). Argumentų nenaudojam, nes jie nesuformuoti ir rimtai ir logiškai nėra ieškomi. Man atrodo, kad mes abejojam tokių pastangų sėkmingumu. Manom, kad argumentų nerasim ir turėsim atsipalaiduot nuo lietuvių visuomenės.

Šitas baisiai gilus, emocinis, nesąmoningas prisirakinimas prie lietuvių visuomenės stabdo atnaujinimo sąjūdžio formavimąsi savo nesąmoningumu. Objektyvumas, aiškumas, logiškumas ir realistiškumas yra atnaujinimo sąjūdžio bruožai (bent kaip aš jį suprantu), o mūsų gilus psichologinis ryšys blokuoja protinį atitolėjimą nuo įvertinamo objekto. Dabartinis nesubrendęs, vaikiškas ryšys turėtų radikaliai pasikeisti, nors kartos narių daugumai jis yra būtinas, gal net gyvybiškai rei-

kalingas. Šiandien per mažai kartos narių turi ar siekia sąmoningo ryšio su lietuvių visuomene, tai atsinaujinimo sąjūdžio kol kas nematau. Bet gal užporyt padėtis pasikeis, nes pajėgumo netrūksta.

(Jeigu mano karta šiandien turėtų tinkamą protinį atstumą nuo lietuvių visuomenės, kažin ar ji **norėtų** šią visuomenę įvertinti. Mes intuityviai matytume ir jaustume savo žiaurią kritiką, kuri giliai, skaudžiai žeistų lietuvių visuomenę ir mus, jos narius. Geriau tylėti, nesakyti savo teisybės, ir neskriausti, ką myli).

Antra priežastis, stabdanti atnaujinimo sąjūdžio formavimąsi, yra grynai techninė. Mes sunkiai lietuviškai kalbam ir rašom. Viešai nedrįstam prasižioti, nes matome, kad publikai skaudu klausyti. O paklausę, per dažnai visai neliečia pasisamo turinio, bet aptaria neišdirbtą kalbą. Rašant turėtų būti lengviau, nes bent gali save pataisyti; tačiau nerašom, nes jaučiam, kad redakcija nespausdins. Reti asmeniniai susitikimai yra kitas stabdis. Dėl esamų sąlygų mintys pamažu keliauja, ir per lėtai tobulinamos ir ryškinamos. Dėl to savęs ir vieni kitų nepažįstam. Šitokiose sąlygose atsinaujinimo sąjūdis tik pavėluotai susiformuos.

3. Mano generacija savo visumoje pasitraukia savybėn, tačiau ji nesusikuria sau vienai būdingos "jaunimo kultūros". Generacijos nariai pasitraukia savin kaip atskiri asmenys ir užsidaro defenzyviniam kiaute. Bendramečių santykiavimas retai liečia teorinius veikimo lietuvių tarpe pagrindus. Atskirose kolonijose per mažai konservatorių, radikalų, bohemų, sportininkų, intelektualų, kurie galėtų kasdien susitikti, kalbėti, bendrauti ir taip sukurti savo vieningą, būdingą "kultūrą". Panašiai galvojantieji ar jaučiantieji individai, per retai susitikdami, sulėtina savo ir bendramečių brendimą.

Ideologines organizacijas naudojam adolescentiškai-gimnazistiškai; jas pakeitėm į defenzyvines klikas ir socialines progas. Tų organizacijų kadaise gyvybingai egzistavęs ideologinis turinys mūsų nedomina, nerūpina, neangažuoja. Nesigėdinam savo hipokrizijos, savo veidmainiškumo. Nesijaudinam apgaudami vyresniuosius.

4. Per anksti dabar šitą klausimą atsakyti, nes neturima reikalingos perspektyvos. Laikas bus atėjęs, mūsų kartos nekrologus rašant.

5. Keturiasdešimtųjų metų karta ilgisi tolerancijos iš lietuvių visuomenės apskritai ir santykiavimo su trisdešimtųjų metų generacija.

6. 1940 m. karta, pilna potencialo būti "atnaujinimo sąjūdžiu", jaučiasi "mažumos grupe" lietuvių visuomenėje, nors, mano manymu, ji tokia nėra. Mes ir visuomenė dėl to nukenčiam. Tačiau nėra reikalo integruoti mus į visuomenę; mes prie jos esame psichologiškai prisirišę. Mūsų ryšys esminis. Vyresnieji laukia ryšio manifestacijų jiems priimtinose formose ir nesulaukę be reikalo rūpinasi ir aimanuoja. Mes šiandien esame susidūrę ne su integravimo, bet su pasireiškimo problema.

Lengvai prileidžiam, kad mūsų pasaulėžiūra skiriasi nuo vyresniųjų, bet šitos minties implikacijoms neleidžiam paliesti mūsų kasdieninį gyvenimą. "Skirtinga karta, pasaulėžiūra" mums yra tik sausa abstrakcija. Savo angažamentais mes neprisipažįstam, kad skirtumai yra persisunkę ir į mūsų kasdieninį dalyvavimą lietuvių visuomenėje, nors, paradoksiškai, kartais esam savo skirtingos (nuo vyresniųjų lietuvių) pasaulėžiūros pritrenkti ir sujaudinti. Per mažai galvoję apie savo ryšius su lietuvių visuomene, nežinom, ką daryti. Ar mums gėdytis, ar mums slėpti savo skirtumus nuo savęs ir nuo kitų? Nenorėdami vyresniųjų pykinti, — pasirinkom tylėti ir neužgauti. Dabartinis tylėjimo, neužgavimo elgesys yra mūsų autentiškas santykiavimas su lietuvių visuomene. Galėtų būti daug blogiau. Pavyzdžiui, galėtume meluoti — pareikšdami ne savo nuomones kaip savas. Tai būtų didelė nelaimė lietuvių visuomenei, nes tada keturiasdešimtųjų metų karta būtų bankrutavusi ir kapituliavusi. Esamu nepasireiškiančiu, bet nemeluojančiu ryšiu įrodom savo gimstančią autonomiją ir stiprėjantį savarankiškumą.

Tačiau nėra sveika užsidaryti ir represuoti savo giliausius jausmus ir svarbiausias mintis. Yra nežmogiška lėtinti savo asmeninį tobulėjimą. Yra nesąmoninga stabdyti savo identiteto formavimo procesą.

Dėl to visuomenės svarbiausias uždavinys, liečiant 1940 m. kartą, yra identiteto formavimo sąlygų palengvinimas. Tik susiformavusi savo tikrą sielą ir protą, keturiasdešimtųjų metų karta galės duoti lietuvių visuomenei tai, ko jai visuomet reikės: autentiškų individų nuoširdų įnašą.

26.8,50

metmenys

Vyriausias redaktorius: dr. Vytautas Kavolis
Dickinson College, Carlisle, Pennsylvania
Redaktoriai: Algirdas Titus Antanaitis ir Karolis Drunga
Techninis redaktorius: Vytautas Vepštas
Redakcijos bendradarbiai: Algimantas Banelis, dr. Vytautas Doniela, dr. Marija Gimbutienė, dr. Algirdas Julius Greimas, Zina Katiliškienė, Algirdas Landsbergis, dr. Henrikas Nagys, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, dr. Rimvydas Šilbajoris, dr. Saulius Šimoliūnas, dr. Julius Šmukštys, Jonas Švedas, Vincas Trumpa
Dailės priežiūra: dail. Vytautas O. Virkau

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Jonas Bagdonas, Birutė Bulotaitė, Marytė Černiutė, Rita Kavolienė, Julius Lintakas, dr. Vladas Kaupas, Raimundas Mieželis, Lilija Mockūnienė, Liūtas Mockūnas, Marytė Paškevičienė, Liudas Šmulkštys, Henrieta Vepštienė, Lakštuonė Vėžienė, Gintautas Vėžys, Irena Virkau, Jurgita Zimavičiūtė.

Administracija: Ramojus Vaitys
615 Hinman Ave.
Evanston, Ill.

Kaina: šio numerio — 1.50 dol., keturių numerių prenumerata — 5 dol., Garbės Prenumerata — 10 dol.
Leidžia: Metmenų Bendrovė
Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.
Renka: Spaudos Bendrovė "Žiburiai", Toronto, Ont., Canada
Spausdina: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Ill., U.S.A.

ALp(LKA)1742
1966, Nr.11

80.585.184

K 174